

Márton László „dramolettje”:

Tűz és tenger között

Jász Attila, Lázáry René Sándor,
Tandori Dezső és Varga Imre versei
Csiki László, Hámori Róbert prózája

Cs. Gyímes Erika:

A másként gondolkodó Makkai

Beszélgetés Kristó Gyulával

Vekerdi László Domokos Mátyásról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.

Internet-cím: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/>

E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken
a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.

11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 100 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1998. JÚNIUS

MÁRTON LÁSZLÓ: Tűz és tenger között (I. rész)	3
TANDORI DEZSŐ: Berzsenyi Dánielnek	23
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Fönn, Kaledóniában; Kolozsvár, óvár, kisfiú (Emlék-töredék); Vesztett magyar csaták után (Karácsonyi regös ének); Krónikás ének töredéke	27
HÁMORI RÓBERT: Zárójelben (Regényrészlet)	30
JÁSZ ATTILA: depresszió; előkép; eltűnés; emlékezet; hold; homokidő; kert; kikötőjel; szigettenger	42
VARGA IMRE: Készre; Új hét; A magányt veled	45
CSIKI LÁSZLÓ: A második nap; A harmadik nap	47

ÖRÖKSÉG

BORSZÉKY GYÖRGY: Emlékezés Nagy Györgyre (Miért hiányzik a magyar köztársasági eszme zászlóbontójának emléke a köztudatból?)	50
--	----

TANULMÁNY

CS. GYÍMESI ÉVA: A másként gondolkodó Makkai	57
VEKERDI LÁSZLÓ: „Hajnali józanság” – Domokos Mátyás esszéiről	68

KRITIKA

MONOSTORI IMRE: „Az írás szava – az élet szava” (Domokos Mátyás: Hajnali józanság)	83
ALFÖLDY JENŐ: Önvédelem a többiekért is (Gergely Ágnes: Necropolis)	87
MÁRKUS BÉLA: Fővárosa: Rácpácegres (Lázár Ervin: Csillagmajor)	92

MŰVÉSZET

SZAKOLCZAY LAJOS: Groteszk, légiesített világ (Rutt- kay Sándor krétarajzairól)	98
--	----

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Megismerni a tarka és zezugos világot” (Beszélgetés <i>Kristó Gyula</i> történésszel)	100
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

RUTTKAY SÁNDOR krétarajzai a 22., 29., 44., 46., 67.,
82., 91. és a 97. oldalon

Tűz és tenger között

ELSŐ SZÍN.

Tengerpart, kiszáradt fával

1. jelenet

Jön Horatio

HORATIO: Hamlet, vigyázz! Megölték az apádat! Megölték a királyt! Hamlet, menekülj!

(Jön két katona.)

ELSŐ KATONA: Nem láttad Hamletet?

HORATIO: Sajnos nem.

MÁSODIK KATONA: Ne haragudj! Tudjuk, hogy barátja vagy a fenséges királyfinak!

HORATIO: A barátja vagyok, de nem láttam. A kabátom alatt nincs. A nadrágzsebemben sincs. Nem is vagyok a barátja.

ELSŐ KATONA: Elő kell kerítenünk, élve vagy holtan. A régi király meghalt, és az új király azt akarja, hogy Hamlet együtt szomorkodjon a többiekkel. Pontosan úgy, mint a többiek.

MÁSODIK KATONA: Az új király feleségül veszi Hamlet édesanyját, és azt akarja, hogy Hamlet együtt örvendezzen a többiekkel. Pontosan úgy, mint a többiek. Az se baj, ha meghalt. Akkor is előkerítjük.

HORATIO: Biztosan erre szaladt. Meg arra.

KATONÁK: Velünk jössz!

(Kiviszik Horatiót.)

2. jelenet

A száraz fa egyik ága Hamlet alatt nagy reccsenéssel letörik.

HAMLET: Én vagyok Hamlet, a dán királyfi. Amint látjátok, ágrólszakadt egy királyfi vagyok. Szerintetek most mit

csináljak? Legjobb volna elszaladni. Igen, de hová? Jobbra nem szaladhatok, mert ott már keresnek a rendőrök. Balra sem szaladhatok, mert ott is keresnek a rendőrök. Nem is rendőrök, hanem katonák, az még rosszabb. A víz alá nem bújhatok, mert ott hideg van, és nem kapok levegőt. Ha volna egy csónakom, akkor átevezhetnék Angliába! – Gyerekek, nem tudtok kölcsönadni egy csónakot? Előadás után rögtön visszaadom, becsületszavamra! Na mi lesz? Nem kapok csónakot senkitől? Jaj de kár!

(A Tenger – talán figyelmeztetésül – Hamlet elé dob egy nagy hullámot.)

HAMLET: Húha! Valakik már megint jönnek! Már itt is vannak! Gyorsan fel a fára!

(Elkap egy faágat, az ág reccsenve letörik. Ugyanígy jár a második és a harmadik ággal is.)

HAMLET: Na most légy okos, Hamlet dán királyfi... Hoppá, megvan! Legokosabb az lesz, ha négykézlábra állok. Akkor talán nem vesznek észre.

(Négykézlábra ereszkedik.)

3. jelenet

Hamlet négykézláb, Jön Gertrudis és Fengő. Gertrudis menekülni próbál, Fengő elállja az útját.

FENGŐ: De hát nem azt ígérted, hogy a feleségem leszel? Adjál puszt!

GERTRUDIS: Gazember! Nem adok! Gyilkos! Hagyjál békén!

HAMLET (*fölnéz*): Jól mondod, anya! Úgy kell neki!

FENGŐ: Édes Gertrudisom, annyira szeretlek, mint a mézet! Mint a mazsolát. Mint a mustárt.

GERTRUDIS: Pfuj.

HAMLET (*fölnéz*): Fúj bizony!

GERTRUDIS: Hogy lehettél képes ilyen szörnyű bűnre? Nem elég, hogy orvul meggyilkoltad a testvéredet, Orvendel királyt, ráadásul feleségül akarod az özvegyét?! Mármost engem.

FENGŐ: Muszáj, hogy a feleségem legyél.

Gertrudis: Nem szégyelled magadat?

HAMLET (*fölnéz*): Valóban szégyellhetné magát.

FENGŐ: Ki az, aki folyton közbedumál? Biztosan a gyerekek voltak. Ezek szoktak folyton közbedumálni. Nem igaz? Na tessék. – Édes Gertrudisom, légy szíves, ülj le. Komoly beszédem van veled. Itt ez a szép kis pad. A múltkor mintha még nem lett volna itt. Ha majd én leszek a király, mindenütt lesznek ilyen szép kis padok.

GERTRUDIS (*leül Hamlet hátára*): Azért öld meg a férjemet, hogy padokat állíthass a tengerpartra?

FENGŐ: Meg azért, mert szeretlek. Mint a mézet. Mint a... Muszáj, hogy a feleségem legyél, mert addig nem teszik a fejemre a koronát. Mondta az udvarmester, hogy Dániában ez így szokás.

GERTRUDIS: Azért sem leszek a feleséged! Inkább ölj meg engem is!

HAMLET (*fölnéz*): Azt már nem!

FENGŐ: Hogy én téged? Azt már nem! Arra viszont készülj fel, hogy a fiadat megölöm.

HAMLET (*fölnéz*): Azt nem teheti!

GERTRUDIS: Hamletet, az egyetlen fiamat? Azt nem teheted! Szépen kérlek, édes kedves aranyos drága jószívű Fengő király, ne bántsd az én kis Hamletemet!

FENGŐ: Ne félj, nem fog fájni neki. Olyan ügyesen leszúrom, hogy észre sem veszi.

Hacsak már eddig le nem szúrták a katonák. Az én jó vitézeim.

4. jelenet

Előbbie. Jön a két katona. Az egyiknél szita, a másiknál nagytőűveg.

FENGŐ: Megvan Hamlet?

ELSŐ KATONA: Alázatosan jelentem, nincs meg. Pedig átszítáltam a homokot.

FENGŐ: De legalább a nyomait megtaláltad?

MÁSODIK KATONA: Alázatosan jelentem, a nyomok idáig vezetnek, a száraz fág, itt aztán véget érnek. A fán pedig nincsen senki.

FENGŐ (*leül Gertrudis mellé*): A kutyafáját! Hová lett ez a Hamlet? A föld alá nem bújhatott, a Tenger nem nyelte el. Vagy mégiscsak elnyelte? – Hé, gyerekek! Nem láttátok Hamletet? Mondjátok egy kicsit hangosabban, mert nem hallom! – Nem bízom én ezekben a gyerekekben. Nem is nagyon szeretem őket. Én a gyereket csak megenni szeretem. Gyerekraguleves, hű de finom! Rántott gyerekcomb, igazi csemege! De sajnos, már nem ehetek ilyesmiket, mert az orvosok nem engedik. Megfájdul tőle az epém. – Ti meg mit álltok itt? Keressétek tovább Hamletet!

ELSŐ KATONA: Igenis, értettük!

MÁSODIK KATONA: Parancsára, felséges úr!

(*A két katona kimegy.*)

5. jelenet

Fengő és Gertrudis.

GERTRUDIS: Tulajdonképpen miért akarsz megölni Hamletet? Annyira haragszol rá?

FENGŐ: Félek, hogy bosszút fog állni az apjáért.

GERTRUDIS: Ugyan már! Az a szelíd, mulya kisfiú? Azt se tudja, mi az, hogy bosszú!

FENGŐ: Leszúrom Orvendel királyt, ezzel a törrel, ezzel a jobb kezemmel. Jegygyűrűjét felhúszom az ujjamra, koronáját fölteszem a fejemre. Azt hiszed, hogy mindezt eltűri Hamlet? Bolond volna, ha túrné!

GERTRUDIS: Nem törődik az semmivel! Napközben folyton a tengert bámulja, este meg a kályhában a Tüzet.

FENGŐ: Most még kisfiú. De mi lesz, ha megnő?

GERTRUDIS: Akkor egy nagy-nagy kisfiú lesz. Az én szegény drága kisfiam. Olyan egy kis buta! – Nem is tudja, hogy te ölted meg az apját.

FENGŐ: De hát azt mindenki tudja.

GERTRUDIS: Ő akkor sem tudja. Nem is fogja megtudni soha, mert ebben az országban csupa gyáva ember lakik, akik úgyse mernek őszintén beszélni. De még ezeket a gyávákat is távol tartjuk az én drága kis Hamletemtől!

HAMLET (*fölnéz*): Pfuj, de nehezek! Pfuj, de kövérek!

FENGŐ: Lehet, hogy mindenki gyáva, de akkor is, biztos, ami biztos.

GERTRUDIS: Külföldön is jobb lesz a megítélésed, ha látják, hogy életben hagyta a királyfit.

FENGŐ: Nem érdekel a külföld. Úgyis legyőzöm az összes külföldet, főleg Angliát. Nekem van a legnagyobb hadseregem.

GERTRUDIS: Ide hallgass, Fengő! Mondok valamit neked, csak előbb adok egy nagy cuppantós puszit. Meg még egyet. Hajlandó vagyok feleségül menni hozzád, azzal a feltétellel, hogy nem bántod Hamletet. Megígéred? Majd én gondoskodom róla, hogy se az igazságot ne tudja meg, se téged ne zavarjon az uralkodásban.

HAMLET (*fölnéz*): Gondoskodó anyatermészet!

FENGŐ: Hát jó. Ha ez annyira fontos neked, akkor felőlem akár életben is maradhat. Nekem mindegy, hogy él vagy

nem él. – Hé! Helló! Hamlet, hol vagy? Hamlet, bújj elő!

GERTRUDIS: Szia, Hamlet! Én vagyok itt, a mama! Most már előjöhetsz! Ne félj, nem bántunk!

FENGŐ: Hát itt nincs.

GERTRUDIS: Talán csónakba ült, és átevezett Angliába.

FENGŐ: Azt már nem! Külföldre menni? Az én engedélyem nélkül? Azt már nem! Szó sem lehet róla! Keressük meg, de gyorsan.

GERTRUDIS: Keressük!

FENGŐ: Édes feleségem!

GERTRUDIS: Felséges király!

(*Mindketten el.*)

6. jelenet

Hamlet egyedül.

HAMLET: Majdnem leszakadt a derekam! Ezek így ketten együtt nagyon súlyosak! És most? Szépen hazamegyek a palotába? Leülök az asztalhoz? Ott zabál apám asztalánál a gyilkos Fengő! Terpeszkedik az apám székében a gyilkos Fengő! Fején apám koronája, testén apám pizsamája. Kezében apám kése, mellette meg ott ül az anyám, és kedveskedik neki. Hát nem! Vissza, közéljük? Soha! Akkor inkább a Tengerbe ugrom! Inkább egynek meg a halak! Szervusz, világ, szervusz, te szép kis élet!

(*Beugrik a Tengerbe. A Tenger egy nagy hullámmal kidobja.*)

Hát ez nem igaz! Hogy én ilyen peches legyek! Más rendes ember már régesrég belefulladt volna. Na még egyszer! De várjunk csak. Mert mi lenne, ha kitalálnék valamit? Igen ám, de mit? Szembeszálljak Fengővel? Én, egyedül? Menjek világgá? Hová? Minek? Akkor már itt van kéznél a Tenger. Szervusz, világ! Szervusz, te szép kis élet!

(*Megint beugrik. A Tenger megint partra dobja.*)

Gonosz Tenger! Nem hagy meghalni. Vagy beleugrok, vagy belerúgok. Na még egyszer! De várjunk csak. Hiszen van egy hűséges jó barátom. Horatio. Már sokszor kisegítettük egymást a bajból. Eppen itt jön, hurrá! Hogyan is feltekinthettem el róla?

7. jelenet
Jön Horatio.

HORATIO: Megállj, Hamlet! Vigyázz! Megfázol abban a hideg vízben! Látod, máris csuromvíz a ruhád.

HAMLET: Csakhogy itt vagy, drága barátom. Horatio!

HORATIO: Légy szíves, ne ölelgess, mert akkor én is vizes leszek.

HAMLET: Te vagy a legjobb barátom, Horatio. Kérlek, adj tanácsot. Most mit csináljak?

HORATIO: Hogy mit csinálj? Nagyon egyszerű. Szépen menj haza. Most kezdődik a koronázási ünnepély. Menj oda Fengőhöz, az új királyhoz, egyúttal nevelőapádhoz, és gratulálj neki.

HAMLET: Azok után, ami történt? Hogy képezed?

HORATIO: Nézd, Hamlet: mindenki elvégzi a maga józan számításait. Apád meghalt. Hidd el, hogy én sajnálom őt a legjobban, de feltámasztani nem lehet. Most Fengő a király. Figyelembe kell venni az erőviszonyokat. Ezt ajánlom neked is.

HAMLET: De hiszen Fengő meggyilkolta az apámat!

HORATIO: Pszt! Halkabban! – Ide figyelj, Hamlet. Ha ez a véleményed, akkor ne nagyon hangoztasd; ezt mint jó barátod és jóakaród mondom.

HAMLET: De ha egyszer ez az igazság! A saját fülemmel hallottam!

HORATIO: Kitől hallottad? Talán a Tenger hullámai locsogták? Azt hiszed, hogy a Tenger tud beszélni?

(A Tenger nyakonönti egy nagy hullámmal.)

Nahát egy rossz tréfa volt! Most már én is csuromvíz lettem. Mondtam, hogy ne ölelgess!

HAMLET: Horatio, te voltál a legjobb barátom –

HORATIO: Ne haragudj, sietek. Megyek a koronázási ünnepségre. Még át is kell öltöznöm. Isten veled!

(Kimegy.)

8. jelenet
Hamlet egyedül

HAMLET: Ő volt az egyetlen jó barátom. Én pedig ázom és fázom egymagamban. De most már legalább tudom, hogy mit csináljak. Mert mit csináljon az, aki egyedül van és fázik? Rakjon tüzet! Arra valóok ezek a száraz ágak.

(Fellobog a Tűz.)

Jólesik ez a kis Tűz. Viszont Horatio köpönyegforgatása rosszul esik. Hölgyeim és uraim, hát ilyen egy igazi jó barát? Mitől változott meg így? Milyen furcsákat mondott! „Figyelembe kell venni az erőviszonyokat!” „Ha ez a véleményed, akkor ne nagyon hangoztasd.” A beképzelt kis hülye! „Azt hiszed, hogy a Tenger tud beszélni?”

(Megszólal a Tenger.)

TENGER: Képzeld, Hamlet, a Tenger tud beszélni.

HAMLET: Tessék? Bocsánat, nem értettem pontosan. Önök szóltak hozzám, hölgyeim és uraim?

TENGER: Én szólok hozzád, Hamlet. Én, a Tenger.

HAMLET: Micsoda? Hogy a Tenger mégis csak tud beszélni?

(Megszólal a Tűz.)

TŰZ: Nemcsak a Tenger tud beszélni, Hamlet. Képzeld, Hamlet, a Tűz is tud beszélni. Én beszélek hozzád, Hamlet. Én, a Tűz.

HAMLET: Mit akartok tőlem? Ti is bántani akartok?

TENGER: Látjuk, hogy egyedül vagy. Látjuk, hogy bajba kerültél.

TÚZ: Segíteni akarunk rajtad. Mi vagyunk a te igazi barátaid.

HAMLET: Köszönöm, kedves barátaim. De mondjátok csak, mit kívántok cserébe?

TÚZ: Azt, hogy tegyél igazságot.

TENGER: Azt, hogy legyél igazságos te magad is.

HAMLET: Hát ha csak ez kell! Gyertek, barátaim! Gyere, kedves, drága Tűz, felgyújtjuk a királyi palotát, és lángba borítjuk az egész várost!

(A Tenger felborzolja hullámain, bekeríti Hamletet és a Tűzet.)

TENGER: Nem megy a Tűz. Attól fél a Tűz, hogy kialszik.

HAMLET: Akkor te jöjj velem, kedves, drága Tenger. Mossuk le a térképről ezt a szemét országot!

TENGER: Nem megyünk, Hamlet. Mi a barátaid vagyunk, nem a rabszolgáid. Ha rosszat akarsz, ne számíts ránk.

TÚZ: Jót kell akarni, és azt jól kell tenni, Hamlet.

HAMLET: Hogyan akarjak jót és hogyan tegyek jót, amikor mindenki rossz?

TENGER: Tudod már, mi a feladatod: az, hogy tegyél igazságot és legyél igazságos te magad is.

TÚZ: Büntesd meg a gonosz Fengő királyt, apád gyilkosát.

TENGER: Ám te mégse legyél gyilkos, mégse legyél gonosz. Ha azt akarod, hogy a segítőid maradjunk, ígérd meg, hogy senkit sem fogsz bántani!

TÚZ: Nem szabad észrevenniük szándékokodat, mert erősebbek nálad, és hazugságban élnek. Téveszd meg őket, Hamlet! Győzd le őket saját eszközeikkel! Fordítsd ellenük hazugságaikat!

TENGER: Ám te mégse legyél hazug. Ha azt akarod, hogy a segítőid maradjunk, ígérd meg, hogy sohasem fogsz hazudni!

HAMLET: De hát mindezt egyszerre nem lehet. Ettől még egy kutya is megbolondulna!

TÚZ: Bolondulj meg, Hamlet! Változz kuttyává, Hamlet! Allj négykézlábra, és ugass!

TENGER: Maradj épeszű, légy józan és óvatos, de viselkedj úgy, mint aki megbolondult.

TÚZ: Nem bújhatsz el máshová, csak a saját bolondságod mögé.

TENGER *(egy hullámmal görbe vasakat hajít Hamlet elé)*: Neked adom az elsüllyedt hajók vaskampóit, Hamlet! Izzítsd őket a Tűzben, amíg nem lesznek szívósak és kemények!

TÚZ: Görbe vasakkal egyengesd az igazságot, Hamlet!

HAMLET: Vauuú! Vauuú!

MÁSODIK SZÍN.

A királyi palota. Lent az udvar, fölötté a konyha, legfelül a tanácsterem.

9. jelenet

Tanácsterem. Jön Fengő és Willibáld.

FENGŐ: Gondterhelt vagyok, Willibáld. Az a benyomásom, hogy Hamlet megbolondult. Beköltözött a kutyaólba, és ott lakik a többi kutya közt. Folyton a Tűz mellett kuporog, és görbe vasakat izzít a Tűzben.

WILLIBÁLD: Felséges uram! Ha megbolondult Hamlet – ha tényleg megbolondult! –, az persze nagy baj; az országnak is, nekem is. Hiszen leányom, Waldráda volt a menyasszonya.

FENGŐ: Csak volt? Akkor te nagyon szeretted Hamletet.

WILLIBÁLD: Felséges királyom, én mindig azt szeretem, aki parancsol. Pillanatnyilag te parancsolsz.

KUTYÁK: (kintről) Vauuú!

10. jelenet

Hamlet az udvar sarkában. Mögötte száradó, csíkos vitorla. Előtte ég a Tűz. Körülötte a Kutyák.

HAMLET: Hé, kutyák! Tudtok-e úgy hazudni, mint az ember?

KUTYÁK: Vauuú!

HAMLET: Hát ha még ennyit se tudtok, nem is viszitek soha semmire. Nemhogy király nem lesz belőletek, de még csak udvarmester sem. Akartok-e szép nagy mócsingos csontot?

KUTYÁK: Hi, hi, hi, hi, hi!

HAMLET: Itt van: látjátok? De csak akkor kapjátok meg, ha sírtok! Sírjátok, kutyuskák!

KUTYÁK: Hi, hi, hi, hi, hi!

HAMLET: Hát ez nem sírás. Még csak nem is hasonlít hozzá. Nem kapjátok meg a csontot.

KUTYÁK: Ju, ju, ju!

HAMLET: Na látjátok, tudtok ti sírni. Ahhoz képest, hogy kutyák vagytok, meghatóan sírtok. Szeretem hallgatni a sírásotokat. A csontot pedig csak azért sem kapjátok meg.

KUTYÁK: Ju, ju, juuuuú!

HAMLET: Szépen sírtok, jól sírtok. Ha az anyám is így tudna sírni, többre becsülném őt, mint benneteket. Tessék, itt a csont. Leteszem elétek, de nem szabad ám hozzányúlni!

ELSŐ KUTYA *(felkapja a csontot)*: Hrr, hamm!

HAMLET: Pfuj, Hektor! Teszed le rögtön! Mondtam, hogy nem szabad hozzányúlni. Különben, Hektor, te csak véletlenül vagy kutya, mert máskülönben királyfi vagy. És egy királyfi, az nem cson-

tot eszik a földről, hanem aszpikos libamáját aranytányérról; úgyhogy nem kapod meg a csontot. – Látod, ezt a csontocskát, Pipó? Na mit szólsz hozzá?

MÁSODIK KUTYA *(elfordul)*: Leff, leff, leff.

HAMLET: Nem kell a csont, Pipókám? Pedig a tiéd. Akinek kell a csont, az nem kapja meg; akinek nem kell a csont, az megkapja. – Látjátok, milyen szépen izzanak vaskampóim a Tűzben? Edzem őket, hogy erősek legyenek és kemények és veszedelmesek!

11. jelenet

Willibáld és Fengő.

WILLIBÁLD: De mi van akkor, ha mégsem bolondult meg, hanem csak színleli?

FENGŐ: Hogyhogy színleli?

WILLIBÁLD: Talán titokban bosszút forral.

FENGŐ: Ejnye, Willibáld! Szerinted miért kellene bosszút forralnia?

WILLIBÁLD: Hát, felséges király, nem is tudom; talán az apja miatt. Talán azt képzelem, hogy az apja nem véletlenül halt meg, hanem valaki, hogy is mondjam csak, megölte. És azt képzelem, hogy ez a valaki, hogy is mondjam csak, te voltál, felséges király.

FENGŐ: Micsoda? Megtiltom, hogy az előző királyról beszélj! Még csak a nevét sem szabad kimondani!

WILLIBÁLD: Felséges király, ha megtiltod, annál inkább fognak beszélni róla. És tény, hogy Orvendel király nemrégén élt még és parancsolt, most pedig meg van halva és el van temetve. Itt a sírja.

FENGŐ: Hallgass! Ne is folytasd!

WILLIBÁLD: Az is tény, hogy a fia, Hamlet, itt van köztünk a királyi udvarban. Ha tényleg megbolondult, az jó, mert akkor nem kell félni tőle, de ha nem bolondult meg, akkor nagyon veszélyes lehet. Próbára kellene tennünk!

FENGŐ: Igazad van. Tegyük próbára!

12. jelenet

Hamlet és a Kutya.

HAMLET: Állj két lábra, Pipó, mint az emberek! Emeld meg a kalapodat, Hektor, mint a férfiak! Rúzsozd ki a szádat, Messalina, mint a nők!

KUTYÁK: Hi, hi, hi!

HAMLET: Ha majd egyszer én leszek a király, elzavarom Dániából az összes embert, és a kutyák lesznek az alattvalóim!

KUTYÁK: Hi, hi, hi!

HAMLET: Mit szimatoltok, mit vicsorogtok?

ELSŐ KUTYA: Hrr, vrr!

MÁSODIK KUTYA: Kaf, kaf, kaf!

HARMADIK KUTYA: Vu, vu, vu, vu!

TÚZ: Vigyázz, Hamlet! Próbára tesz Fengő király!

HAMLET: Nehogy már inkább én tegyem próbára őt!

13. jelenet

Előbbie. Jön Willibáld és Fengő.

WILLIBÁLD: Micsoda vadállatok!

FENGŐ: Inkább találkoznék farkasokkal az erdőben!

HAMLET: Gyertek vissza, kiskutyáim; vendégek jöttek. Az ember nem harapja meg a vendégét, csak a tolvajt meg a gyilkost meg a trónbitorlót.

WILLIBÁLD: Puff neki! Ezt megkaptuk.

FENGŐ: Aggódunk az egészségedért, Hamlet.

HAMLET: Ha az apám egészségeért is így aggódtál, akkor most ne aggódj, mert sokkal egészségesebb vagyok, mint az apám.

KUTYÁK: Vauuuú!

WILLIBÁLD: Puff neki! ez is talált. – Mondd csak. Hamlet: miért vagy mindig a kutyáid között?

HAMLET: Kiskutyáim, itt a mócsing! Itt a buzgó mócsing! De nem szabad ám hozzányúlni!

FENGŐ: Hát ebből elég. Ide hallgass, Hamlet: nagyon rossz vagy! Ahelyett, hogy óvodába járnál, mint a többi rendes gyerek, itt lopod a napot a kutyáid között.

HAMLET (*kiveszi a Tűzről az izzó vaskam-pókat*): Hoztál nekem kövér mócsingot, én adok neked forró vaspecsenyét.

FENGŐ (*hátrál*): Ráadásul még bolond is vagy!

HAMLET: Ráadásul még az összes ablakot is betöröm!

(*Csörömpölés.*)

FENGŐ (*hátrál*): Megállj csak! Bezárlak óvodába, iskolába, fegyházba, kórházba, hullaházba; és majd ha megjön az eszed, akkor beszélgetünk, addig nem! – Te csak maradj vele, és tartsd a szemedet rajta, Willibáld!

(*Kiszalad*)

14. jelenet

WILLIBÁLD: Kedves Hamlet! Meg kellene javulnod, de nagyon gyorsan, mert különben a király be fog zárni a bolondokházába. Eddig is csak azért nem zárt be, mert az édesanyád könyörgött, hogy legyen türelmes. De Fengő királynak most már elfogyott a türelme.

HAMLET: Akkor menjen a boltba, és vegyen egy kiló türelmet.

KUTYÁK: Hi, hi, hi!

WILLIBÁLD: Légy szíves, Hamlet, ne bolondozz. Úgyis tudom, hogy nem vagy bolond, csak tetteted magadat. Azért, mert meghalt a papa, azért még nem kell megbolondulni. Szegény papa meghalt, hát ez igazán kellemetlen, de azért az élet megy tovább.

HAMLET: Majd ha téged is megöl Fengő király, majd ha meghal szegény hüllye udvarmester Willibáld, majd az élet akkor is megy tovább.

KUTYÁK: Fuuuú!

WILLIBÁLD: Aha. Szóval ez a baj! Azt hiszed, hogy az apádat megölték.

HAMLET: Pedig dehogynem.

WILLIBÁLD: Hidd el nekem, hogy egy sajnálatos baleset fordult elő szegény apáddal, és hogy Fengő királynak semmi köze sincs ehhez a sajnálatos balesethez. Elhiszed?

HAMLET: Elhiszem, hogy hazudsz.

KUTYÁK: Hrr, vrr, vu, vu!

WILLIBÁLD: Meg is mutatom, hogyan történt. Apádat, szegény Orvendel királyt vadászni hívta Fengő. Így. Egymás mellett lovagoltak. Így. Vadászkutyák is voltak velük.

KUTYÁK: Így, iiiígy!

WILLIBÁLD: Apád meglátott egy szép nagy szarvast. Üldözőbe vette. Így. Megsarkantyúzta lovát. Így. A ló megbotlott. Így. Apád lezuhant a lóról. Így. És képzeld, olyan szerencsétlenül zuhant...

HAMLET (*elgáncsolja Willibáldot*): Így!

WILLIBÁLD: ...hogy egy kiálló, hegyes fagyókér átszúrta a szívét. Így. Fengő, az új király nagyon, de nagyon sajnálta, és megparancsolta, hogy rögtön temessék el, a legnagyobb titokban. Hát egy ilyen apró kellemetlenség miatt muszáj folyton cirkusznolni?

HAMLET (*kiemel egy izzó vaskampót a Tűzből*): Így.

WILLIBÁLD: Minek neked az a görbe vasdarab, Hamlet?

HAMLET (*tör-zúz*): Hogy kiegyenesítsem az igazságot!

WILLIBÁLD: Hát te csakugyan bolond vagy!

15. jelenet

Előbbiek. Jön Horatio.

HORATIO: Szervusz, udvarmester úr. Jöttem bemutatkozni. Én vagyok Horatio, és Fengő felséges király azt mondta, hogy mostantól én vagyok az első helyettes titkárod. Azonkívül kancellár is vagyok és főosztályvezető, és én vagyok a János-kórház főorvosa, és középső csoportba járok, de már ismerem a

nyomtatott nagybetűket, és tudok számolni tizenhúszig. Szorgalmas vagyok és engedelmes. Tessék parancsolni, miben segíthetek?

WILLIBÁLD: Emlékszel még Hamletre?

HORATIO: Ez itt Hamlet? Fúj de rongyos! Fúj de piszkos!

WILLIBÁLD: Úgy hallottam, hogy jó barátok voltatok.

HORATIO: Én az ilyen elkutyult ebadta piszkos bolondokkal nem barátkozom.

HAMLET: Eb ura fakó!

WILLIBÁLD: Vagyis hogy te vagy a fakó?

HAMLET: Vagyis hogy ezek a kutyák, ti meg az ebek.

HORATIO: Miket ugat ez itt összevissza?!

HAMLET: Amelyik kutya ugat, az nem harap. Márpedig én harapok. Hrr! Vrr! (*Négykézlábra áll.*)

HORATIO: Jaj, segítsé! Megharapott! Leharapta a lábamat! Ronda pitbull! Úgyis megmondalak!

WILLIBÁLD: (*félrevonja Horatiót*) Inkább azt mondd meg, hogy nem láttad-e a lányomat, Waldrádát?

HORATIO: Ja, tényleg! Waldráda azt üzeni, hogy jön, és hogy mindjárt itt lesz.

WILLIBÁLD: Ide hallgass, első helyettes titkárom és főosztályvezetőm! Fontos államérdek, hogy meghallgassuk, miket beszél a lányommal Hamlet. Itt szárad ez a csíkos vitorla, szépen elbújunk mögé. De csöndben legyél, nehogy köhögj vagy tüsszents!

HORATIO: Majd jegyzetelek, jó? Én már le tudom írni a nagybetűket, és vannak színes ceruzáim is.

WILLIBÁLD: Elmondom, hogy mit határoztunk, Hamlet. Kancelláromnak és főosztályvezetőmnek nehéz napja volt: a középső csoportban nyíló virágot kellett rajzolni. Úgyhogy nagyon álmosak vagyunk. Úgyhogy azt határoztuk el, hogy elmegyünk aludni.

(*Kimennek, majd visszalopakodnak, és elbújnak a vitorla mögött.*)

HAMLET: Szép álmokat!

16. jelenet

Előbbie, Willibáld és Horatio nélkül.

TÚZ: Hamlet, vigyázz! Nem veszed észre, hogy hallgatóznak?

HAMLET: Nem veszem észre; de mi lenne, ha te meg én, ketten együtt meggyújtánánk azt a csíkos vitorlát?

TÚZ: Nagy marhaság lenne.

HAMLET: Na, csak egy kicsit! Csak a sarkát!

TÚZ: Ne játssz a Tűzzel, Hamlet. Már csak azért se, mert mindjárt jön a menyasszonyod. Mondjál neki szépeket! Olyan sokat meséltél róla! Azt kell hinnem, hogy egy nagyon aranyos lány, és megérdemli, hogy kedves legyél hozzá.

HAMLET: Igazad van, kedves leszek. Szép kiskutyáim, ti se ugassatok mérgesebben a kelletténél!

17. jelenet

Konyha. Jön Fengő és Gertrudis.

FENGŐ: Elhatároztam, hogy megfigyelés alatt tartom Hamletet, és rájövök, hogy mit rejteget a szívében. Ez mindnyájunk jól felfogott érdeke.

GERTRUDIS: Nem volna jobb, ha békén hagynánk azt a szegény kisfiút?

FENGŐ: Még hogy szegény kisfiú! Most is betörte az összes ablakot! Az ember éjjel-nappal azon fáradozik, hogy Dániában végre nyugalom legyen. Hogy a becsületes állampolgárok békésen eszegecsék a mazsolás kalácsot. Iszogassák a tejszínhabos kakaójukat. Fizetgessék a jövedelemadójukat. Sokkal jobb az élet, mint régebben volt. Vagy nem jobb? Magasabbak a fizetések vagy nem? Nahát akkor! Mért kell mindig azzal a nyavalyás gyilkossággal, illetve sajnálatos balesettel előhozakodni? Én már el is felejtettem volna! És akkor jön ez a kis gazember a kétértelmű példálódzásaival meg az egyértelmű fenyegetéseivel. Nyíltan lázít ellenünk. De ugye nem szabad

megbüntetni, mert bolond! Hát én megvizsgálom, hogy csakugyan bolond-e.

GERTRUDIS: Kedves felséges férjem, hidd el, hogy nem bolond.

FENGŐ: Micsoda? Nem bolond? Akkor államellenes tevékenységet folytat, és akkor szökés közben agyon kell lőni.

GERTRUDIS: De ő nem bolond és nem is államellenes! Csak egy szegény kisfiú, akivel törődni kellene. El kéne magyarázni neki, hogy mi a jó és mi a rossz.

FENGŐ: Ugyan kérlek! Ilyesmire nem érünk rá. Egyszer már beszéltem vele. Meg se hallgatott.

GERTRUDIS: Hadd beszéljek vele én. Mégiscsak én vagyok az anyja. Hátha énrám jobban hallgat. Hidd el, hogy nekem el fogja mondani, mi baja van. Majd idehívom a konyhába. Mondjuk, megkérem, hogy segítsen krumplit pucolni.

FENGŐ: Azt már nem! Kétsz adni a kezébe?

GERTRUDIS: Nem bánt ő senkit. Az a szelíd, kedves, buta kisgyerek. Akkor azt mondom, hogy zöldborsót fejtünk, az jó lesz?

FENGŐ: Utálom a zöldborsót. Orvendel király mindig zöldborsót evett.

GERTRUDIS: Látod, nem is Hamlettel van a baj, hanem veled. Hívasd a konyhába, majd én kikérdezem. A szerető anyai szív előtt nincs titok!

18. jelenet

Udvar. Kutyák, Tűz, Hamlet. Jön Waldráda.

WALDRÁDA: Mondd csak, te kutyabolházó: hol van Hamlet királyfi?

HAMLET: Szervusz, édes drága Waldrám! – Figyeljétek, gyerekek, milyen szépeket mondok neki! – Isten hozott, szépséges leányzó, szünni nem akaró szorongatásaim hűséges tanúja.

WALDRÁDA: Tényleg te vagy Hamlet? Olyan piszkos vagy, hogy alig ismerek rád.

HAMLET: Barátaim megtagadtak. Apám szolgálai új királyt szolgálnak. Anyám férjhez ment. Már csak te maradtál nekem, drága menyasszonyom.

WALDRÁDA: Már nem vagyok a menyasszonyod. Azért jöttem, hogy visszakérem a gyűrűmet. – Mi ez a tüsszögés? Légy szíves, ne fertőzz meg, Hamlet.

HAMLET: Már nem szeretsz?

WALDRÁDA: Eddig se szerettelek, mégis a menyasszonyod voltam, mert az apukám azt akarta. Most meg nem vagyok a menyasszonyod, mert azt apukám nem akarja, hogy a menyasszonyod legyek. Azt mondta az apukám, hogy ne barátkozzak olyan gyerekekkel, akinek megölték az apját. Azonkívül piszkos vagy és bűdös.

HAMLET: Nem is igaz, hogy megölték! Azt mondta az apád, Willibáld udvarmester, hogy baleset volt. Apám, Orvendel király vadászni ment Fengővel. Vadászkutya is voltak velük.

KUTYÁK: Vauuuuú!

HAMLET: Meglátott egy szarvast. Üldözőbe vette. Megsarkantyúzta lovát. A ló megbotlott. Apám lezuhant.

WALDRÁDA: Ezt az én apukámtól hallottad? Hihihí!

HAMLET: És képzeld, olyan szerencsétlenül zuhant...

WALDRÁDA: Az én apukám sohasem mond igazat. Neki az a foglalkozása, hogy hazudik. Hát akkor tényleg bolond vagy! Mondta is az apukám, hogy két eset lehetséges. Vagy megbolondultál, és akkor bezárnak a bolondokházába, vagy csak tetteted, és akkor megölnek, mint az apádat. Légy szíves, add vissza a gyűrűmet. Minek az neked, amikor úgyis meg fogsz halni?

HAMLET: Szerinted bolond legyek vagy ne legyek bolond?

WALDRÁDA: Mi ez a ronda köhögés? Nem csoda, hogy megfázol ebben a rongyos ruhában. Légy szíves, ne gyere kö-

zelebb! Hogy nézel ki? Mikor mosakodtál utoljára?

HAMLET: Tisztességes legyek vagy ne legyek tisztességes?

WALDRÁDA: Azt csinálsz, amit akarsz. Nem ismerlek. Add vissza a gyűrűmet, és többé ne is lássalak. Mondtam, hogy nem ismerlek!

KUTYÁK: Hrr! Verr!

HAMLET: Az apádat ismered?

WALDRÁDA: Hát persze, őt ismerem.

HAMLET: És azt az embert, aki ott van az azal a csikos vitorlával letakarva, azt ismered?

WALDRÁDA: Azt nem ismerem.

HAMLET (*félrehúzza a vitorlát*): Na látod, nem ismered az apádat.

19. jelenet

Előbbie. Willibáld, Horatio.

WILLIBÁLD: Gyerünk innen! Gyorsan!

HAMLET: Kiskutyáim! Fogjátok meg őket!

(*A kutya elkapja Horatio nadrágját, Willibáld köpönyegét, és letépi Waldrádáról a szoknyát.*)

HORATIO: Jaj a bokám! Jaj a térdem!

WALDRÁDA: Segítség! Segítség! Meglátják a bugyimat!

WILLIBÁLD: Tisztelt uram, vegye tudomásul, hogy e felháborító esettel együtt járó összes erkölcsi és jogi felelősséget önre fogom hárítani. Ezt értitek, gyerekek? Azt jelenti, hogy „Na megállj, Hamlet, ezért még számolunk!” – Horatio, hol a jegyzőkönyv?

HAMLET: Jegyzetelünk, jegyzetelünk? Aztán szaladunk árulkodni? Nézzük csak azt a jegyzőkönyvet! – Hiszen te nem is tudsz írni! Ennél még a kutya is helyesebben ír! – Messalina kiskutyám, fogd a szemöldökceruzádat, és írad szépen: „Waldrádát hűtlenség és bugyimotogás miatt fogházbüntetéssel kell sújtani.” Megvan?

WALDRÁDA: De ugye csak viccelsz, Hamlet?

HAMLET: Sújtani, hogy írják?

HORATIO: Elipszilonnal.

HARMADIK KUTYA: Je, je, je!

HAMLET: Vagyis pontos jével. A kutyának van igaza. Írjad, Messalina: „Willibáldot és Horatiót fondorlatos cselszöves miatt fogaikkal szaggassák szét a kutyák.” Megvan?

HORATIO: De ugye ezt nem gondolod komolyan, Hamlet?

WILLIBÁLD: Sajnos, komolyan gondolja. Légy szíves, drága Hamlet, most az egyszerű kegyelmezz meg nekünk!

HORATIO: Tényleg állatira szemetek voltunk hozzád, de mostantól már megint a barátod vagyok.

WILLIBÁLD: Kislányom, te is mondjál neki valamit.

WALDRÁDA: Dehogymondok! Úgy utálok, hogy azt ki se tudom mondani.

WILLIBÁLD: Kedves Hamlet, leányom annyira szeret, hogy azt ki sem tudja mondani. Csak egy szavadba kerül, és feleségül megy hozzád. Boldogan éltek, még meg nem haltok, csak engedj minket. Jó?

KUTYÁK: Neüüüü!

HAMLET: A kiskutyáim éhesek!

HORATIO: Ne a kutyákat kérdezd, hanem a gyerekeket, akik a nézőtéren ülnek!

WILLIBÁLD: Figyeljetek, gyerekek! Mi tényleg nagyon gonoszok vagyunk, de ha most széttépnek minket a kutyák, akkor vége a darabnak, és nincs tovább előadás.

WALDRÁDA: Most még nem szeretem Hamletet, de lehet, hogy a végén szeretni fogom. Szóljatok Hamletnek, hogy engedjen el minket! Jó?

HAMLET: Na mi lesz, gyerekek? Szabadon engedjem őket? Biztos? – Na jól van, elmehettek. De nagyon szépen köszönjétek meg a gyerekeknek a jószágukat!

HORATIO: Köszönjük, gyerekek!

WALDRÁDA: Nagyon szépen köszönjük, drága kedves kis gyerekek!

WILLIBÁLD: Most azonnal megyek Fengő királyhoz, és mindent elmondok neki!

20. jelenet

Fogadóterem. Jön Fengő és Praxitelés.

FENGŐ: Úgy hallottam, hogy te nagyon jó szobrász vagy.

PRAXITELÉS: Igen uram. Én vagyok a legjobb szobrász a világon.

FENGŐ: Szép tőled, hogy ennyire dicséred magadat.

PRAXITELÉS: A műveim dicsérnek engem. Tudok szobrot faragni fából, kőből, földből és ércből. Még jégből is, sőt még füstből és felhőből is tudok szobrot gyúrni. Minden országban volt egy csomó kiállításom. Olyan élethűek a szobraim, hogy éppen csak meg nem szólalnak.

FENGŐ: Mióta is élsz Dániában?

PRAXITELÉS: Amióta kitört a peloponnészi háború.

FENGŐ: Akkor eléggé régóta itt vagy. Ugye még emlékszel Orvendel királyra?

PRAXITELÉS: Felség, én külföldi állampolgár vagyok. Nem foglalkozom politikával. Ebben az országban senki sem szokott emlékezni az általad említett uralkodóra. Még a nevét sem szabad kimondani.

FENGŐ: Mostantól másképpen lesz. Meg akarom mutatni a népnek, mennyire szeretem Orvendel királyt, és milyen nagyra becsülöm az emlékét. Azt mondják az ellenségeim, hogy ebben az országban elnyomás van. Majd én megmutatom, hogy nincs elnyomás! Készítsd el Orvendel király szobrát. Itt fog állni, ezen a talapzaton. Életnagyságú és élethű legyen. De azért arra vigyázz, hogy meg ne szólaljon!

PRAXITELÉS: Máris nekilátok, felséges király!

21. jelenet

*A palota udvara. Hamlet, Kutják, Tűz.
Jön két katona.*

ELSŐ KATONA: Kedves Hamlet, fáradj a konyhába. Hív az édesanyád. Arra kér, hogy segíts neki zöldborsót fejteni.

MÁSODIK KATONA: Dehogyan kell zöldborsót fejteni. Krumplit kell pucolni!

ELSŐ KATONA: Dehogyan kell krumplit pucolni! Még mit nem?

HAMLET: Nem szeretek a konyhába menni. Oda nem vihetem be a kutyáimat.

TŰZ: Menjél csak, Hamlet. Én is ott leszek.

22. jelenet

Konyha. Jön Willibáld

WILLIBÁLD: És ha megint észrevesz? Nem baj. Úgyis mindig megbocsát. A kis hülye. Na gyerünk, gyorsan bújjunk el, mindjárt itt lesznek! Igen ám, de hova? A kenyereskosárba nem lehet. A poharak közé nem lehet. A kiskanalak közé véggépp nem lehet. – Gyerekek, nem ülhetnek az öletekbe? Onnét szépen végighallgatóznám, hogy miket beszél Hamlet a mamájával. Ha észrevesznek, majd mondjátok azt, hogy a kisöcsétek vagyok! Jó? Na, csak egy kicsit! – Hoppá, megvan! Itt ez a szép nagy leveseskondér. Na most már fütyülök rátok, gyerekek. (Belemászik a kondérba.) Fúj, de hideg ez a víz! Utálom a hideg vizet. És tele van répával meg hagymával. Nem szeretem a répát. A hagymát meg egyenesen utálom. (*Répat és hagymát hajigál a kondérból.*) Nem kell ez nekem, fúj! – Hoppá, vigyázat, jönnek! (Magára húzza a kondér fedelét.) Ugye nem látszom, gyerekek? (*Kidugja a fejét, körülnéz, visszabújjik.*)

23. jelenet

Ugyanott. Jön Hamlet és Gertrudis

GERTRUDIS: Hát, esküszöm, tisztára hülye vagy. És pont most csinálod ezt a cirkuszt, amikor meg akarja változtatni a politikáját Fengő király!

HAMLET: Az nem Fengő király, hanem Fengő gyilkos. Igazam van, répácska?

GERTRUDIS: Meg akarja mutatni, hogy mennyire szerette Orvendelt, az apádat! Most állíttatja fel Orvendel szobrát. Az udvari történészek vastag könyvet írnak Orvendel győztes háborúiról.

HAMLET: Az minket nem érdekel. Ugye, hagymácska?

GERTRUDIS: Meg az építkezéseiről is! – Tulajdonképpen mi bajod van?

HAMLET: Az megölte az apámat, ez meg csókolgatja a gyilkost az egész ország előtt. És még van pofája megkérdezni, hogy mi bajom van.

GERTRUDIS: Nem is értem, mit beszélsz. Berregsz és motyogsz. Mindenki azt mondja, hogy megbolondultál. Piszkos vagy. Elhanyagolt vagy. Miért nem veszed föl azokat a szép ruhákat, amiket Fengő királytól kaptál?

HAMLET: Az nem Fengő király, hanem...

GERTRUDIS: Unalmas vagy! Tudod, mennyi kellemetlenségünk van miattad? Azt írják a külföldi újságok, hogy rossz szul bánunk veled.

HAMLET: Na megállj csak, répácska, szétrúglak.

GERTRUDIS: Majd mi megmutatjuk, hogy jól bánunk veled!

HAMLET: Na megállj csak, hagymácska, széttaposlak.

GERTRUDIS: Majd mi megmosdatunk. Majd mi megfésülünk. Majd mi rád adjuk a szép ruháidat. Fengő király megígérte, hogy fontos állami feladatokat fog rád bízni, fiam. Sőt, még azt is meg-

ígérte, hogy te leszel az utána következő király, csak viselkedj rendesen.

HAMLET: Nagyon szeretlek, répácska. Puszi, puszi. Veszek neked savanyúcukrot meg fényképezőgépet. – Na de mi az, hogy rendesen viselkedni? Azt hogy kell, hagymácska?

GERTRUDIS: Hát úgy, hogy szépen megvárod, amíg magától meghal. Már ő sem olyan hű de nagyon fiatal.

HAMLET: Szépen várjak tíz évig, száz évig, amikor ő meg egy pillanatig sem várt, hanem riccs-raccs, megölte az apámat?!

GERTRUDIS: Az apádat? Hát persze, hogy megölte. Na és aztán! Most legalább rend van és biztonság. Tudod, mennyivel magasabb az életszínvonal? Különbösen is, micsoda tapintatlanság! Ilyet mondani egy édesanyának! Még hogy megölte! Hát igen. Szegény apád. Mit csináljunk, most már úgysem lehet feltámasztani!

HAMLET: Feltámasztani, azt nem lehet. De megbosszulni, azt lehet. És igazságot tenni, azt is lehet.

GERTRUDIS: Nem unod még, Hamlet? Ugyis mindenki mindig ezekről a politikai kérdésekről beszél. Mindig ezek a fogadások. Meg táncmultságok. Meg sajgó térdkezetek. Az embernek egy perc nyugalma sincs. Most is ebédet kell főzőm Fengő ki... szóval Fengőnek. Nem akarsz segíteni?

HAMLET: Talán hámozzak egy kis krumpelit?

GERTRUDIS: Jaj, azt nem lehet. Fengő nem akarja, hogy kést adjak a kezébe.

HAMLET: Akkor talán fejtsek egy kis zöldborsót?

GERTRUDIS: Jaj, azt nem lehet. A zöldborsót csak szegény apád szerette. Fengő utálja a zöldborsót.

HAMLET: Hát még én mennyire utálom őt!

WILLIBÁLD (*a kondérból*): Na végre! Ezt akartam hallani!

GERTRUDIS: Mi volt ez? Ki beszél itt?

HAMLET: Csak mi ketten beszélünk, anyám. Meg a répácska. Meg a hagymácska. Meg ez a szikrácska, amit kipatintok a kezem közül. Ha van benned egy szikrányi tisztesség, anyám, akkor segítened kell megbüntetni a zsarnokot!

WILLIBÁLD (*a kondérből*): Na végre! Ezt akartam hallani!

GERTRUDIS: Mi volt ez? Ki beszél itt már megint?

HAMLET: Csak mi ketten beszélünk, anyám. Meg a répácska. Meg a hagymácska. Meg ez a kis tüzecske.

TŰZ (*fellángol*): Itt vagyok, ragyogok, ropogok, pattogok. Tegyel rám rossz fát, Hamlet!

WILLIBÁLD (*a kondérből*): Ez az, amit nem akarok hallani!

HAMLET: Mi lenne, ha levest főznénk?

GERTRUDIS: Levest főzni? Látod, azt lehet!

TŰZ (*a kondér alatt*): Lobogok és pusztítok, forralok és koholok. Tegyel rám rossz fát, Hamlet! Égetek, perdülök, füstölök, perzselek. Tegyel rám rossz fát, Hamlet!

HAMLET: Hallod, anyám, milyen szépen duruzsol a tűz?

GERTRUDIS: Félek a tűztől! Jaj, nagyon félek, fiam!

HAMLET: Sok hús van a levesben?

WILLIBÁLD (*a kondérből*): Segítség! Segítség! Minden aljasságot bevallok!

24. jelenet

Fogadóterem. Jön Fengő, majd Inguriomeros és Watronningulf. A háttérben Praxitelés dolgozik.

FENGŐ: Inguriomeros! Watronningulf! Mondjátok: mi újság az udvar külső körein?

INGURIOMEROS (*fehér a feje*): Azt beszélük, felség, hogy Hamlet királyfi...

FENGŐ: Nocsak! Halljuk!

WATRONNINGULF (*fekete a feje*): ... édesanya, a felséges királyné...

FENGŐ: Mit csinált a felséges királyné?

A KÉT UDVARONC (*együtt*): Disznóhúst és marhahúst főzött ebédre!

FENGŐ: Nahát, ez nem érdekes. Mondok nektek érdekesebb újságot is.

INGURIOMEROS: Nocsak!

WATRONNINGULF: Halljuk!

FENGŐ: Titkos feladattal bízlak meg beneteket!

INGURIOMEROS: Szedegessük ki a bolhácskákat felséges hajcsimbókjaid közül, mint a múltkor?

WATRONNINGULF: Nyelvecskénkkal tisztogassuk felséges kimondhatatlan testrészedet, mint a múltkor?

FENGŐ: Ennél is fontosabb és titkosabb feladat vár tirátok. Valaminő módon le kell küzdenünk unokaöcsénket, Hamletet, ki egyre zabolátlanabb szeszélyeivel már-már hazánk nyugalmit veszélyezteti.

INGURIOMEROS: Bizony, bizony, valaminő módon.

WATRONNINGULF: Bizony, bizony, már-már.

FENGŐ: Oly módon azonban, hogy mindazonáltal tiszteletben kell tartanunk az emberi jogokat.

INGURIOMEROS: Bizony, bizony, a jogokat.

WATRONNINGULF: Bizony, bizony az emberieket.

INGURIOMEROS: Oly módon azonban, hogy mindazonáltal. Világos.

WATRONNINGULF: Leküzdés egyfelől, emberi jogok másfelől. Világos.

FENGŐ: Hátha esetekbe jut valami. Törjétek csak a fejeket.

INGURIOMEROS: Kegyetlen mértékben fogjuk törni.

WATRONNINGULF: Ripityára fogjuk törni, felség.

25. jelenet

Az előbbieik. – Jön Horatio és az udvari történészbizottság

HORATIO: Felség, az udvari történészbizottság járul színed elé.

SAXO TÖRTÉNÉSZ: Íme, nagy közös munkánk, az *Orvendel király háborúi* kéziratának fókabőrbe kötött és ezüst csokkal ékesített első példánya.

GRAMMATICUS TÖRTÉNÉSZ: Ugyanakkor készen áll az *Orvendel király építkezései* című nagy közös munka is, amelynek kötését vízitündérek hajszálaiból készült szövedék képezi.

SAXO: Kollégám egy kissé egyoldalúan állítja be a tényeket. Kétségtelen, hogy Orvendel király építkezett is, de azért elsősorban háborúzott, amelynek során hatvanszor annyit rombolt, mint amennyit épített.

GRAMMATICUS: Kétségtelen, hogy Orvendel király sokat háborúzott, viszont az összes háborúját elveszítette, nem úgy, mint Fengő király, aki egyetlen háborút sem vívott, ellenben ha vívott volna, azt kétségkívül meg is nyerte volna.

FENGŐ: Uraim, a tudomány, az egy nagyon komoly dolog.

SAXO: Arra kérünk, felség, méltóztass gyönyörködni a kibontakozni készülő tudományos életben.

GRAMMATICUS: Megtiszteltetés volna, ha méltóztatnál vitánkban állást foglalni.

FENGŐ: Tudós uraim: kutassatok, tanítsatok, vitázzatok! Mindenről lehet vitázni, csak egyvalamiről nem: arról, hogy van-e szükség tudományra! Nézzétek, micsoda fejtorés zajlik itt az udvarunkban is! Két főtanácsadóm, Inguriomeros és Watronningulf a szemünk láttára törí a fejét. Nagy munka lesz majd összeragasztani.

INGURIOMEROS: Felség, a földön hevernek fejünk szilánkjai. Még szerencse, hogy tudunk beszélni. Hasból!

WATRONNINGULF: Előbb-utóbb eszünkbe fog jutni valami; csak az a baj, hogy az eszünket letétbe helyeztük az udvar-mesternél, Willibáldnál.

FENGŐ: Igaz is, hol van Willibáld? – Ja persze, tudom, tudom! Meglátjátok, rögtön itt lesz. És itt lesz hitvesünk is. Mi több, talán még fiatal rokonunkat, Hamletkét is láthatjuk a mai napon.

PRAXITELES *(előrejön)*: Van szerencsém tudomásodra hozni, felség, hogy elkészült Orvendel király élethű márványszobral!

FENGŐ *(hátraugrik)*: Hű! Élethű. Tényleg.

SAXO: Milyen hasonló! És milyen szép.

GRAMMATICUS: Pedig az életben csúnya volt.

SAXO: Mintha kardot rántana!

GRAMMATICUS: Inkább mintha most rakná le a Nemzeti Színház alapkövét! Amelyet aztán Fengő épített fel.

SAXO: Végre szabad ugyanúgy szeretni a halott Orvendel királyt, mint az élő Fengő királyt!

GRAMMATICUS: Nincsenek többé ellentétek! Fengő azt folytatja, amit Orvendel kezdett, csak egy kicsit jobban!

SAXO: Megsimogathatom Orvendel királyt? Csak hogy érezzem, tényleg márványból van-e!

GRAMMATICUS: De mintha egy kicsit billegne. Megengeded, hogy alátámasszam Orvendel szobrát, felség?

FENGŐ: Megálljatok! El a kezekkel Orvendel királytól! Orvendelt én simogatom meg, és ha billeg, én fogom alátámasztani! – Így ni.

HORATIO: Mi az a kavargás odakint?

ELSŐ KATONA: Valami baleset történt.

MÁSODIK KATONA: Valami forró vizet emlegetnek.

26. jelenet

Az előbbieik. – Jön Willibáld.

WILLIBÁLD: Jaj, felség! Jaj nekem! Jaj, nagy baj van! Hamlet királyfi megfőzött!

FENGŐ: Na ne hülyéskedj.

WILLIBÁLD: Nem hülyéskedem. Én a kondérban egyfelől, ő meg tüzet rakott másfelől. Egészen puhára főttem!

FENGŐ: Biztosan véletlen volt.

WILLIBÁLD: És közben azt mondta...

FENGŐ: Biztosan rosszul hallottad.

WILLIBÁLD: ...hogy utál téged! És hogy bosszút akar állni az apja miatt!

FENGŐ: Ne árulkodj. Az nagyon csúnya dolog.

WILLIBÁLD: No és nem akarsz megköszölni a combomat, felség? Egészen puhára főtt! Nézd, milyen gusztusos!

FENGŐ: Udvari történetírók: jegyezzétek föl az áldozatkészségnek ezt a rendkívüli példáját! Újságírók, tudósítók: lehet ám fényképezni!

WILLIBÁLD: Sót, borsot, paprikát is hoztam. Meg mustárt is!

HORATIO: Jó húsból volt Willibáld, kedves főnököm. Ugye én leszek az utódja?

WILLIBÁLD: Szeretném hangsúlyozni, hogy Hamlet főzött ilyen puhára. Jó étvágyat, felség!

FENGŐ: Pillanatnyilag nem vagyok éhes. Viszont adok egy kitüntetést!

ELSŐ KATONA: Gertrudis királyné közeledik!

MÁSODIK KATONA: Mögötte jön két lépéssel Hamlet!

FENGŐ: Fújjátok meg a kürtöket és a harsonákat!

(Hamlet kutyái berohannak mindenfélről.)

KUTYÁK *(kürtök és harsonák gyanánt)*: Vauuuuú!

27. jelenet

Az előbbieik. – Jön Gertrudis és Hamlet.

GERTRUDIS: Felséges férjem, kész az ebéd.

WILLIBÁLD: Teljesen kész vagyok

GERTRUDIS: Illetve kis híján kész. Pedig Hamlet is nagyon sokat segített.

FENGŐ: Erre csak azt mondhatom, hogy bravó.

GERTRUDIS: Csak az a baj, hogy közben történt egy sajnálatos baleset.

FENGŐ: Most nem sajnálkozunk. Most örvendezünk.

HORATIO: Örvendezünk? Akkor már biztos, hogy én leszek az utódja!

FENGŐ: Gyere csak ide, Hamlet! Úgy hallottuk, hogy szenvedélyes igazmondó vagy, és még csak véletlenül sem hagyja el hazugság a szájadat. Igaz ez?

HAMLET: Még csak véletlenül sem.

FENGŐ: Nagyon helyes. Akkor azt áruld el, miféle hús ez itt, ezen a szép aranszegélyű tányéron!

HAMLET: Sokféle állat utánzata és keveréke. Részben disznó és marha, részben pedig patkány és görény.

WILLIBÁLD: Köszönöm, Hamlet. Részben igazmondó vagy, és közveszélyes, részben pedig tiszteletudó.

GERTRUDIS: Hamletke, nyughass már! Jobb, ha most nem ugrálsz!

FENGŐ: Csönd legyen! – Szeretett híveim, két okból gyűltünk össze. Egyrészt ünnepélyesen felavatjuk Orvendel király élethű márványszobrát –

HANGOK: Éljen! Éljen!

KUTYÁK: Vauuú!

FENGŐ: Alkotójának, Praxitelésnek adunk egy kitüntetést.

HANGOK: Éljen, éljen!

KUTYÁK: Vauuú!

PRAXITELÉS: Köszönöm, felség. Érdemes volt elmenekülnöm szép hazámból.

FENGŐ: Mától fogva még sokkal szebb hazád van: megkapod a dán állampolgárságot is!

HANGOK: Éljen, éljen!

HAMLET: Éljen Orvendel király!

FENGŐ: Ki volt az?

(*Csend.*)

FENGŐ: Na mi az? Nem jelentkezik senki?

HORATIO: Felség, én tudom, hogy ki volt!

FENGŐ: Kuss legyen, én is tudom.

HAMLET: Szerintem a kutyák közül volt az egyik.

KUTYÁK: Vauuuú!

FENGŐ: Valóban, te az igazmondás betegsévé vált szenvedélyében kéjelegsz, Hamlet, és ezt nem tűrhetjük tovább. – Mit fogsz csinálni, Hamlet, ha majd egyszer te leszel a király?

HAMLET: Elzavarom Dániából az összes embert, és a kutyák lesznek az alattvalóim!

FENGŐ: Bámulatos igazmondás! Ilyen hatalmas igazmondóra van szükségem az angol király udvarában. – Kedves híveim, a szoboravatással egyidejűleg ünnepélyesen elbúcsúzzunk Hamlet királyfitól is. Hamlet királyfi mint különösen kedvelt rokonunk és fajtánk büszkesége, néhány percen belül hajóra száll, és elutazik Angliába, hogy elhozza az angol királytól az adót, amelyet a gazember évek óta nem hajlandó megfizetni, pedig a norköppingi békeszerződésben kötelezte rá magát. Hamlet az adóhátralékot is be fogja hajtani, az utolsó fillérig, azonkívül a késedelmi kamatokat is bevasalja.

HANGOK: Éljen! Éljen!

KUTYÁK: Vauuú!

FENGŐ: Megértettél, Hamlet?

HAMLET: Olyan jó megértettelek, hogy az már ciki.

GERTRUDIS: Nagyon kérek, fiacskám, legalább most, búcsúzáskor ne húzd ki a gyufát!

HAMLET: De igenis, éppen hogy kihúzzom! TÚZ (*fellobog*): Puskapor, kartács, repesz, taposóakna, bomba bumm!

WILLIBÁLD: Jaj, segítség! A Tűz! Már megint a Tűz!

FENGŐ: A Tűz pedig itthon marad! Betemetjük a kandallóba.

TÚZ (*sisteregve kialszik*): Sebes homlokra késő sisak.

FENGŐ: Fél háromkor, vagyis tíz perc múlva indul a hajó a kikötőből. Addig leszel szíves megmosakodni, Hamlet.

HAMLET: Másoknak kell itt megtisztulniuk.

GERTRUDIS: Jaj, fiacskám, ez a folytonos feleselés! – Segítek neki csomagolni, jó?
(*Kivezeti Hamletet.*)

FENGŐ: Trombitáljatok, ti kutyák!

KUTYÁK: Vauuuú!

28. jelenet

Az előbbieik, Hamlet és Gertrudis nélkül.

FENGŐ: Hogy szeretett rokonunknak ne kelljen egyedül utaznia, elkíséri őt Inguriomeros és Watronningulf. Ők utasításainknak minden részletét fejben tudják tartani.

INGURIOMEROS: Nem tudjuk fejben tartani.

WATRONNINGULF: Pillanatnyilag nincs fejünk.

FENGŐ: A francba, tényleg. – Praxitelés, gyere csak ide! Te úgyis olyan szobrászféle vagy. Még kitüntetésed is van! Meg tudod javítani az elrontott játékokat?

PRAXITELES: Nincs az a lyukas fazék, nincs az a kidurranó labda, nincs az a kibelezett hajsbaba, akit ne tudnék megigazítani, befoltozni, helyrehozni!

FENGŐ: Akkor pofozd helyre két okos tanácsadónk fejét!

PRAXITELES: Ezeket nem lehet helyrehozni, ezeket már csak ragasztani lehet.

FENGŐ: Elég baj az. Tíz perc múlva indul a hajó!

PRAXITELES: Mindent meg tudok ragasztani! Tudok ragasztani fát, követ, földet és ércet. Még jeget, sőt még füstöt és felhőt is tudok ragasztani. Egyszer még egy házasságot is megragasztottam, pedig az tényleg nehéz. Két fejet megragasztani nem nehéz; tíz perc alatt meg is szárad.

FENGŐ: Csak arra vigyázz, hogy össze ne keveredjen a szilánkokat. Inguriomerosnak fehér volt a feje, Watronningulfnak fekete.

PRAXITELES: Felség, a ragasztás művészténe is megvannak a szabályai.
(*Összeszedi a szilánkokat, és távozik.*)

29. Jelenet

Az előbbieik, Praxitelis nélkül.

FENGŐ: Fogytán az időnk, mindjárt vége a felvonásnak. Van még valakinek valami közölnivalója?

WILLIBÁLD: Nem kóstoltad meg a combomat, felség. Pedig mily puhára főtt!

FENGŐ: Kaptál kitüntetést. Mit akarsz még?

WILLIBÁLD: Az volna a legfőbb kitüntetés, ha legalább egy falatot ennél belőlem.

FENGŐ: Én a magam részéről most inkább nem. Viszont tartsunk egy rövid sajtóértekezletet! Újságírók, tudósítók, rágódjatok a zamatos témán: a távozó királyfi megfőzte az udvarmestert! Udvari történetírók: remélem, nem vagytok vegetáriánusok! Menj csak, Horatio: neked is jut egy nagy, kövér szelet! Hamlet kutyái: marakodjatok a csontokon, és mostantól szeressétek Fengő királyt!

KUTYÁK (*megrohanják Willibáldot*): Vau, vau! Hrr, vrr! Kaf, kaf, kaf!

ÚJSÁGÍRÓK (*késsel-villával*): Hű, de finom! – Hű, de zamatos! – Onnét vágnék, a közepéből! – Ott fölül ne, ott egész nyers maradt!

EGY RIPORTER (*tele szájjal*): Udvarmester úr! Ez most egy kudarcélmény? Milyen érzés megfőzve lenni? Milyen a viszonya a királyi családhoz? Lesznek majd ebből emlékiratok?

WILLIBÁLD: Népszerű vagyok. Sikeres vagyok. Hős vagyok. Szent vagyok. Valósággal zabálnak az érdeklődők!

SAXO (*tele szájjal*): Érződik, hogy világegyetemben sok fűszeres ételt fogyasztott!

GRAMMATICUS (*eszeget*): Miközben őt magát is fogyasztja a történelem.

SAXO: Történelem? Ugyan kérem, hol van az már! Újságírók vannak és riporte-
rek! Minden valamirevaló ember a nyil-
vánosság tápláléka, vagy jó esetben fű-
szere.

EGY ÚJSÁGÍRÓ: Szalvéta nincs?

WILLIBÁLD (*kitöri egy repülőbordáját*): Fog-
piszkálót tudok ajánlani.

30. jelenet

*Fengő, valamint Watronningulf és
Inguriomeros, mindketten fej nélkül.*

FENGŐ: Eszetekbe jutott már, hogyan
fogjátok leküzdeni Hamletet?

INGURIOMEROS: Egyrészt emberi jogok,
másrészt oly módon azonban, hogy
mindazonáltal.

WATRONNINGULF: Ha egyszer méltóztat-
tál megengedni, hogy külföldre távo-
zék!

INGURIOMEROS: Mi csak szerény és aláza-
tos kísérői lehetünk.

WATRONNINGULF: Mi csak csúszhatunk
a nyomában, mint az árnyék, ha két
lámpa világít kétfelől.

FENGŐ: Hát éppen erről van szó, tört fe-
jük. Ha csúszó-mászók vagytok, csúsz-
szatok! De visztek magatokkal egy leve-
let is. Kezemben papír, ceruza: szavak
testébe öltözik a gondolat. Figyeljete!
(*Írja.*) „Anglia királyát üdvözli Dánia ki-
rálya. – Te angol király, hallod-e, torkig
vagyunk család mesterkedéseiddel. Itt
az utolsó alkalom, hogy tettekkal bizo-
nyítsd hozzánk való hűségedet. Nehogy
elmulaszd, mert megkeserülöd.”

INGURIOMEROS: Szegény angol király.
Húha, húha.

WATRONNINGULF: Hű, de meg fog ijedni
szegény. Vigyünk neki tiszta gatyát is.

FENGŐ (*írja*): „Először is, ne késlekedj
megfizetni az adót, valamint az adóhát-
ralékot a késedelmi kamatokkal együtt.
Mindezen összegeket fizess ki jelen leve-
lünk átadóinak, Inguriomerosnak és
Watronningulfnak.”

INGURIOMEROS: Arról lehet megismerni
őket, hogy a nyakukon nem hordanak
semmit. Hihihihí!

WATRONNINGULF: Nem kell minket
megismerni. Fizessenek, és kész. Hehe!

FENGŐ: Hallgassátok csak: most jön a ve-
zércsell! (*Írja.*) „Másodszor is, kívánjuk és
parancsoljuk, hogy rokonunkat, Hamle-
tet – ne kérdezd, miért – mihelyt idáig
érsz az olvasásban, azonnal tartóztasd le,
és hóhéroddal vágasd le a fejét!” Na, eh-
hez mit szóltok? (*Írja.*) „Majd pedig új-
ságíróiddal írasd meg az újságjaidban,
hogy Hamlet autóbaleset miatt vesztette
életét. Ha pedig mindezt elmulasztanád,
te angol király, akkor győzhetetlen kirá-
lyi hadaim élén országodban foglak meg-
látogatni. A viszont nem látás reményé-
ben üdvözöl Dánia királya, első Fengő.”

INGURIOMEROS: Finom levél, szigorú le-
vél. Ilyet csak egy király tud kitalálni.

WATRONNINGULF: Még merje valaki
mondani, hogy Dániában megsértik az
emberi jogokat!

31. jelenet

*Az előbbieik. – Jön Praxitelés a megragasztott
fejekkel*

PRAXITELÉS: Itt vagyok, felség. Elkészül-
tem, felség. Fejétől bűdösödik a hal, fel-
ség.

FENGŐ: Mit csináltál, jóember, mit csinál-
tál?! Mondtam, hogy ne keverd össze
a szilánkokat! Olyan lett a fejük, mint a
sakktábla!

PRAXITELÉS: Sajnálom, felség. Színvak va-
gyok, felség. Azért mentem szobrásznak,
felség. – És azért nem vittek el katoná-
nak.

INGURIOMEROS: Jaj de finom, jaj de jó!
Két közös fejünk van!

WATRONNINGULF: Hű de kockás lett a
fejünk! Lejátszhatunk egy parti sakkot?

FENGŐ: Csomagoljatok, ti sakktáblafe-
jűk! Három perc múlva indul a hajó!

A levelet pedig rakjátok el az utazóládába gondosan!

INGURIOMEROS: Lezárjuk három lakattal, felség!

WATRONNINGULF: Ketten őrizzük a három kulcsot, felség.

(Inguriomeros és Watronningulf távozik.)

32. jelenet

Fengő, Praxitelés

PRAXITELES: Hogyan tehetném jóvá hibámat, felség?

FENGŐ: Megmondom, hogyan. Drótozni tudsz?

PRAXITELES: Hogyne tudnék, felség. Össze tudok drótozni füvet, fát, földet, fémet, felhőket és más efféléket. Sőt, egyszer egy performanszon még egy széthullott birodalmat is összedrótoltam, pedig az nehéz.

FENGŐ: Csontokat is össze tudsz drótozni?

PRAXITELES: Csontokat összedrótolni könnyű.

FENGŐ: Akkor drótozd össze azt a csontkupacot, amit Willibáldból hagytak a tudósítók és a riporterek. Attól még, hogy csontig van rágva, remekül tudja végezni dolgát. Csak a vén csontokban bízom, a fiatalok túl sokat nyüzsögnek.

KUTYÁK (kintről): Vauuuú!

33. jelenet

Udvar. Jön Hamlet és Gertrudis.

HAMLET: Anyám, búcsúzó.

GERTRUDIS: El kell menned, fiam. Fengő most már tényleg haragszik.

HAMLET: Búcsúzóul három dologra kérek. Első kívánságom az, hogy őrizd meg a Tengtől kapott vaskampókat, miket a Tűzben edzettem keményre. (Átadja Gertrudisnak a kampókat.) Ne hagyd, hogy megrozsdásodjanak.

GERTRUDIS: Ezt a kívánságodat szívesen teljesítem.

HAMLET: Második kívánságom az, hogy vigyázz a Tűzre, nehogy még egyszer ki-aludjék. (Átadja Gertrudisnak a Tűzet.)

GERTRUDIS: Ezt a kívánságodat is teljesítem, fiam. És mi a harmadik kívánságod?

HAMLET: Ha egy éven belül nem térek vissza Angliából, akkor teríts ki a fogadóterem padlóján egy nagy, erős hálót, akkorát, hogy az egész padlót eltakarja.

GERTRUDIS: Szívesen teljesítem ezt a kívánságod is; de mit jelent?

HAMLET: Azt jelenti, hogy meghaltam; és mához egy évre, ha nem térek addig vissza, rendezd meg a halotti búcsúztatómat itt a fogadóteremben, hogy apám szobra is tanú legyen. Lásd vendégül az egész udvart, senki se maradjon távol; és gondoskodj róla, hogy mindenki jól érezze magát!

GERTRUDIS: Jaj, fiacskám, micsoda szörnyűségeket beszélsz! Még hogy meghalsz! Ilyet mondani egy édesanyának! Na de, tudod mit, ha tényleg meghalsz, akkor megrendezem a búcsúztatódat, úgy, ahogy kívántad.

HAMLET: Köszönöm, anyám.

34. jelenet

Előbbie. Jön Willibáld. Csak a fejéről lehet megismerni.

WILLIBÁLD: Hobó, fiatalúr! Itt a mosdóvíz, itt a finom forró mosdóvíz! Rongyosan-szurtosan ugyebár mégsem utazunk Angliába!

HAMLET: Szépen összeszedted magadat! Szébb vagy, mint valaha!

WILLIBÁLD: Két perc múlva indul a hajó! – Felséges királyné, húzódj félre, nehogy leforrázzalak véletlenül!

(Jön Horatio.)

HORATIO: Ugye én leszek az utódja?

(Jön Fengő.)

FENGŐ: Veled az a baj, Horatio, hogy korodhoz képest nagyon fiatal vagy. Ham-

lettel meg az, hogy korához képest nagyon öreg. Másfél perced van ebben az országban, Hamlet!

(Hajókürt. Jön Waldráda.)

WALDRÁDA: És voltam a Félházban, és ott egy tök nagy buli volt, és elszívtam három füvet, és beszédtem hat vagy hét Extasy-t meg egy duplaszívet, és most el vagyok szállva, és még mindig rémeket látok, és van itt előttem valami csontváz, és én ezt a horrorpanoptikumot nem tudom beazonosítani.

HAMLET: Ez itt az apukád, Willibáld, akinek az a foglalkozása, hogy hazudik.

WALDRÁDA: Na ne hülyéskedj.

WILLIBÁLD: Hát nem, ismersz meg, édes kicsi lányom?

(Hajókürt.)

FENGŐ: Fél perced van az indulásig, Hamlet. Mindnyájan sajnálnánk, ha lekésnéd a hajót. Én sajnálnám a legjobban.

HAMLET: Legjobb pillanat az utolsó pillanat! *(Kiszalad.)*

KUTYÁK: (kintről) Vauuuu!

(Folytatjuk)

RUTTKAY SÁNDOR: IDOMÁR (1987)

TANDORI DEZSŐ

Berzsenyi Dánielnek

(Ódonul)

III. Dél-táj közel, min-

*den (vele!) hagyható,
folytatható más, más folyo-
mány szerint, nincs
erre szánt kötelmed, azt majd*

*holnap. Idők tova- s egybe-
csúsznak.
És futnak. Állnak. Vesztve magad,
kevés*

*emlékkel arról, mid
– mid is? és minek,
mindnek miye? s ha trógeroltad!
– lenne; olyan fontos? Na látod,*

*látod. Behúztad függönyöd, ab-
lakod
túlján idő jár, változik, ám te
most*

*örvendj, konok, komor
derűvel,
annyiira mindene-egy.
Talán fél*

*órád ne hagyd. Hagyd. Erre.
Amarra majd
– s hogy merre indulsz? – indulatod
szerint,*

s még úgy se. Este, s túl
korán is,
elfogadod mai altatódat.
Közben mi lesz? Van

módja, a telhető,
képzeltető módoknak, örök-körök,
érintve, mit kihagysz, elérve,
hol kilebeg, mi az érdemes rész.

Hogy volt a múltkor? S
mint? E hasonlatot,
mely annyi: „mint”, mely ennyi se:
„annyi MINT” –

hagyd, zökkenését annak itt, hogy
legközelebb – a REMÉNY! –
megint egy
sort alszol.

Alszol, prózai, alszol egy
fél napnyi távot. Rá?
Cigaretta, bor,
sejtett regény-szövet, ki-

fejtve, tárgya idéetlen, a tárgya
lépcsők
élet-sora. S színpad! Csak aludj,
minek

eldöntened: verset? Magadból?
másra? kinek? vagy egész-a-
másét?
Azt se figyeld, üterén, ha lüktet

vér, színe milyen... Ne láss, a tiszta
mit-se-tudás hulljon beléd, át
hullván magad-e
képzeten, át s át.
Menj be a Józsefi Sörpatiká-

*ba. Hagyd félkönyök-ritmus
letörölt kötelmét.*

*Mustárt ragassz, szándék-se,
kabátod ujján*

*rózsányi-szürke hamvak útján,
lyukra. Hibára. A lépted innen
kis kúthoz ér. Pad. Elrepül egy
galamb. Van*

*nyesnivaló ütem? Ellene:
van szabad-tört
szó, értelemmel?
Tárgytalan sem,*

*tárggyal sem, így érsz képzetes fal-
hoz. Visz, kerepelve,
suhan kelepelve, csirregve,
egy fej vár, kezéd nem*

*fogja a tartalmát, kinyúlik,
néz, újra téged lát, madárfej,
honnan? Ez? Az, hogy akár ha ott egy
vég is lehetne. Rég volt, ha voltál.*

(Maiul)

IV. Csak nekivágsz. Az i-

*dő mit
tesz! Veled ennyi erőnyit,
annyi elődnyit. Amit
tenni helyette lehetne,*

hagyd valamid!

*Hagyd, valamid se legyen,
semmije-vége szeren,
szertelen-annyi-se lassan
indulj magadban,
hagyva, mi hagyhatatlan.*

*Hajt, ami hajthatatlan.
Minden estleges aztán,
nem-leltén vagy „akadtán”
még fölakadsz, hanem aztán*

*elszabadulsz. Ha leülsz
egy
padra, beljebb-ha-kerülsz,
hol,
nem szabadulsz, ami gondol,
attól.
Felkelsz a padról,
észre se vetted, eltűnsz*

egy gondolatból.

*Nincs másod, tagolásod,
képzete kényszer,
a tények fogsora-
-formáján csak a lényeg
foncsora.*

*Tükre van-e? S ha
néz, mutat épp, ahogyan most
eligazgatsz egy abroszt,
letörölsz egy*

*pultot? Ha megegyezel,
ha magad ellenére teszel,
ha csak beledőlsz
a levegőbe,
kicsit előre-*

*hajolva még: habogod:
igen, igen – nyilván van okod,
nincs okod, s ha pörölsz:
kegy. De kié? Nem
Tudhatsz semmit, idétlen
elalszol, megvolt, megint egy: – ?*

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Fönn, Kaledóniában

1.

*Bob szűkebb pátriája Ayr:
Ott habzik ám az árpaser!
A csaplároslyány már kaczer,
S eltűri, hogyha pár faczer
Farába csippent, rája ver.*

2.

*Kikötő, sós hering, Glasgow.
Skót csapos rámkacsint: „Let's go!”
Egy pint, két pint, kör-pint.
Minden matróz hörpint.
Éljen a Felföld, Bajmócz s Beczkó!*

3.

*Edinburgh-ben hósi skótok
Dudát fújnak, mint a tótok.
Én nem fúvok dudát...
Pokolban sem. Csudát!
Csak folyvást futok s lótok.*

4.

*Alkonyat, St. Andrews, Skócia.
Lesiklik víg lurkók ródlíja...
Hó hullong, suhamló ünnepek.
Faágon szénczinke künn remeg.
Magányos szüleim rosszsz fia...
Ayr – St. Andrews, 1885. decemberében*

Kolozsvár, óvár, kisfiú

(EMLÉK–TÖREDÉK)

*Nagyapámmal a Mátyás-ház felé
Áttotyogok a Karolina téren...
A kép szívembe mért cikáz belé,
Mint messzi villám, mért sajdul elébem?
Nagyapámmal a Mátyás-ház felé,
Makacs kezét még alighogy felérem –
Mily régmúltban kapaszkodom belé,
Halálomban a Karolina téren...*

Maros-Vásárhelyt, 1910. november 22-én

Vesztett magyar csaták után

(KARÁCSONYI REGÖS ÉNEK)

*Tar bozótban térdre bukott,
Hej, regő, rejtem,
Térdre bukott váltig űzött,
Haj, regő, rajta,
Vérig űzött csodaszarvas,
Hej, regő, rejtem,
Égi agancs mennybe szökken,
Haj, regő, rajta,
Mennybe szökken, messzevillan,
Hej, regő, rejtem,
Rideg ércből csodaszarvas,
Haj, regő, rajta,
Ki-kivillog, mint a kardvas,
Hej, regő, rejtem,
Mint a jonhomból a kardvas –
Hej, regülejtem,
regülejtem!*

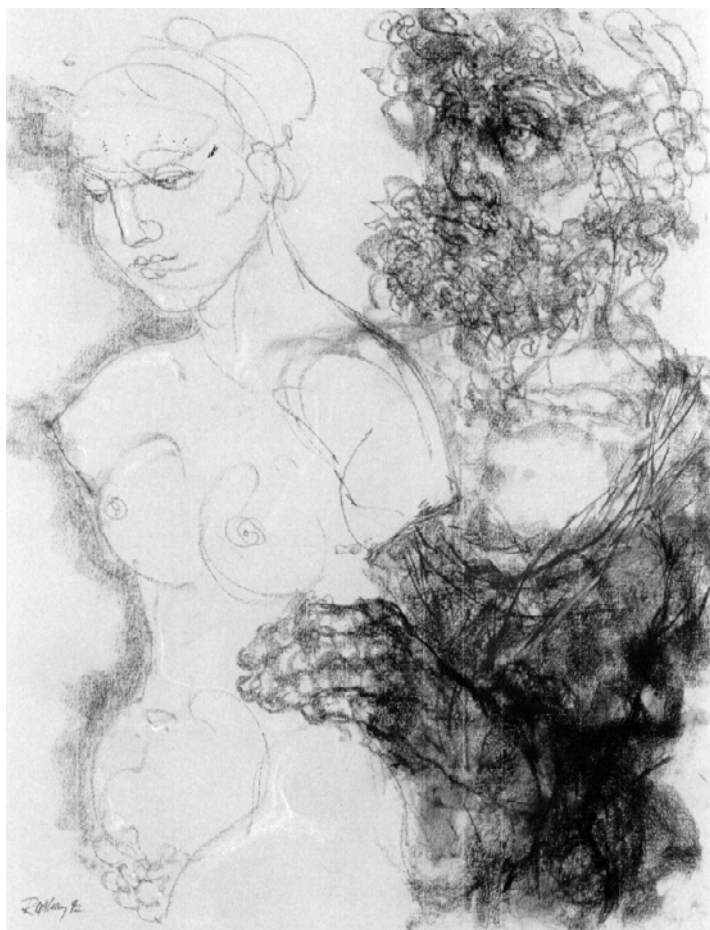
Marosvásárhelyt, 1919. december 20-án

Krónikás ének töredéke

*Sors kereke rajtunk be sokszor átgurult:
Legázolt magyarság heába bátorult!
Ki baromfik közt él, csak ritkán lát turult:
A jóremény nekünk béborult, megmurult.*

Székelykeresztúr – Fehéregyháza, 1923. VII. 31.

RUTTKAY SÁNDOR: RENESZÁNSZ (1992)

HÁMORI RÓBERT

Zárójelben

(Regényrészlet)

Tiszta helyzetfelismerő vagyok.

S mint ilyen, két módon végezhetem. Egyik a börtön. Másik a bolondokháza.

Utóbbira az ablakomból rálátok, a másikhoz az utcának ezen az oldalán menni kell vagy kétszáz métert. Sietségre semmi ok.

A kórház falai okkersárgák, a két épületet elválasztó udvarra, amin időnként fehér köpenyes férfiak haladnak át, nyugalmat adó árnyékot vet a palatetőkn is túlnyújtó fa.

Nem tudom, milyen fa.

Három méter magas téglakerítés veszi körül az intézményt, amelynek funkciójáról a kapun elhelyezett nyiknyakpípfuf nyelven írt tábla tájékoztat: Neuropsychiátriai Rehabilitációs Osztály.

Néha látogatók jönnek, többnyire csoportosan. Csoportosan is távoznak.

Kétszáz méterrel az utcának innenső oldalán betontuskókon átvezetett vaslánc zárja le a járdát a forgalom elől. A szürke betonkerítést háromsoros szögesdrót fejeli meg, az őrtorony bódéjából géppisztolyos őr bámészkodik közönyösen és szotyolázva.

Csáth Géza írta a bajai városi kórház elmeosztályán a naplójába: „Itt vagy gyilkolni, vagy megbolondulni kell a degenerált egyénnek. Én nem tudtam gyilkolni, tehát meg fogok bolondulni.” De itt most nem Csáth Gézáról van szó. Mindez csak annyiban érint, hogy ő is tiszta helyzetfelismerő volt.

A „tisza helyzetfelismerő” egyébként a pszichológiában használatos kifejezés. Akár a Festinger-féle kognitív disszonancia.

Hogy az meg mi a radai rosseb, azt Dr. Kézdi Balázstól tudom, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem pszichológiai tanszékének kandidátusától, méghozzá egy régi Népszabadságból; úgy rémlik, a riport Cs. u. 3 tájkán készült vele.

– Szigetvárról, illetve most már Pécsről szemlélve a világot, mit tapasztalt: az elmúlt egy év felgyorsult tempója hogyan hatott az emberekre?

– Azon a napon, amikor a lapok hírül adták, hogy a Vörös téren landolt annak a nyugatnémet fiatalembernek a gépe, egy krónikus skizofrén beteg, aki azelőtt szóba sem állt velem, megállított a folyosón, kezében az újsággal, és

megkérdezte, mit szólok hozzá. Akkor értettem meg, hogy már az irracionálisok korát éljük, mert a skizofrén számára az a valóság.

– Hogyan lehet védekezni ebben a szétzilálódó világban, amely sokáig olyan biztonságosnak, kiszámíthatónak tűnt?

– Kénytelen vagyok egy összefoglaló orvosi szakszóval felelni: a megoldás az ún. Festinger-féle kognitív disszonancia. Vagyis, ha a tudatos gondolkodásban két, egymást kizáró tartalom létezik, az elviselhetetlen szorongást hoz létre. Az ember, védekezésül, az egyiket törli. Vagy negligálja, azaz tagadja, mert nem hisz a saját agyának (ahogy az öreg paraszt mondja a zsiráf láttán: ilyen állat nincs is, és azzal hazamenekül a Riskához), vagy izolálja: a zavaró részt leválasztja az egészről, és külön kezdi kezelni. Ilyen volt az erdélyi ügy is: eleinte azt mondták, elhajlók kis csoportját érdekli csak. Elhárítási mód lehet még a projekció, mikor a saját indulatainkat és képzeleteinket kivetítjük valaki másra, például az ellenségünk képét csupa olyan elemből konstruáljuk meg, amely valójában bennünk létezik.

Eddig a lényeg, a többi csak retorika. A Cs. előtti korszaknak, amiben felnőttünk, szintén megvolt a retorikája. Úgy látszik, retorika nélkül nem élhetünk. Nekem is megvan a magamé.

Egy időben az volt az uralkodó felfogás, hogy az ellenség nem alszik. Ez megdőlt. Az ellenség ugyan továbbra is nélkülözhetetlen, viszont alszik. Ezt nem akáarki mondja, hanem én, úgyhogy kénytelenek lesztek állításomat feltételes valóságként elfogadni.

Hogy ki diktálja a feltételeket? Azt nem tudom. Személy szerint nehéz érte bárkit felelősségre vonni.

Ezért, jobb híján, nevezzük G. E.-nek.

Ezt a szöveget pedig, ismétlem, jobb híján, tekintsük elbeszélésnek. Az elbeszélés e nullfázisában G.E. még mélyen alszik. Ráérünk.

Érdekes, hogy mennyi igekötő kapcsolható a beszédhez. Lehet elbeszélni, visszabeszélni, lebeszélni, rábeszélni, kibeszélni, bebeszélni, sőt, hazabeszélni vagy félrebeszélni is. Óva intenék mindenkit, hogy a beszéddel kapcsolatos gyanakvását elaltassa.

Az élőbeszédet a magyar helyesírás szabályai szerint gondolatjelek közé szokás tenni. Egy gondolat: talán helyesebb volna zárójelbe.

Egy régóta húzódó, elintézésre váró ügyem van G. E.-vel. Mondom, régi ügy, és szeretném már végre zárójelbe tenni az egészet; véget kell vetnem az ő történetének, hogy az enyém folytatódhasson.

A megoldás roppant egyszerű. Meg fogom ölni.

A módszer már régóta használatos regényírói körökben: elteszik a főhőst láb alól. Tőlük kérdezték, hogy miért. En nem vagyok regényíró. Mint már mondtam: tiszta helyzettfelismerő vagyok.

És elszántam magam a cselekvésre.

G. E. az én agyszüleményem; voltaképpen még a nevét sem találtam ki. A többi figura is az én agyszüleményem – az senkit ne tévesszen meg, hogy én még feltűnök a későbbiek folyamán: én is a saját agyszüleményem vagyok. Ez a város is bizonyos mértékben az.

És az én tudatomban is két egymást kizáró tartalom létezik, ám a törléssel nekem nem volt igazán szerencsém. Akinek szerencséje volt vele, annak kár is tovább olvasnia: az ő helyzete megoldottnak tekinthető, következésképpen fölösleges bolygatni. Viszont ami engem illet, a következő eljárást eszeltem ki: tízig számolok, ezalatt részekre szedem ezt a tartalmat, a részleteket pedig ütköztetem egymással; ha sikerül a művelet, az eredmény zéró lesz.

Hogy ez megfelel-e a valóságnak, az attól függ, melyik valóságról beszélünk: a megnyilvánultról, vagy a megnyilvánítóról. Az előbbiről csak annyit, hogy a folyamatos érvénytelenítés nyomja rá mindenre a bélyegét. Ez a mi elhivatottságunk. Az egyetlen, ami a helyzetről elmondható, az az, hogy nincs semmi érdemleges elmondanivaló.

Ezt a regényt én nem megírni akarom. Csak túl akarok rajta lenni. Ugyanúgy, ahogy az emberek az életet nem megélni akarják, csak megúszni. Ennek a kornak az időszámítása nem Krisztustól, hanem Csernobiltól kezdődik.

És a bolygó uralkodó nemzetsége már nem az ember, hanem a rinocérosz. Csak a vastagbőrűek képesek megfelelő védelmet nyújtani maguknak, és utódaiknak a meglékelt ózonpajzson beáramló ibolyántúli sugárzás, az ipari környezetszennyezés és a túlnépesedésből adódó együttélési ártalmak ellen. Ne vitassuk el tőlük a túlélés monopóliumát; rátermettségük is azt bizonyítja, hogy ők fogják véghezvinni a nagy munkát: az ötezer éves emberi kultúra eltörlését.

Nem lerombolását, mert abból csak mítosz születhet.

Érvénytelenítését.

Istent meghagyják, csak papírmáséból fog elkészülni, és gyanús dudor lesz az orra fölött.

Így kerülünk mi be a történelembe, ha ugyan a történelem abba a sanyarú helyzetbe kerül, hogy rászorul a mi jelenlétünkre. Mindössze információértéke van: tárolható, előhívható és elfelejthető. Az átmeneti kor sajátossága az, hogy egyik állapotról sem rendelkezünk megbízható képpel, ezért gyűjtjük az információkat. Ennek a feladatnak próbálok meg eleget tenni, s ha már eleget összehordtam mindenfélét, akkor mehetek a fenébe.

Ja igen, még egy utolsó figyelmeztetés: ezek az információk természetükből adódóan pontatlanok, elferdítettek, továbbá jelen idejűek – ezt nem azért mondom, mintha tartanék jövőbeni felhasználásuktól, hiszen az nem tilos, csupán elképzelhetetlen, mivel mindez csak annak az esti iskolás rinocérosz-

hallgató információéhségének csillapítására szolgál, aki egy nap majd megalkotja az új képet, és becukja mögöttünk a megkezdett zárójelet.

*

Ez a történet egy álló fallosszal kezdődik. Hozzá tartozik még a dolog természetéhez egy ébredező buszsofőr is, korát tekintve huszonöt éves, egyéb életrajzi adataival majd később foglakozom. G. E.-nek hívják.

Ezt a két kezdőbetűt szobatársa aggatta rá megszólítás gyanánt, akinek szintén kifele áll a szekere rúdja, de pillanatnyilag egy egészen más mikrokörnyezetben tartózkodik, így G. E. egyedül van.

Az éjjeliszekrényen álló ébresztőóra foszforeszkáló mutatói négy óra tíz perccel mutatnak, G. E. az első halk sípolásra felemeli a fejét kétréthajtott vállalati párnájáról, s jobb kezének egy gyors mozdulatával elhallgattatja; csak azután eszmél, hogy nincs miért.

A másik heverő üres, éppúgy, mint tegnapelőtt este; még a ránc a sebtében rádobott védőhuzaton is ugyanott húzódik.

G. E. ásít, ledobja magáról a paplant, az ágy szélére ülve végigfuttatja tekintetét a szoba unalomig ismert bútorzatán, a leltár a következő:

1 db asztalterítővel, vizeskancsóval és két üveg pohárral;

2 db háromfiókos éjjeliszekrény;

2 db heverő, fölötte falvédő és fenyőfából készült polc, könyvekkel és tisztálkodószerekkel;

2 db kárpitozott ülőke, G. E. szóhasználatában stoki, a heverő és az éjjeliszekrény között;

2 db gardrób szekrény a bejárati ajtónál, a szoba sarkában;

1 db összecukható ruhaszárító, kinyitva, átellenben; slussz.

Ja igen, alatta műanyag szemetesvödör.

Elvileg itt kéne lenni a Máté-Tóth István, azaz MTI nevezetű szobatársnak is, de hát nincs. Hasonló eseteket a gondnoknál szoktak jelenteni, de ez G. E.-nek esze ágában sincs. Mindig utálta a téglákat.

Figyelme így, külső változás hiányában önmagára terelődik vissza, és konstataálja a tényállást. Ha akarna, most még visszaemlékezhetne arra, mit álmodott, de annyira nem akar, hogy eszébe is jusson. Soha nem tulajdonított az álmainak jelentőséget.

Lábával tapogatózva megkeresi papucsát a futószőnyegen, feláll, amire válszul a padló megreteg alatt. Leemeli a polcra a szappantartót, fogmosópoharat és borotváját, egy pillantást vet az órájára, aztán az ajtó felé indul, útközben nyaka köré kanyarítva a ruhaszárítóról a törülközőt. Léptei alatt hullámszik a padló. G. E. egyszer megkérdezte a mosdóban új PVC-t terítő szakik egyikét, hogy papírból készült-e ez az épület. A szakik kivette a szipkát a szája sarkából, feljebb tolta a micisapkát a homlokán, és körülményes előadásba kezdett a könnyűvázás szerkezetű épületek mibenlétéről. G. E. annyit értett meg belőle,

hogy a Hotel Aranybika faforgácslemezből készült, amit kívülről leszigeteltek. A faforgácslemez jeles alapanyag, aminek egyszerűségén túl másik nagy előnye az olcsóság – barkácsszaklapok előszeretettel ajánlják azoknak, akik saját kezűleg kívánják összeeszkábálni hétvégi vityillójukat pecázáshoz. Amúgy pedig havi háromszáz forintért ne várjon senki márványpadlót égetett téglafalakkal.

Hiába csavarja a szelepfelsőrészt, a csapból csak gurgulázás és hörgés jön melegvíz helyett; G. E. feladja, és hideg vízben kezdi pamacsolni a képét. A mosdó feletti tükörből tűrhetően jóképű arc néz rá vissza: sötétbarna, egyenes szálú haj, barna szemek, kissé húsos száj a vékony metszésű orr alatt – egy arc, amit sosem érzett igazán magához közel állónak, afféle azonosítási jel, jár neki, akár egy dögcédula. Míg mások egyénisége idővel egyre inkább kiütközik a vonásaikon, az ő arca valahogy meghatározatlan maradt, és talán épp ezért váltott ki a legkülönbözőbb emberekben érdeklődést, ami az esetek többségében gyorsan kihunytt, mert G. E. csak ritkán viszonzta hasonlóval.

Az ajtóban félmeztelen, negyvenes, kialvatlan képű tag jelenik meg, oda-köszön a borotválkozó G. E.-nek, és rosszkedvűen keresgél a mosdókagylók között. Ennek oka az, hogy a nyolcból négy csap szelepfelsőrész hiányában használhatatlan: van, aki csak a biztonság kedvéért szereli le, hogy ha ő nem, hát ellopja más, és akkor már rögtön kettőt, hogy legyen tartalék; egyet az ajtó mellettiről, egyet pedig a szomszédjáról.

- ...szameg! – csapja le dühödten műanyagpoharát a porcelánra.
- Már megint elzárták?
- Bizonyára – feleli G. E., arra ügyelve, hogy meg ne vágja magát.

De a tagnak mérgeledhetnékje van, és folytatja.

– Már megint mi a jó francot csinálnak, lerobbant a kazán, vagy miazisten? Ezek mindig kitalálnak valamit... most volt egy hónapja karbantartás, vagy nem? Szerintem ezek csak spórolni akarnak rajtunk. Vagy nem?

– Lehetséges.

– Hát nincs ennek az istállónak felettes szerve, hogy egyszer már körülnézzenek, mi folyik itt? Ja persze, olyankor minden szuperál, másnap meg lezárják a főcsapot és kiírják, hogy csókolom!

– Nézd a másik oldalát – javasolja G. E., leöblítve a habot a képéről. – Egy hónapja még víz sem volt, a helyzet ahhoz képest, azt lehet mondani, rózsás. Vagy nem?

– Csókolják meg a seggem másik oldalát – zárja le a tag az eszmecserét, és két marokkal, fújtatva locsolja a vizet az arcába.

Ez a bajuk, gondolja G. E. Nem az, hogy nem tudnak viszonyítani, az még hagyján. Hanem, hogy olyan dolgokon ölik magukat, amin úgysem tudnak változtatni; az ember olyankor csapjon az asztalra, ha arra is készen áll, hogy

utána emelt fővel távozzon, de ezek csak ütik az asztalt, és ha egyszer kipenderítenék őket a bejáraton, hát jogos sértődöttségüknek csak az ég szabna határt.

Őt nem zavarja a hideg víz, a hámló tapéta és a felpúposodott PVC, sem a törött bukóablakon át két héten keresztül füttyülő, novemberinek is beillő áprilisi szél. Négy éve él itt, és nem volt olyan kellemetlenség, amivel szemben ne edződött volna már meg, sőt valamiképpen szükségszerűnek is tekintette ezeket. Belső igényévé vált az igénytelenség, hogy a dolgokat kendőzetlenül nézze, a maguk valóságos állapotában, ami nem más, mint a permanens pusztulás; ha szándékában áll, elköltözhett volna innen, de úgy vélte, nem annyival rosszabb itt, mint amennyivel máshol drágább.

MTI a dolgok értelmezésében hasonló állásponton volt; „negatív tendenciák”, ez volt a szavajárása, de G. E. bosszúságára adós maradt az ebből levonható magatartással: ő is csak dühöngött, csapkodott maga körül, akár egy fuldokló, aki a segítségére sietőt is lehúzza görcsös menekülésvágyában, ahelyett, hogy szépen ráfeküdne a vízre; G. E. tudta, hogy erről nem lehet meggyőzni senkit, csak aki saját tapasztalatából ismeri, hogy nem merül el. G. E.-nek volt ilyen tapasztalata, Máté-Tóth Istvánnak nem. Helyette kétségbeejtő receptekkel sokkolta magát, mint amilyen a polcára tűzött Magyar omlós:

Elkészítése éppoly egyszerű, mint a te kikészítésed. Végig meg részletre négy napilapot, nyisd ki a felemelt díjú televíziót, habard össze a vállalati kommentárokat a kormánykommunikékkal, s máris kész a magyar összeomlás. Sokáig eltart!

Mire visszaér a szobájába, a mocsár felől gomolygó pára áttetsző függőnyt húzott a vasráccsal fedett ablak elé, amitől a szálló előtti, drótkerítéssel körülvett salakos futballpálya hol eltűnik a mind hígabbá váló szürkességben, hol arányait veszve előbukkan. G. E. kinyitja a gardrób szekrényét, s közben észleli, hogy a másik is ujjnyira nyitva van. Vállat von, és gyors mozdulatokkal felveszi sötétkék egyenruháját, ráfordítja a kulcsot a zárba, a nyelv fémesen kattant.

Kezében diplomatatáskájával eldönget a rikító kék-sárga-vörösre mázolt tűzcsap mellett, a földszint C szárnyból az előtérbe, alacsony kártyaasztalok, karosszékek közé; a szeszínű tapétával fedett falakon fejmagasságban fekete kábelek kígyóznak, alattuk idejétmúlt moziplakátok és roppant tanulságos kartonlemezek szögbe akasztva; az egyik a helyes törülközés mikéntjét szemlélteti. Szenteljünk figyelmet a lábak közének is.

G. E. bedobja a portásfülke résnyire nyitott tolóablakán a szobakulcsot; az öregúr nyilván elment ébreszteni, mert üres a kuckó és ég a villany. Kockás papíron félbehagyott totókulcsok.

Kint hűvös van; szapora léptekkel kel át a törpefenyőkkel szegélyezett rövid útszakaszon a kapuig, odaát a garázs kijáratánál már a szokott reggeli torlódás, Ikaruszok várakoznak két sorban a közöttük szaladgáló kapusra, aki bélyegzővel hitelesíti az aznapi menetleveleket, hogy aztán a bekötőútról a fény-sorompó felé fordulhassanak. A levegő kipufogógáztól és a túrázó motorok harsogásától sűrű, a lámpák egyre fakóbb fényét megszaggatja a köd. G. E. a négyszintes épület személybejárója felé igyekszik, a lengőajtó előtt megtorpan, telepbelépési igazolványaért kotorászik a zsebében, felmutatja az üvegkalickában trónoló portásnak, biccent neki és belép. Automatikusan ránéz az órájára: négy óra huszonnyolc.

Az előtér mozaikkockás kőpadlóján nyüzsgés; egyenruhás buszvezetők szaladgálnak viszonylatjelző táblákkal a hónuk alatt, a büfétől a liftig érő sor felől ingerülten és barátságosan üvöltöző hangok kakofóniája, amibe bele-belereccsent a hangosbeszélő. Elszántan tör utat magának jobbra, a diszpécseri terem felé, útközben ötször mondja, hogy szevasz, háromszor, hogy jó reggelt, egyszer, hogy bocsánat, mert valakinek a lábára lépett, aki járás közben hátrafelé beszélt.

A hosszában két részre osztott terem 3-as ablakában a kefefrizurás, fiatal diszpécser felnéz az előtte heverő, napi beosztást tartalmazó papírkötegből, G. E. bemondja a kódszámát: 35-96; belefúj a szonda ablakon kilógó mikrofonjába, az Alcohol-Tester zölden felvillanó lámpája adja meg a jóváhagyást szolgálatra jelentkezéséhez. A diszpécser az íróasztalon szanaszét hányt iratkötegek közt matat, közben felcsörög a telefon; felemeli az ujját, várakozásra intve G. E.-t, másik kezével a kagylóért nyúl, belehallózik, fülel, bólogat, letakarja a membránt, odaordít a szomszéd ablaknál ülőnek, elköszön a telefonkagylótól, leteszi, intézkedik, belekortyol a öt perce kihűlt kávéjába, a fejét vakarva tűnődik, mit is akart az előbb, közben gépiesen matat tovább az indítási lap után, végre megtalálja, és odaadja G. E.-nek. Az arca fáradt.

Az ajtónál egy csapat buszvezetőbe botlik, akik a négy harmincas szolgálati járattal érkeztek; még végig sem tud nézni valamennyiükön, mikor valaki a hátára csap.

– Mi van, apafej, nem tudsz aludni?

G. E. megperdül a tengelye körül, felismeri Orbán Jenő rozmárszerű ábrázatát: erősen kopaszodó fejtető, joviális vigyor a bokszolókéra emlékeztető lapos orr alatt, vastag bajusszal keretezve. Rögtön kész van a sztereotip válasszal:

– Csak azért keltem fel, hogy lássalak téged dolgozni menni.

– Fiataloké az elsőbbség – mondja udvariasan Orbán Jenő. – De mivel te már, úgy látom, bejelentkeztél a díszpancsernél, nyugodtan elkísérhetsz regge-

lizni, gondolom, még úgysem voltál – és választ sem várva, karon ragadja G. E.-t, húzni kezdi az átellenben levő büfé felé.

– Később szoktam reggelizni – veti ellene G. E., de engedelmesen beáll a sorba.

– Egy oktatóval ne vitatkozz, apafej, hiszen tudod, hogy csak nekem lehet igazam. Húsz éve nyomom a gázt, és még mindig nem kaptam gyomorfekélyt. Soha nem leszel ilyen szép nagydarab egészséges ember, ha nem hallgatsz rám. Tele gyomorral nem lehet annyit idegeskedni, mint anélkül, ez az én filozófiám: enni, és enni hagyni.

Orbán Jenő negyvenhárom éves, nő, harsány és optimista.

G. E. huszonöt éves, elvált, hallgató és szkeptikus.

Kölcsönösen kedvelik egymást.

Előfordul ilyen.

Miután G. E. leszerelt a katonaságtól és elvált a feleségétől, Pestre költözésekor nemigen voltak ismerősei, ezért jónéven vette brigádvezetője némileg atyáskodó közeledését; majdnem két éven keresztül ő volt az egyetlen személy, akivel barátinak nevezhető viszonyban állt. Baráti viszony alatt G. E. egyfajta ritmikus állandóságot értett: hetenként, kéthetenként, mikor hogy, eljárt hozzájuk Kispestre, ahol megebédelt, így legalább időnként főtt ételhez jutott, snapszeroztak hármasan, vagy ha olyan volt az idő, lementek Orbánnal pingpongozni a tömbház előtti játszótérre. Mióta Elvira megjelent, mint az első állandó nő G. E. életében a válás óta, s főleg, mióta Máté-Tóth István átköltözött az ő szobájába a földszint C szárnyra, ritkábban látták egymást, de ez nem vezetett elhidegüléshez, mivel ez a két ember tulajdonképpen soha nem akart egymástól semmit.

Ezzel mindketten tisztában voltak, és így tartották rendjénvalónak.

Orbán Jenő kezeket szorongat, hátba vágja az előtte állót, valakivel megbeszél egy videokazetta-ügyet, G. E.-ről egy ideig meg is feledkezik. A sor áll, és G. E. előrepislog, mi történik.

Negyven körüli, molett, civil ruhás nőt lát oldalnézetben, amint negédesen duruzsoló hangon közli kifogyhatatlannak tűnő kívánságait a szolgálatkészen mosolygó büféssel; még ebből húsz dekát, Dezsőkém, egy csomag kávé is adjon már, legyen olyan jó, az a tábla csoki ott mennyibe kerül, ott maga mögött a polcon, igen, jaj, mit is akartam még...

– Van banán is – mondja Dezsőkém, és a pult másik vége felé mutat, ahol a többiek várnak a sorukra. Ahogy az asszony arra fordul, miközben a keze hánnya a cekkerbe az árut, G. E. megborzong és elfordítja a tekintetét. A nő üresen mohó nézése az anyjára emlékezteti.

Máté-Tóth Istvánt nem lehetett volna ilyen módon boldoggá erőszakolni. Mikor G. E. két nappal ezelőtt, utoljára látta, garázstartalékból küldték haza reggel nyolckor. Meglepte, hogy a fiú még mindig alszik.

Hanyatt fekve találta az ágyán: beesett arca szorongató látvány volt, ahogy a szája félig nyitva, jobb keze pedig az ágyról lelógva a semmibe markolt. G. E. a karjához érintette a hidegtől gyöngyöző tejeszacskót, mire kinyitotta a szemét, és színtelen hangon megszólalt.

– Szar.

– Meglehet, de én mégis inkább tejnek nézem. – G. E. az asztalra csapta a táskáját, és sorban kipakolta mindazt, amit a büfében vásárolt.

– Hoztam kaját, remélem, szereted a sonkát – s mivel a másik még mindig nem szólt, gyengéden megrázta. – Gyere reggelizni. Hallod, MTI?

– Aha. Kösz. – Összeszedte magát annyira, hogy végre G. E.-re nézzen, aztán visszadőlt a párnájára. – Nem vagyok éhes.

G. E. leült a saját heverőjére, onnan nézte egy darabig Máté-Tóth István félrefeküdt szőke haját és megcsontosodott arcát, amin fásult közönynél többet nem volt képes felfedezni, aztán azt mondta:

– Legalább tejet igyál.

MTI a tej után nyúlt, fogával letépte a zacskó csücskét: egy vékony tejsík az állára szivárgott, onnan meg lecsöpögött a paplanra.

– Jól vagy? – kérdezte G. E.

A fiú féloldalra fordult, abbahagyta az ivást, majd óvatosan az asztalra állította a tejeszacskót, hogy ki ne ömöljön. Kezét a biztonság kedvéért még ott tartotta egy kis ideig, mindketten azt figyelték, hogy dőlni kezd-e. Nem kezdett dőlni.

– Mikor mész orvoshoz? Ma?

– Tizenegykor – mondta Máté-Tóth István. – Felülvizsgálatra.

– Értem – mondta G. E., de nem értette. Nem tudta, melyik a jobb: faggatózni tovább, ami láthatólag fárasztja a másikat, vagy úgy tenni, mintha minden rendben lenne, amitől esetleg még elhagyatottabbnak érezheti magát. Azért rövid csend után megkérdezte:

– De aludni tudsz már, nem? Vagy csak altatóval?

– Jobbára. Tegnap megint rám jött egy izomgörcs, és fulladtam.

– És nem tudják megmondani, hogy mitől?

G. E. már azt hitte, ez a kérdése is válasz nélkül marad, olyan sokáig hallgattak, amit csak egy fűnyíró zümmögése festett alá valahonnan az épület környékéről.

– Azt mondják, semmit sem találtak a kivizsgálás során. Már úgy értem, szervi problémát... tehát csak idegi alapon lehet. Az orvos pszichoterápiát javasolt.

G. E. nem tudott mit mondani, a kezében tartott üres kifliszacskót gyűrögette, és az asztalra mutatott.

– Egyél sonkát.

– Nem vagyok éhes.

– Pedig ha rendszeresen ennél, az idegeid is hamarabb rendbe jönnének, hidd el. – Felállt, az ajtóhoz ment, ahol a ruhaszárító állt, rálépett a pedálra, és a szemetesbe dobta a papírgombócot. – És mit csinálsz ma, azon kívül, hogy elmész az orvoshoz?

– Nem tudom – felelte Máté-Tóth István.

– De hát valamit csak kéne csinálnod! Ülsz itthon, és nézed a falat? – Az ajtón lévő ruhafogason lógó dzsekije vállán sárgásfehér foltot fedezett fel: vélhetőleg madárszar. Bosszankodott, mert abban akart elmenni hazulról.

– Az is van olyan elfoglaltság, mint bármi más. Te azt hiszed, hogy mindig csinálni kell valamit, talán azért, mert addig sem kell szembenézni önmagaddal: egyszerűen nincs rá idő. De az igazság az, hogy nem csinálhatsz semmit; ha mégis azt gondolod, hogy most csinálsz valamit, akkor csalod magad.

– Hülyéket beszélsz, MTI – G. E. a fiú blézerét kezdte nézegetni, méretre körülbelül egyformák voltak. – Szedd össze magad, járj egyet, szellőztess ki a fejed... komolyan, rád férne.

– Elfogadhatatlannak tartod, amit mondok?

– Elfogadhatatlannak tartom, amit csinálsz. – Befejezte a mustrát, szembe fordult az ágygal. Várt egy kicsit, hátha a másik még hozzáfűz valamit, de az csak hallgatott, és feje alatt összekulcsolt kézzel bámulta a plafont.

A plafonon szétkent szunyogok lenyomatai láthatók.

G. E. szerette volna kilódítani a tespedtségéből, vitára kényszeríteni; tett néhány lépést a rugózó padlón, és rájött, hogy az alkalmat elszalasztotta. Fáradtan ült le Máté-Tóth ágya szélére.

– Kölcsönadod a dzsekidet mára? – kérdezte tőle. A fiú meglepetés nélkül biccentett.

– Persze. Vigyed csak nyugodtan.

– Azért a sonkát majd edd meg.

– Majd – ennyi a válasz. A fickó legalább felajánlhatná, hogy kifizeti a maga részét, nem mintha elfogadná, csak a látszat kedvéért. G. E. felállt, tehetetlenül, és kicsit dühösen.

– Akkor cső, még találkozunk – mondta, kezével a kilincsen.

– Cső – felelte Máté-Tóth István, aztán tétován meglebbentette a karját. – Mennyibe került ez a kaja?

– Hagyd a fenébe – válaszolta G. E. megkönnyebbülten, és becsukta maga után az ajtót.

A sonkát egyébként Máté-Tóth István nem ette meg. G. E. ott találta az asztalon, mikor dél körül megérkezett.

– Remélem, nem felejtetted el – hallja Orbán Jenő hangját, ami ezúttal kétségkívül neki szól, mert még oldalba is böki hozzá.

– Mit kellett volna elfelejtennem? – kérdezi óvatosan G. E.

– Mit, mit? Hát a névnapot! Ma ünnepelünk, megbeszéltük, nem?

– Ma ünnepelünk? De ma munkanap van, holtfáradt leszek estére.

– Holnap szabadnapod van, én intéztem el már két héttel ezelőtt, ne cssesz ki velem, a nejemnek is beigértelek!

– Az a baj, Jenő, hogy már Elvirának is elígértem magam mára, és hát...

– Semmi se hát, különben megvonatom az e havi prémiumodat. Nem tolhatsz ki velem, annyi piát én egyedül nem tudok meginni! Hozzad azt az Elvirát is, ha annyira muszáj, lesz ott elég nő, majd ellesznek egymással. Azt mondtad, táncosnő, nem? Nahát. Ott aztán lehet táncolni, ami belefér, rogyásig. Ellenvetést ne halljak, a diszpozíció az diszpozíció; ismered a forgalmi utasítást, ugye?

– Rendben van – egyezik bele egy sóhajással G. E. – És mit vigyek? Vörösbort?

– Nem, zöldet – veti oda a rozsmár.

A két sofőr, kezükben táskákkal, poharakkal, papírtálcán gőzölgő főtt kolbásszal egy asztal felé lavíroznak, – Nna – söpör félre Orbán Jenő egy kazal számítógép-kiírópapírt, helyet csinálva a reggelihez, lezúttyan egy székre, és odaköszön a többieknek. Azok viszonozzák, de csak futólag, mert a szakszervezetről tépik a szájukat. Crescendóban.

G. E.-nek nem jut szék, de nem is bánja: egy oszlopnak veti a hátát, és kávéját lötyögtetve a papírpohárban, bágyadt érdeklődéssel figyeli a vitatkozókat,

– ... egy közlekedési szakfunkci felvesz harminc lepedőt egy hónapban, és ott van neki még két személyautó sofőrrel, és akkor még higgyem el, hogy az én érdekeimet védik, na menj már...!

– De ezt te nem tudhatnád, ha nem hozták volna nyilvánosságra, nem tűnik fel, hogy ez már a változás jele?

– Változás, na persze... attól neked több lesz a havi tízezred, mi? És mit tesznek az infláció ellen, azon kívül, hogy tiltakoznak, na vajon?

– Egyórás figyelmeztető sztrájkot hirdettek, ha hallottál róla!

– Mialatt a SZOT és a kormány közötti megállapodás alapján már nyomták a közértekben az új árcédulákat! Na persze.

– De értsd már meg, hogy a szocializmus megbukott, és ha te nem vagy szervezett dolgozó, akkor teljesen ki leszel szolgáltatva a munkaadódnak!

– Na majd éppen nektek hiszem el, hogy megvédték tőle.

– Éppen nekünk fogod elhinni!

– Kiss 27. János – recsegi a hangszóró a mennyezet alól, mire a vátezzé avanzsált szószóló feláll, és elindul a diszpécseri terem felé. Mellettük két asztallal, egymásnak tolt székek támlája mögül két cipőtalp kandikál ki.

Orbán Jenő nagy harapásokkal tünteti el a kolbászt, és közben odaszól a másik sofőrnek.

– Inkább azon vitáznátok, hogyan lehet, hogy már megint fantomra takarítottatok meg ezerkétszáz liter gázolajat, amiért csak csökkentett üzemanyag-visszatérítést számol el a vezetőség, öt húszat literenként; na erre vágjatok ki frappáns magyarázatot. – A másik vállat von, ő ugyan nem szokott többet beírni a tényleges fogyasztásnál. – Ha mi itt egymás zsebébe szarunk – fűzi hozzá az oktató, lenyeli az utolsó falatot és elfintorítja az arcát, majd a reggeli romjait egy jól irányzott mozdulattal a szemétkosárba röpíti -, akkor mit vársz azoktól, akik odafenn vannak?

Az oszlop fenyőfaburkolatára, aminek G. E. nekitámaszkodik, kirajzszögeztek egy kartonlapot, mihez tartás végett. A Forgalom-biztonsági Osztály által készített három fekete-fehér felvétel alatt a szűkszavú tudósítás: időpont, helyszín és forgalmi rendszám pontos megjelölése után az eset rövid leírása. Autóbusz a kereszteződésnél tehergépkocsival ütközött, az anyagi kár nyolcvanezer forint. A jármű-vezető az útkereszteződésen szabálytalanul áthaladó gyalogosokra figyelt, így későn észlelte a jelzőlámpa pirosra váltását. Az esetből levonható tanulság: fokozottabb figyelem az útviszonyoknak megfelelő utazási sebesség megválasztásánál, a féktávolság maradéktalan betartása.

Buszvezetők állnak a hirdetmény előtt, a fényképeket nézegetve vitatják a történeteket. Még mindig jobb, mint a múlt héten halálra gázolt motorbiciklis. Vagy az azelőtti héten a garázs területén az a sajátjármű-összeütközés, két súlyos sérülttel.

– Siklósi Román – döngi a hangszóró a mennyezet alól.

G. E. nézi az oszlopot, a hirdetményt böngésző embereket, a felvételek fölötti, tussal kihúzott nagybetűket: EZ TÖRTÉNT; tegnap vele, holnap kivel? A kartonlap kint lesz, a fotók kint lesznek, és biztosra vehető, hogy lesz hozzájuk megszívlelendő tanulság.

JÁSZ ATTILA

depresszió

*ameddig a szem ellát üresek a rakpartok de a lemenő nap
gyöngéd rőt fénye mégis szinte úgy vetül a házfalakra hogy
már csak a következő nap délelőttjén árad ki az egyébként
túláságosan hűvös házfalakból az előző napi alkonyulat fénye*

*közben fulladozó féltékenységgel vizsgálgom hogy miért nem
beszélt nekem erről a tenger és mit titkol el a szürke vakolatba
kevert ezüst sirálytoll emléke s mitől is tarthatnak ennyire falaim*

előkép

Lovas Ildikónak

*de amikor elkezd esni a hó és éppen az ablakban állsz
s nem tudsz mit kezdeni például a hátad mögött zajló
rádióműsor ebben a pillanatban már nevetségesnek tűnő*

*állításaival miközben rendületlenül sugárzik hullámmzik az
éter és egyre csak hull a hó mintha el sem akarna engedni
már tavaszig a látvány a fekete lucskos folytatás előképe*

eltűnés

T. D.-töredék

*semmi sem tart örökké össze mert a lélekcérna túlfeszítve
elszakadhat és egyébként is mióta várod hogy hátad íve lát
szódjék csak ahogy belépsz a fénylabirintus neked kitárt kapuján*

*a végén úgyis nyomtalanul kell eltűnni a szövegből egészíted
ki önmagad de az etna krátere sem rossz mondd miközben
a vulkán távirati stílusban működik s nekidőlsz az erkélyvasnak*

/a szeel csak asszisztaal

emlékezet

Darvasi Lacinak

*mindig újra élémesélődik a világ s benne az én a hiány szinonimáival
ahogy mondtad is egyszer a keresés két elfeledett mozdulat között
az emlékek kiszáradt foltjaiban repedéseiben is megmarad kékeknek*

hold

*a fotelben ülsz az asztalon rengeteg könyv és sötét van már
mert valamennyi csillagnak ragyognia kell hogy a taorminai
festményen felkelő hold egyenesen arcodat világíthassa meg*

homokidő

*a magány összekötő szálát húzom magam után a homokban
lányomaim eltűnőben lévő könnyű üzenetét bízom a szélre
vagy süllyedjen el ha nehéz temesse maga alá ha itt az idő*

kert

*minden reggelt itt kellene kezdenem a kertben ahogy a fák
árnyéka elmászik lassan körbe mint egy kitinpáncélú bogár
szinte észrevétlenül emlegetve lábait a nap órahomokjában*

*és a nap szóval fejezi be azaz vibrálni kicsit még a táj fölött
a fákról levegőbe oltani a meggyvöröset majd átváltani lassan
amikor nem bírom tovább besötétíteni s másnap újra kezdeni*

kikötőjel

szívből érkező jel
(Derrida)

*hagyd a kikötőben a jelet hadd lebegjen szabadon
kötelékét vesztve s akkor e szóöbölből útrabocsátó
mólót is éppúgy kiballod majd mint a folyóbeszédet
a várakozásban folyton átrendeződő szív partjait*

szigettenger

*sorváltásnyi sziget ahogy kivessed a gépből és új papírt
csavarsz be majd határozott mozdulattal újra verni kezded
ahogy az eső a párkányon kezded újra az üres szobában
kinézel az ablakon de ez még mindig csak a negyedik sor*

RUTTKAY SÁNDOR: UTCA, REGGEL (1986)

VARGA IMRE

Készre

ezután soha már, se kész gondolatra, se ismert érzésre ne írjam rá nevem. Eldobni legyen merszem. Ami alakul, alakít mindig, inkább legyek az. (Ide idézet kén', ami körül. Hadd mondódjak ellent most.) Gyűlnek másnak a készek. Készletszerűen. A teremő fény, a forrás csobogása, érzékek egymásba veszése, mindeffélék (olvashatók már tőlem is). A készen legalább ennyicskét pontosítani; árnyalandó részlet. Nem visszakozás(om) ez, kiszűrése inkább, ami jön-megy, időleges. Teher. Honnan tudható, csattan a kérdés, mi az eleve otthonos. Az igazán, eleve honos. Hanem: mégis mások vannak helyette. Csupa idegen. Valaki a konyhából dobott püföl, egy tó beleér az előtérbe, kész röhej.

Ami kész, a készletbe vissza. Lehet nevetni nélkül is. Nincs sem-mid elkezdni. (Ha csak ez a tulajdonrag nem...)

Nem kell túlzottan készülődni sem, bár ami adott (hiúság nélkül), vedd el. Ami igazán van, megjelenik.

1997. március 1.

Új hét

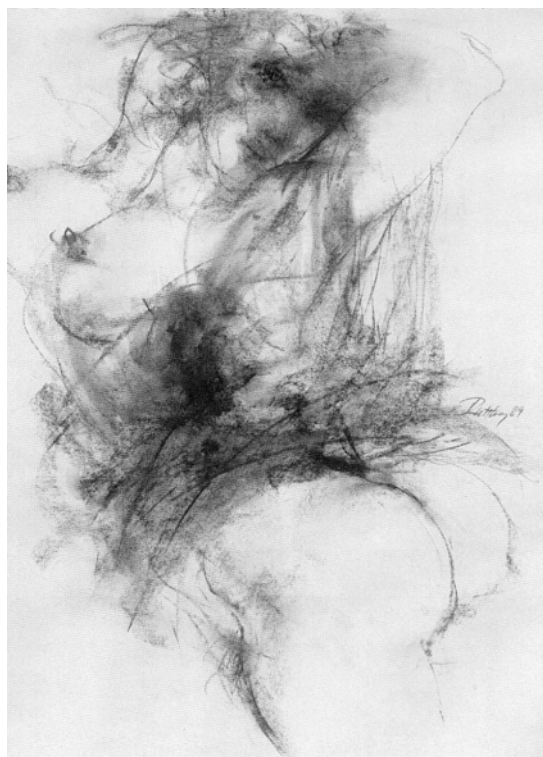
Az éjszaka bódító, súlyos illataival bezárul, de a mélyén a fény csírázik már, két ragyogó-zöld sziklelevélkével pitymallik. Megéledünk mindenből: füvekből, zöld ágból s az ablakba loccsant izzó kékségből. Bennünket él a bezárulás, s ahogy rögvést kitár minden levegővétél. A megfordulásban benne újra testesülésünk sárga somfavirággá, kék jácinttá, ibolyává, duzzadt pirosas rebarbara-rüggé, számócalevéllel. Éljük a tér minden rejtett részét, a zöld lobogást sorsunkkal, az ágak jelentését időnkkel. Új hét, új életek medre lüktet velünk örökké.

1997. március 29.

A magányt veled

*Mezítelen. Jósága, szépsége, igaza szertehányt ruhák. Homokfuva-
tok, dombok, sziklák, kőtömbök a láthatáron. Pusztá, kopár. Mint
egyetlen; kimondhatatlanul a szájban. Sajog tőle az íny. Rózsák kö-
zött melle, arca, nyaka csurom vér. Combjai kettős tüzébe fogva.
Lángodban égek, tagjaim ropognak, sikoltnak, elemészt. Magadba
fordít a láng csontomig. Már nincs a test, enyém, tied, az időnk sán-
cából kiváltva. Egy szóként hangzunk parázsról fakadva, belőlem
hallgatod magad. Tőled szólalok én. A szél elragad, sikolt a Nap. Ma-
gába ránt és kivet pillanatonként. A megszűnésünkkel leszünk közös
szó; kétségtelen. Az egünkön magasan állt a fény. Szószentület. A ma-
gány sötétjét betöltöm veled.*

1997. augusztus 1.

RUTTKAY SÁNDOR: ÉVA (1989)

CSIKI LÁSZLÓ

A második nap

Apám gyűlölte a keddi napot. Kedden esett hadifogságba, kedden nősült (nem tudom, melyik napon halt meg), egyéb viszontagságai is kedden kezdődtek többnyire, és általában négy évig tartottak. Aztán, egy másik kedden, újabb bajok szele ütötte meg, és pörgette hasonló ciklusokon át, de úgy, szinte felejtette az addigi nyavalyákat. Kioltotta egyik gond a másikat, csak az emlékező érzetét hagyta maga után, vagy a hajlandóságot.

Én már azt hiszem, a kedd egy hely neve. Valami zűrzavaros körleté, amelybe mindannyiszor belépünk, holott tudjuk, nem kellene. Végül megszokjuk, vagyis elviseljük, sőt, visszamegyünk oda a terhekért.

Viharos alkonyi táj ez a kedd, reggeltől estig. Homályos örvénylések tölcére aljában nyugtalanító derengés látszik. Megvilágít néhány deszka-barakot, drótkerítést, és néhány, furcsa mód, meztelen asszonyt. Az asszonyok, tagjaikat szertehányva, izmos hasukat behúzza kitárulkoznak, fáznak pedig. A kép fekete-fehér, mélyszürke árnyalatokkal. A nők nem valóságosak, de ott vannak.

A széleken, árkok mentén konyhaasztalok állnak a ködben, olvasólámpa rajtuk, és papírlapokat sodor a szél. A talaj fekete és fagyos, de valakik sárga, lila művirágokat tűzdeltek a rögök közé. Vaskos katonák és kantinosnék, szürke angolszövet öltönyt viselő, halszemű alakok lehetnek azok. De ők nincsenek ott.

Ez egy közös emlék. Csakhogy soha nem voltunk együtt ilyen vidéken apámmal. Sehol, soha. Úgy, hogy eszerint összeraktuk ketten, külön-külön, és egymásra vetítve látjuk az álmainkat. Otthagytuk a másik számára a látvány elemeit, esélyt adtunk egymásnak a berendezkedésre, és kivonultunk belőle.

Ez a kedd.

Mindannyiszor belemegyek. Mindig átvereksem rajta magam. Szerdán érzem még bőrömön ködös hidegét, ereimben a lüktetését, a rozsdás drótok karcolását az alkaromon. Csütörtökön emlékszem rá: az emlékeimre, melyek azonban nem múltbeliek; gerjesztem az érzetét, nehogy elmúljon. Pénteken, visszatekintve, már olyan, mintha valóságos lenne. Valóságosabb egy kicsit a pénteki világnál. Ezért nem hagyom odaveszni.

További napok is vannak. Azokon átjutok vissza a keddig. Gyakran teljesen néptelen, egyikünk sincs benne, még én sem, miközben áthaladok rajta. Ha visszanézek, már ott vagyok.

Ott vagyok a hét minden napján, kivéve azt az egyet, amelyikben éppen. Az a keddi hely magában, nélkülem, tehát valóságosan áll, nem őrzi nyomomat, nem változtathatom el a jelenlétemmel, de még utólagos vélekedéseimmel sem.

Megkérném néha szeretteimet, ismerőseimet, hogy hétvégeken derék keddi figurának nézzenek, akin nem látszik ideje nyoma. Ez az alak, amikor távol van, rémítő és kilökő honában honol, tehát nem egészen önmaga. Tanúja saját áthaladásának. Nézője egyvalakinek, aki beletartozik valamibe, de nyoma sincs benne.

Hóvirágsziromnyi bizonyítékom sincs minderre.

Ma azonban kedd van, barátaim, és én boldog vagyok, mert látom.

A harmadik nap

Lejön egy bús, kemény csobán a hegyről, rázza gubájáról parkettámra az olvadt havat. Szerda van. Nyárvégi szerda.

Szerda van, mondja a csobán, lejöttem.

Tartozom neki valamivel eszerint. Úgy mondja a nap nevét, mint holmi számlaszámot. Csurog róla a juhszagú harmat.

Szerda, mondja újra.

Mintha ígértem volna neki valamit. A húsvéti bárány árát semmiképpen. Egy másik adósságnak vagyok az örököse talán. Olyannyira hasonlítok egy elmúlt vagy elszökött alakhoz, hogy éppen engem talál meg, bármerre menne a csobán. Itthagytak engem ezek, de nem elég távol dőzsölésük helyszínétől. Nem veszítettek el engem annyira, és én sem őket, mint kisgyerekeket a sokadalomban. Lám, a cehet legalább nekem kell fizetnem utánuk. Abban a hegyi kocsmában kihűlt cigarettafüst langyosul jelenlétemtől az olajos padló, a söntés bádoga felett. Két heggyel odább történik mindez, hétfőn tehát. Esetleg pénteken, völgyben.

Mókások ezek a halottak, mondom tehát a csobánnak.

A nedvességtől úgy elvékonyodtak végükön gubája csimbókjai, tűbe lehetne fűzni őket, és akkor a csobánt át lehetne húzni a ködön túlra. A havasi hó, eső már mind az én szobám padlóján terítkezik, és próbál felpárologni. Az ablakon bepilinkél a kanadai nyárfa szösze, és a hidegből olvadt meleg gőzben máris elnehezül.

Nem mondhatom neki, hogy ne mondja tovább. Megszáll nálam, ha egyetlen szót kiejtek. Válaszol. Megtalál, összeférünk, befekszik ágyamba a loncsos szőrméivel.

Felment egyszer, valami ködös békeidőben, a hegyre egy férfirokonom, aranyért, kalandért, nőért, vagy csak el önmagától, ezt meg ott találta, s megette az ordát az esztenáján. Ejfáltájban megmondta már neki a nevünket is, s még azt sem kérte, hallgassa el a rendőrök előtt. Nyilván, így talált rám. Űlt az egyik csizmás elődöm a kalyiba sarkában, és azt képzelte, a vacsoracsillagot látja, pedig csak egy másik pásztortűz lobogott a szomszédos hegyen. Gyantavillatú bolygók a mély távolokat mutató hűvösségben.

Ez az ismeretlen és rémítő csobán végighallgatta történetüket az anyjukról, az apjukról, a dugdosott fegyverüket eláruló feleségükről, egyebekről. Nem értette a nyelvüket, de a bajukat nagyon is. Mondták egymásnak, hogy beszakadt a sorsuk cérnája. Most ők, az enyéim, az égbe szállnak, menekülőben. A csobán bólogatott. Mindenki így jár, erre tér, ide jut ezen a vidéken.

Az úri vendég túrórt falt, nagyot aludt utána, és dühödten ébredt. Gyűlölte titka ismerőjét. Átadta neki bajait, akár egy zárt csomagot, nem is tudta az, mi zörög, puffan, verődik benne, de nála volt már akárhogy is. Az úri vendégnek tehát menni kellett, nem csak mondani. Az efféle, húségesnek látszó tudatlannak pedig nem dobnak el semmit, azért is tiszták a havasok, nem csak az eső, a szél takarít.

Most meg itt áll, csurog a csobán, egy láthatatlan batyuval.

Szerda, mondja.

BORSZÉKY GYÖRGY

Emlékezés Nagy Györgyre

MIÉRT HIÁNYZIK A MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ESZME ZÁSZLÓBONTÓJÁNAK
EMLÉKE A KÖZTUDATBÓL?

Kortársai közül a haladó eszmék hívei mindig nagy elismeréssel emlegették Nagy György nevét. Ady Endre 1911-ben Nagy György hódmezővásárhelyi folyóiratának, a Magyar Köztársaságnak a megjelenése után nyomban levélben üdvözölte: „Gyönyörűségem telik a Te bátorságodban. Bátor vagy s tarts ki, légy magyar, kulturális és székel. Ha ezer cinikusságot ér is: ma már Veled vagyok.”

Egy-két hónappal később cikket ért róla, amelyben intette a magyar hírlapírókat: „ha csúfolják a magyar Provance-ot s Nagy Gyurkát, jusson eszükbe, ha tud, hogy a Marseillaise is provance-i, s hogy Nagy Györgynek – maholnap igaza lehet.” Amikor pedig Nagy György igazsága 1918 őszén bekövetkezett, Zilahy Lajos emlékezett meg a küzdelemről: Nagy György álma beteljesült címmel. Krúdy Gyula a köztársaság kiáltását követő héten Nagy György személyével foglalkozó többhasábos cikket jelentetett meg: „Nagy elégtétel jár ennek a kigúnyolt prófétának... Ha valamikor festményben örökítik meg november 16-át, mint egykor a királyok megkoronázását, egyik festőnek való figura a képen Nagy György alakja. Ez a figura számos őssel rendelkezik abban a fantasztikus arcképcsarnokban, amint a magyar történelmet elképzeljük. Lobogó hajával, pásztortűz-tekintetével, lelkes homlokával ott látható Dózsa György máglyája körül. De nem esik messzire rajongó kurucok arcképeitől sem, akik külsejükben is nagy jó urunkat utánozták. Rokona azonban a márciusi ifjúságnak is: lobogása, rohanása, összeesküvő kedve, magyaros ruházkodása, fantasztikus szónoklása és újságszerkesztése érthetetlen volt a modern magyar előtt, aki oly messze eltávolodott őseitől, hogy már az összeesküvésért sem tudott rajongani... Igaz, hogy korán jött Nagy György. Nem volt szokásban az országban a tisztesség.”

Nagy György halálakor Jászi Oszkár a bécsi emigrációban írt nekrológot: „Alattomos betegsége, a kétségbeesett harca az elvetemült és galád uralommal korán döntötték sírba ezt a bátor, melegszívű és tiszta jellemű székely vitézt... És most kiesett a kard nemes és tiszta kezéből... s nem fogja tovább lázas ajakkal suttogni az eljövendő magyar köztársaság himnuszát. Ámde alakja példaadó marad. Egy jobb és becsületesebb korszak emlékeit a vezető magyar erkölcsi értékek pantheonjába fogja helyezni.” Károlyi Mihály emlékiratában gondol vissza rá: „A forradalom legnemesebb szereplőire gondolva, meg kell emlékeznem Nagy Györgyről, az új Magyarországnak erről a lelkes és fennkölt érzésű fiáról. Nagy György volt Magyarország a köztársaság eszméjének legelső előharcosa, még a háború előtti időkben, amikor a köztársaság szót jóformán ki sem merték ejteni... Nagy György volt az, aki megtörte a jeget Magyarországon és kibontotta a köztársasági eszme lobogóját... Nagy szomorúsággal töltött el, amikor en-

* Írói név, a szerző Nagy György Kanadában élő fia.

nek a derék, igaz embernek a haláláról értesültem. Gondolatban elküldöm szeretetemnek virágait távoli sírjára.” Itthon Juhász Gyulának, Anna költőjének, a fehérterror napjaiban is volt bátorsága leírni: „Valami vigasztalót és fölemelőt, valami békítő és megnyugtatót keresek ebben a nyomorúságos és gyalázatos világban és ezt egy frissen hantolt síron találok meg, amely alatt a nagypéntekre kiszenvedett szegény magyar mártír rajongó pihen és álmodik tovább: Nagy György, Petőfi és Kossuth eszméinek rendületlen és törhetetlen hőse.” És még évtizedekkel később a nyugati emigrációban Zilahy Lajos „szép és nagy magyar embernek” nevezte, Márai Sándor pedig elismeréssel emlékezett vissza „lelkes és őszinte köztársasági hitvallására.”

Rövid pályafutása

Nagy György életében jól ismert politikus volt. Rendkívül rövid, alig másfél évtizedre terjedő pályafutása alatt jellemző volt rá az elszántság, ahogy mindenkor beszélt a hatalommal és annak kiszolgálóival, akkor is, ha harca reménytelennek tűnt. „Az vagyok, aki voltam és az leszek, aki vagyok” – írta 1912-ben, nem éppen jó ajánlólevél a politikai arénában, de egyben kulcs a megalkuvás nélküli Habsburg-ellenességének. Uralmukat hazánk négyszáz éves balsorsának tekintette. Törekvése mindenkor a nemzeti, demokratikus és társadalmi igazságérzettel átszőtt független magyar köztársaság megvalósítása volt, és a célkitűzése változatlan maradt a monarchia idején, az őszi rózsás forradalom hónapjai alatt, a proletárdiktatúra során és a Horthy korszakban. Többre becsülte a tölgyfa egyenességét még a viharban is, mint a nádszál ide-oda való hajladozását. Az már nem reá, hanem a korra jellemző, amelyben élt, hogy Tisza István, Kun Béla és Horthy Miklós rendszere – ha másban nem is, de abban egyetértett, hogy a Nagy György által vezetett köztársasági mozgalmat minden eszközzel el kell fojtani, mint a hatalmukra veszedelmessé válható megmozdulást. Mindez mulatságos lehetne, ha nem lenne olyan szomorúan jellemző hazánk akkori történelmére.

Mert lényegében mi is történt? Nagy Györgyöt, akit 1906-ban, alig huszonhat éves korában, a csíkszentmártoni kerület függetlenségi párti programmal küldött a képviselőházba, ahol hamarosan feltűnt Bécs-ellenes politikájával, 1910-ben a szokottnál is vadabb munkapárti választási terror – a függetlenségi párti képviselők zömével együtt – „kigyilkolt” az országgyűlésből. Ezt követően sepsiszentgyörgyi ügyvédi irodáját a központibb fekvésű Hódmezővásárhelyre helyezte át, és ott 1911-ben megindította Magyar Köztársaság című folyóiratát, amelyben hazánkban elsőnek hirdette meg a független demokratikus magyar köztársaság eszméjét, majd egy évvel később Budapesten megalakította az Országos Köztársasági Pártot. Az egyre terjedő köztársasági mozgalmat Tisza István – Ferenc Ferdinánd felhívására – olyan visszamenő hatályú büntető törvénnyel tiltotta be (1913. évi XXXIV. tc.), amely a pesti egyetem akkori büntetőjogi tanára szerint kegyetlenebb volt még a cári Oroszország hasonló törvényénél is, amikor a köztársasági mozgalomban való pusztá részvételt is öt évig terjedhető fogházzal rendelte büntetni. Nyilván úgy vélte, hogy legjobb a csecsemőt már bölcsőjében megfojtani, mint politikus jól tudta, hogy a mindent elsöprő árvizek apró csermelyből indulnak el. Az esküdszéki eljárást ugyancsak eltörölő jogszabályt követően a büntető bíróság el is ítélte Nagy Györgyöt, aki erre válaszul pártját Országos Kossuth Lajos Pártra, lapját Kossuth Lajos Lapjára keresztelte át. A csak nevében új párt a köztársaság nyílt követelése helyett a köztársasági mozgalmat tiltó törvény eltörlését tűzte programjára, de demokratikus célkitűzései (általános, egyenlő, titkos választójog, teljes saj-

tőszabadság, az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása, stb.) valamint szociális követelményei (progresszív adórendszer, ingyenes népoktatás és igazságszolgáltatás, stb.) azonosak voltak a betiltott párt programjával, sőt a földbirtokreform meghirdetésével egy lépéssel még tovább is ment. A mozgalmat az első világháború kitörése hamarosan derékba törte, amikor a tagok jelentős részét soron kívül hívták be katonai szolgálatra.

Az 1918-as forradalom idején, miután október közepén Nagy György ismét életre hívta a Köztársasági Pártot és sorozatos tüntetéseket vezetett a köztársaság kikiáltása érdekében, természetesnek látszott, hogy vezető szerep vár rá. Károlyi Mihály azonban, aki eredetileg Károly király számára kívánta megőrizni a trónt és csak kényszerűségből vállalta a köztársaságot (felesége azt írta hűgának, hogy „a köztársaság kikiáltásának elhangzása rettenetes lelki küzdelmébe került Mihálynak”), a republikánusokat, élén Nagy Györggyel, érthetően kihagyta az általa vezetett első köztársasági kormányból, amely egyébként személy szerint azonos volt azzal, amely alig két héttel korábban hűségesküvet fogadott a királynak, miközben a köztársasági elnökség betöltetlen maradt. Így Nagy Györgynek be kellett érnie azzal, hogy ő terjesztette be a kétszázévezres ünneplő tömeggel körülvett országházában a köztársaság kikiáltására vonatkozó – egyhangúlag elfogadott – néphatározatot, majd a Köztársasági Függetlenségi Párt alelnökségével, ez a párt Károlyi javaslatára a Köztársasági Párt és a Károlyi Párt egyesüléséből 1918. decemberében jött létre. Az 1919. eleji második köztársasági kormány idejére viszont a szocialisták kerültek – részben Károlyi gyengesége miatt – túlsúlyba, így Károlyi most rájuk támaszkodott. Nagy Györgyre tehát, aki Károlyit üdvözlő újévi beszédében nyomatékosan mutatott rá a növekvő bolsevista veszélyre, ismét csak nem került sor.

Mikor a proletárdiktatúra valamennyi polgári pártot hatalmi szóval törölt el, ő jobbnak látta elhagyni Budapestet és egy pestkörnyéki házban húzódni meg. Ki tudja, hogy mi várt volna rá, ha tovább tart Kun Béla rémuralma? Az azt követő Horthy rendszer, rövid türelmi idő után, elkezdte a Köztársasági Párt üldözését, a házkutatásokat, a lefolytatásokat és Nagy György ellen is bűnvádi eljárást indított a Kossuth mauzóleumnál tartott „lázító” beszéde miatt. Csak betegsége, majd halála mentette meg a börtönbüntetésről, amit utóbb helyettesére szabtak ki.

Nagy Györgynek 1923-ban – 43 éves korában – bekövetkezett halálát követően a magyar köztársaság eszméje – amely az 1946-os rövid fellángolásban inkább csak nevében volt azonos – több mint hat évtizedre sírba szállt.

A történészek ítélete

Ilyen politikai háttérrel Nagy Györgynek nem lehetett nagy sikere azoknak a történészeknek a körében, akiknek vitorláit általában a hatalmi szelek duzzasztották, és legismertebb reprezentánsuk arról volt nevezetes, hogy megtalálta az utat a ferencjózsefi Burg napsütéses árkádjai alól a sztálini Moszkva magyar követségének vaspántos komor kapujáig. A Horthy-korszak történészei a legegyszerűbb és egyben a leghatásosabb módszert választották: a köztársasági eszme magyar úttörőjére ráborították a hallgatás bűráját. Nem szidták, csak éppen nem beszéltek róla, üldözöttről nem létező személlyé varázsozták. 1945-ben egy-két cikkben emlegették a nevét, azután Rákosi marxista említkön nevelkedett „történelemtudósai” – a rosszemlékű Andics Erzsébet útmutatása nyomán – folytatták a hallgatást.

Nagy György neve először a Kádár korszak elején merült fel, még hozzá nem is otthoni folyóiratban, hanem 1957-ben a kolozsvári Korunkban. Kristóf György történész cikkében elismeréssel emlékezett meg előbb képviselősege alatti szerepéről, majd az általa alapított Köztársasági Pártban kifejtett tevékenységéről. Erre már otthon is felfigyeltek. Dolmányos István nyomban válaszolt a Századokban és egy-két elismerő szó mellett súlyosan megróttta Nagy Györgyöt, nem is nacionalizmusa, hanem egyenesen „sovíniszta magatartása” miatt, és ezt a vádját a Kristóf Györggyel folytatott későbbi cikkpárbajban is fenntartotta. A vád, habár tompítottan, de jelentkezett Bónis György „Nagy György és az 1914 előtti köztársasági mozgalom” című művében is, amely először foglalkozik részletesen Nagy György pályafutásának első évtizedével. A könyvben a részletek leírása többnyire pontos, a lényeget felölélő, könnyen lehetséges, hogy az elmarasztaló észrevételek és bíráló jelzők előfeltételei voltak az 1962-es (!) akadémiai kiadásnak.

Bónis tanulmányával megtört a jég. Ettől kezdve a századunk első negyedét tárgyaló minden jelentősebb munka kisebb-nagyobb mértékben foglalkozik Nagy György szerepével. A főbenjáró bűn, a pejoratív értelemben vett nacionalizmus vádja a népi demokráciában azonban fennmaradt. A szerzők nem kívánták tudomásul venni Nagy Györgynek már 1906-ban, a képviselőházi szűzbeszédében hangoztatott elvét, hogy politikája „a szeretet, az igazságosság és a demokrácia politikája, amely egyforma jogot biztosít minden állampolgárnak és így nem engedi meg a nemzetiségek elnyomását, de azok szupremáciáját sem”. A bírálók előszeretettel emlegetik a román képviselőkkel folytatott összecsapásait, de szavuk sincs arról, hogy Popovici és Maniu, a magyar parlament román vezérei Ferenc Ferdinánddal fogtak össze, hogy egy bécsi központi kormány felügyelete alatt hazánkat hat tartományra osszák és azt is elhallgatják, hogy a Bukarestből szított irredentizmus, amelynek leghívebb szószólói a magyarországi román papnevelő intézetek tagjai voltak, már nem önkormányzatot, hanem Erdélynek Romániába való bekebelezését követelte. Nagy György, aki nemcsak Csíkszentmártonnak, hanem az egész székelység képviselőjének tartotta magát, nem lett volna az, aki volt, ha mindez előtt behunyta volna a szemét. Nem is meglepő, hogy az 1913-i pártprogramban Erdélyben nagyszabású állami telepítést javasolt, valamint a gyakran mellőzött ottlétők érdekében nagymértékű iparosítást, mert „ha elvesz Erdély, utána vész Magyarország” hangsúlyozta a program.

A Kádár diktatúra puha korszakának beköszöntésével érkezett el az ideje annak, hogy Nagy György nevét erősen bíráló jelzők nélkül is leírhatták. Pölöskei Ferencé, a pesti egyetem legújabb kori magyar-történelem tanszékének tanáraé az érdem, aki előbb különböző tanulmányaiban csak néhány szóban említi meg elismerően Nagy Györgyöt, utóbb történészüléseken, Hódmezővásárhelyen majd Budapesten előadást tart róla, és két tanulmányban is elemzi, hogy mi volt az oka annak, hogy „a nagy munkabírású, kivételes szervezőkészséggel és ragyogó szóbeli erényekkel rendelkező” Nagy György máig sem foglalhatja el méltó helyét a magyar nemzet panteonjában? Végül ezt követőleg nemcsak könyvet ír a magyar köztársasági eszme történetéről, amelyben két fejezetet szentel Nagy György politikai küzdelmének, hanem a századunk történelmével foglalkozó új egyetemi tankönyvben ugyancsak kiemeli tevékenységét. Időközben Horváth András is megjelenteti „A republika álmodója: Nagy György” című monográfiáját, az első, sajnos kispéldányszámú, művet amely Nagy György pályafutásának egészét felöleli. Mindazonáltal Nagy György szerepe, az arra hivatott szervek felvilágosító tevékenységének hiányában máig jobbra csak a történetesek körében ismert.

Neve a köztudatban

Valószínűnek látszott, hogy a Magyar Köztársaság 1989-ben történt kikiáltásával érkezik a köztársasági eszméért küzdő Nagy Györgynek a hivatalos elismerése is és neve végre bevonul a magyar történelem mindenki által ismert lapjaira. Volt is valamelyes előrehaladás, de a hódmezővásárhelyi utcaelnevezés, a Csoóri Sándor beszédével felavatott ottani dízsírhely, valamint az emlékszoba, amelyet Szabad György, az országgyűlés történész-elnöke nyitott meg és a Göncz Árpád köztársasági elnök által leplezett dombormű, valójában csak helyi szintű elismerést jelentett és a budapesti lakóházon emelt emléktábla is jóformán észrevétlen maradt.

Fővárosunkban – amelyben egyes koroktól függően már volt Wekerle Sándor utca és Gömbös Gyula út, meg Szamuely Tibor utca és Szakasits Árpád út, de se a magyar függetlenség bajnokának Justh Gyulának, se a népek megbékélését hirdető, Erdély-féltésében keleti Svájcra álmodó Jászi Oszkárnak, de még Horthy legtisztességesebb miniszterelnökének, az önfeláldozásban páratlan Teleki Pálnak egyetlen rendszerben sem futotta meg utcácskára sem – természetesen Nagy Györgynek sem jutott hely az utca-
nevek sorában, mint ahogy semmiféle közintézmény vagy iskola sem viseli nevét. Kárpótlásul (?) Budapest főpolgármestere 1993-ban a köztársasági elnök jelenlétében, de feltehetőleg rendezési hiba folytán alig egy-két tucat érdeklődő előtt, Vajdahunyad város-
ligeti várával szemközt emlékfát ültetett és emlékpádot állított Nagy György tisztele-
tére. Neve a főpolgármesteri meghívón helyesen „republikánus politikus” megjelöléssel szerepelt, de a kőpadon a vésés már „a századelő liberális politikusának” nevezi, noha Jászi a már említett nekrológiájában – a Károlyi-per védői szerepére utalással – éppen azt emelte ki, hogy „roskadozó testének minden energiáját és megvakuló szemének utolsó sugarait az elűzött köztársasági elnök szolgálatába helyezte, olyan időkben, amikor az egész liberális és szocialista ellenzék vagy hallgatott vagy együtt üvöltött a farkasok-
kal”. A felirat helyesbítésére vonatkozó többszörös kérelem mindeddig süket fülekre talált.

Ha valaki a magyarozatát keresné annak, hogy Nagy György háttérben hagyásának mik lehetnek az okai, két feleletet is találhat erre. Eltekintve attól, hogy a közérdeklődés manapság a gazdasági kérdések körül forog, a politikai légkör sem kedvez a köztársasági múlt emlékeinek. A magát harmadik magyar köztársaságnak nevező mai köztársaságunk két olyan elődre tekint vissza, amelyek nem túlságosan népszerűek. Kétségtelen, hogy mind az 1918-as, mind az 1946-os köztársaság más-más okokból ugyan, de rövidesen kommunizmusba torkollott, és egyiknek sem volt ideje, hogy igazi színeit megmutassa, célkitűzéseit megvalósítsa. Mindkettő az elődök által könnyelműen (bűnösen?) vállalt háború elvesztésének súlyos batyuját hordozza a vállán, mindkét esetben olyan vezetőkkel az élen, akik eleinte maguk sem lelkesedtek a köztársasági gondolatért és inkább csak a kényszerűségnek engedtek. A nehézségekhez járult, hogy mindkét köztársaság idején az ország részben vagy egészben idegen megszállás alatt állt, ami a vezetők akcióképességét nagymértékben befolyásolta és a közhangulatot is rontotta. Érthető tehát, hogy az igazi köztársasági eszme, a kossuthi gondolat népszerűsítésének hiányában társadalmunk a mai köztársaságot mint természetet elfogadta ugyan, de azt minden lelkesedés nélkül tette, vagy ahogy azt a korábban Franciaországban élt, köztársasági érzelmű Kende Péter politológus is megállapította: „nem különösen boldog tőle. Még az sem biztos, hogy a polgárok többsége tudja tudja, hogy hazájuk köztársaság, illetve, hogy emberi és politikai jogositványok tekintetében – ez a pusztá elnevezé-

sen túl – milyen fontos következményekkel jár.” – Így kerülhetett sor arra, hogy a világ száznál több köztársasága között a miénk az egyetlen, amely címerében hivalkodóan királyi koronát mutat fel, ahelyett, hogy a haza függetlenségét is jelző kardos babérokoszorús Kossuth-címer lenne a szimbóluma, ahogy azt az ötvenhatos forradalom is követelte.

A tartózkodó hangulatot nagymértékben fokozza, hogy amíg a köztársaság hívei csendben végzik a munkájukat, addig pénzt és fáradságot nem kímélve erőteljesen folyik a Habsburg-propaganda, amely csalétekül hirdeti, hogy uralmuk alatt sértetlenül állt a történelmi Magyarország, mélyen hallgatva viszont arról, hogy Trianon elsősorban éppen a Habsburg dinasztia rosszul felfogott érdekében indított és a magyarság érdekében merőben ellentétes első világháború elvesztésének volt a tragikus következménye. Csoda-e, hogy az osztrák-magyar monarchiának és elsősorban a Habsburgoknak a dicséretét zengő könyvekkel – jellemző példája a Frigyes főhercegről és családjáról írt díszkiadású munka – és cikkekkel táplált, a volt sokezerholdas „magyar főnemese” budapesti világtalálkozójaival szórakoztatott, valamint a köztársaságot makacsul ellenző és elkötelezetten Habsburg-barát hercegprímás arcképét ábrázoló bélyeggel ellátott népeseknek megzavart ítélőképeségű része már-már elhiszi, hogy a törvényes miniszterelnököt és az aradi tábornokokat kivégeztető Ferenc József alapjában véve jószágos uralkodó volt, és az 1849-es, meg az azt követő évek sorozatos kivégzései – ha ugyan egyáltalán tudnak erről – mindössze ifjúkori botlásának tekinthetők? Ezért történhetett meg, hogy Makó, valaha a függetlenségi gondolat bástyája, Juth Gyula városa, a Köztársasági párt 1913-as közgyűlésének színhelye, a közelmúltban díszpolgárrá avatta a se Ausztriában, se az Európai Közösségben nem túlságosan népszerű Ottó von Habsburg osztrák főherceget, aki immáron fiával, pompás fehér autóján járja az országot – egy újkori mesebeli királyfi módjára. Hívei, úgy hírlík, nem kis elbizakodottsággal már „magyar királyi köztársaságnak” nevezik mai köztársaságunkat. Ilyen körülmények között már nem is meglepő, hogy a főherceg, aki állítólag már huszonnyolc díszpolgársággal dicsekedhet köztársaságunkban, az emlékezők szerint Kossuth Lajos hárommal kevesebbel is beérte, azt is követelte, hogy a magyar köztársasági elnök ne az érvényes Alkotmányra, hanem a szentkoronára tegye le „alkotmányos” esküjét. Ugyanakkor egyetlen szerv, társaság, egyesület, alapítvány sincs a hazában, amely felvállalta volna a demokratikus, független köztársaság eszméjének népszerűsítését. És sajnos úgy tűnik, hogy Göncz Árpádnak, első republikánus szívű köztársasági elnökünknek sincs eszébe erre a vezető pártok támogatásának hiányában. Pedig nyilván ma is igaz, amit Nagy György állított, hogy „a köztársasági államforma kérdése nem pusztán közjogi kérdés, hanem az új társadalmi, gazdasági, szociális berendezkedésnek is gyűjtőneve”.

És ha mindez nem lenne elegendő magyarázata a Nagy Györgyről való hallgatásnak, akkor ott van politikai életünk félelmetesen szomorú megosztottsága. Az egyik oldalon nem is kevés a száma azoknak, akik a „régirend” hívei, akik olvasmányaik nyomán nosztalgiával gondolnak vissza a „szép időkre”, amikor a Szabadság hidat még Ferenc József hídnak, a Bartók Béla utat Horthy Miklós útnak nevezték. Az ő szemükben Nagy György rendbontó, izgága forradalmár volt, aki a tiszta választójog, a radikális földreform, a progresszív adózás, az ingyenes népoktatás és igazságszolgáltatás stb. hirdetésével megzavarta a „mézízű békét”, és ami még súlyosabb vád, részt vett az őszirózsás forradalomban, márpedig ők nem kedvelik „a pacifizmusában az ország védelméről megfelelő Károlyi-féle vircsaftot”. Azok, akik megkérdőjelezik Nagy György hazafiságát, nem tudnak arról, vagy nem akarnak tudni róla, hogy ő a betiltás

után újra életrehívott Köztársasági Párt elnökeként 1918 novemberében nemcsak a „nemzeti köztársaság” elnevezést javasolta (eredménytelenül), hanem az ország fegyveres védelmét is követelte a rátörő román erőkkkel szemben. 1919. január 19-én pedig, miután gyűjtőhatású beszédet mondott a Székely Nemzeti Tanács ülésén, Erdély megmentése érdekében tüntetést vezetett, amelyet a későbbi tanácsköztársaság terror-különítményeinek a magvát alkotó tengerész-nemzetőrség vert szét. Az már csak a kép teljességéhez tartozik, hogy utóbb Károlyi is – igaz, hogy elkésve – fegyveres ellenállást helyezett kilátásba és az ország integritását sértő jegyzéket visszautasította.

A politikai spektrum másik szélén viszont éppen az a kifogás, hogy Nagy György túlságosan hazafias volt, aki a nemzet jogait az általános emberi jogok fölé helyezte. Így – nézetük szerint – egy alacsonyabb rendű eszmét képviselt egy magasabb rendűvel szemben. Az emberi szabadságjogoknak ezek a bajnokai figyelmen kívül hagyják azt a közismert és Illyés Gyula által is emlegetett tényt, hogy ellentétben bizonyos hazai jelenséggel, az emberi és nemzeti szabadságjogok együttes védelme volt mindenkor a haladás élcsapatának világszerte a hagyománya. Nem az egyik vagy a másik, hanem a kettő ötvözete. Úgy, ahogy azt Nagy György is vallotta: „a mi radikalizmusunk minden ízében magyar, nemzeti radikalizmus. A mi ideálunk több mint egy boldog ország, ideálunk egy boldog Magyarország.”

Ennek a kétféle ellentétes felfogásnak az eredménye az, hogy Nagy György, akit élete folyamán az uralkodó rendszerek hol túlságosan hazafiasnak, hol túlságosan demokratának, hol túlságosan szociálisnak tartottak, ha nem is éppen ebben a sorrendben, manapság egyik oldálnak sem a szívégye. Egyetlen vigasza marad: nemcsak az Istennek, de a történelemnek is megvannak a maga malmai, amelyek lassan, de biztosan őrlnek. Amint beköszönt az a tisztultabb felfogású boldogabb kor, amely nem vagylagosan, hanem együttesen tűzi zászlajára a hazafiságot, a demokráciát és a társadalmi igazságérzetet, valamint a nemzeti és az emberi szabadságjogokat, Nagy György neve ismerősebben és nagyobb megbecsüléssel fog csengeni, mint azoké, akik az elfogult vagy lagosságnak, a minden más nézetet elítélő kizárólagosságnak az odaadó hívei.

És akkor tágra nyílnak a nemzet panteonjának kapui, hogy befogadják végre Nagy György emlékét...

FONTOSABB FORRÁSMUNKÁK

- PÉTER LÁSZLÓ: *Ady nálunk*. Somogyi-könyvtár kiadó, Szeged, 1977.
 KRÚDY GYULA: *Pesti levelek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1963.
 KÁROLYI MIHÁLY: *Az új Magyarországért*. Magvető Kiadó, Budapest, 1968.
 JÁSZI OSZKÁR: *Nagy György ravatalára*. Bécsi Magyar Újság, 1923. márc. 30.
 KRISTÓF GYÖRGY-DOLMÁNYOS ISTVÁN: *Vita Nagy Györgyről*. Korunk 9. sz., Kolozsvár, 1957., Századok 5-6. sz. 1957., Századok 4. sz. 1960., Századok 1. sz. 1963.
 BÓNIS GYÖRGY: *Nagy György és az 1914 előtti köztársasági mozgalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
 HORVÁTH ANDRÁS: *A reszpublika álmodója: Nagy György*. Közművelődési Információs Vállalat, Budapest, 1992.
 PÖLÖSKEI FERENC: *A köztársasági eszme története Magyarországon*. Cégér Könyvkiadó, Budapest, 1994.
Magyarország története. Egyetemi tankönyv, 1918–1990, Korona Kiadó, Budapest, 1995.

CS. GYÍMESI ÉVA

A másként gondolkodó Makkai

Trianon óta aligha volt színvonalasabb vitánk a kisebbségi létről, mint az, amelyik az Erdélyből kivándorolt református püspök, Makkai Sándor *Nem lehet* című írása körül zajlott. A hatvan évvel ezelőtt kibontakozott szenvedélyes sajtóvita anyagát, mely hangot ad erdélyi barátai és hívei megdöbbenésének, Cseke Péter és Molnár Gusztáv tette közzé 1989-ben,¹ majd megjelentek a vitához fűzött közelmúltbeli reflexiók is.²

Mint ismeretes, az általános megütközést – röviden – az váltotta ki, hogy Makkai ebben a cikkben a kisebbségi sorsot emberhez méltatlannak, erkölcsi lehetetlenségnek és politikailag megoldhatatlan helyzetnek minősíti. Vitapartnereinek vissza-visszatérő érvei közt nagy nyomatókkal szerepel a hivatkozás arra az önellentmondásra, melyet a nagy tekintélyű püspök 1931-ben megjelent *Magunk revíziója* című tanulmánya³ és az 1937-es *Nem lehet*⁴ között vélnek felfedezni. A cikkek és levelek írói közül többen, Reményik Sándortól László Dezsőig, szóvá teszik e meglepő disszonanciát, amit felfokoz az is, hogy a kortársak mindkét írást prófétikus erejű kinyilatkoztatásként olvasták. A vitázókat jellemző nagyfokú tekintélytisztelet sem tudja visszafogni a súlyos vádak, miszerint képtelenség, hogy a *Nem lehet* írója azonos legyen a *Magunk revíziója* szerzőjével. Megrendítő – állítják többen is – az a felelősségtudatban, keresztényi hitben mutatkozó törés, mely az utóbbi írást az előzményekhez képest meghatározza.

Kronológiai sorrendben először Hegedűs Nándor, nagyvárad publicista beszél erről az ellentmondásról: „De amikor lesújtva olvassuk át újra és újra Makkai Sándor pesszimista írását és azt a vagy-vagyot, ami között természetesen egyetlen kisebbségi nemzet sem tud választani, azaz: hogy vagy ne legyen kisebbség, vagy ha van, akkor a kisebbség nem nemzet, és tagjai nem emberek többé – eszünkbe villámlik egy másik Makkai, aki 1929-ben kiadta nálunk a *Mi utunk* című könyvét, és 1931-ben megírta a *Magunk revíziója* korszakos munkáját. Tudjuk, hogy azóta roppant változás állott be Makkai életében; kisebbségi magyarból többségi magyarrá emelkedett, de még ez a rendkívüli nagy s átalakító változás sem magyarázhatja meg azt a tátongó eltérést, ami akkori művei és mostani „nem lehet”-je között ásit. Hogyan vált a realitás kegyetlen és kérlelhetetlen kimondójából a mostani minden lehetőséget megtagadó bíró, azt nálunk erősebb lélekelemzőnek kell megmagyaráznia.”⁵

„Tréfált. Keserű tréfával állunk szemben” – írja Ligeti Ernő⁶ –, „nem lehet, hogy a *Magunk revíziója* szerzője komolyan higgye azt, amit mond. Ha igazak gondolatcsírái, akkor egy másik síkon igazak csupán, légüres térben”. Reményik Sándor magánlevélben ad hangot döbbenetének: „Kitől, honnan, micsoda orvostól, miféle idegen professzor »lelkiismeretétől« várod és reméled Te a mi számunkra a segítséget, aki amíg itt voltál, szakadatlanul prédikáltad: *magunk erején*, egyedül a *magunk erején* s Isten irgalmából – mert nincsen más menekvés és *nincsen mit várni a kerek világon senkitől és sehonnan?! Halálos rémülettel a szívemben olvastam – most is, leveled után is fenntartom állításomat: nekem egészen új igédet –, s olvasás közben csak ez járt az eszemben: hány újabb kétségbeesés, hány újabb letörés, hány újabb elvándorlás Magyarországra lehet a következménye egy ilyen írásnak itt! Nincs mit keresni, nincs mit remélni, nem*

lehet belsőleg sem, lélekben sem magyar életet élni, *nincs katakombák sem*, illetve a katakombának sincs már értelme. A transzilvánizmus ősalapjai úgy inogtak bennem cikked szavaira, mint földrengéskor a tornyok.”⁷ Katona Jenő a két megnyilatkozás közötti ellentétet „a politikus és a vallásos nemzetfelfogás szembenállásaként” értékeli,⁸ László Dezső is arra mutat rá, hogy a *Nem lehet* szövege nem a Lélek vezetése alatt álló hívő keresztyén ember ige szerinti beszéde, hanem csak „emberi beszéd”.⁹

A törpeség átkai

Újraolvastam Makkai Sándor kíméletlen írását arról, hogy „nem lehet”. Nem lehet emberhez méltó az élete annak, akit kisebbségivé fokozott le a történelem. A kisebbségi lét – írja Makkai 1937-ben – elviselhetetlen.

Akinek mazochista hajlamai vannak, annak a napi keserősége mellé nyilván ma is különösen jól jönnek ilyen tekintélyt lesújtó szentenciák. De én nem azért vettem elő a cikket. S nem is azért, hogy egy hajdani vitát folytatva újabb ellenérvet keressek, miszerint, íme, lehet, íme, szüleink és mi magunk is elviseltük 1937-től még hat évtizedig, s másfél milliónál többen vagyunk még – élő ellenérvek. Hanem azért, mert emlékeztem, hogy túl az önigazoláson, amelyre mindenki rászorul, aki Erdélyből eltávozott, vannak ott olyan indokok is, amikkel végre szembe kellene nézni nekünk, akik oly gyakran érdemnek hisszük, hogy még itt vagyunk.

„A törpeség átkai”-ról ír benne Makkai püspök, a következőképpen: „Az a tény, hogy az illető országok közügyeiből a kisebbség kizsároltatik, önmagában véve talán nem jelentene veszteséget, de ennek szükségszerű következménye lesz az, hogy a maga életének közügye elszűkül, saját belső társadalmában keletkeznek, önhibáján kívül, lebecsült és kicsinyített szempontok és kicsinyes érdekellentétek. Az összeszorított élet fülledtségében az ítélkezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek.”¹⁰

A jogainkért folytatott küzdelmünkben manapság szívesen hangoztatjuk: a romániai magyarság magáénak mondhat minden olyan ismérvet, amelyekkel egy önálló, szerves egységként működő társadalom rendelkezik, csupán a méltó státust kell megszereznie, hogy társadalmi élete a maga teljességében kibontakozzék. Ámde vajon csak külső akadályai vannak az önállóságnak?

Ismét Makkait idézem: „Ennek nemcsak külső akadályai vannak, hanem belsők is: a kisebbség lelkiületében lassan előálló kényszerű torzulások és elszűkülések.”¹¹

Régóta figyelem a beszűkülés jeleit. A 89-es fordulat után – a csalódások ellenére is – még bíztam abban: a nyilvánosság kitágulása, a véleményszabadság segít, hogy a mindennapok nyomorúsága közepette is egészséges maradjon ami a legfontosabb: a szellem. A társadalom szellemi egészségét csakis a gondolatok szabad cseréje biztosíthatja: a különböző vélemények konstruktív ütköztetése, a vita, mely – ha a közvetlenül érintettek szempontjából olykor fájdalmas is – lehetőleg hat a közvéleményre, mert a demokrácia játékszabályaira és a minél érdekeltőbb együttgondolkodásra is megtanít.

Ha a romániai magyarság valóban érett arra, hogy autonóm társadalomként működőképes legyen, akkor képes megnyilatkozni a maga tagoltságában, rétegzettségében. Részei, csoportjai meg tudják fogalmazni a maguk helyét és érdekeit a nagy egészben, és nem csupán definiálni, de érvényesíteni is tudják törekvéseiket. Mindehhez, úgy gondoltam, csupán a szólásszabadság és a kellő nyilvánosság hiányzott, s vártam, hogy megszólaljon az eddig rejtőzködni kényszerült polifónia. Ehhez most már adottak a legkülönbözőbb fórumok, a politika és a tömegkommunikáció összes eszközei.

A nyilvánosság azonban mintha működésképtelen lenne. Netán a többség tiltja meg hatalmi szóval, cenzúrával, fenyegetéssel, hogy elmondjuk egymásnak, miről mi a véleményünk, miben értünk, avagy nem értünk egyet? Dehogy. A szólásszabadságot mi magunk korlátozzuk. Önerőből. A közérdekre hivatkozva. Kisajátítva a közérdeket.

Mert az egységbontásra hivatkozni mindig nagyon hatásos. Tessék csak figyelni: „Kedves atyámfiai, pénzünk nincs, intézményeink hatóköre csekély, a magyar munkanélküliek száma is nő, támadások pergőtüzében, ámokfutók veszedelmétől fenyegetve kérдем: nem elég lelki megterhelés az, ami minket kívülről ér? Szükséges-e a belső viták közzététele, a családi szennyes kitergetése, amikor az alsóneműnk már olyan rongyos, hogy nagymosás után, az udvari drótra kitergetve, szégyelljük a szomszédoktól? Kérem, itt mindent el lehet mondani, lehet veszekedni, csatlakozhatunk más-más ideológiához, kereshetünk eltérő utakat magunk és közösségünk boldogulására, csupán egyre kérek mindenkit: házon belül!”

Egyik színvonalasnak tartott napilapunkból idéztem a *Turáni átok* című írást, fölösleges a lelőhelyet s a szerzőt megnevezni, a jelenség a fontos, mert szimptomatikus. Az ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozások bőségesek, és alátámasztják Makkai megállapítását az „összeszorított élet fülledtségére” vonatkozólag.

Akik e véleménykülönbségek nyilvánossága ellen szót emelnek, rendszerint ugyanazok, akik a nemzeti kisebbség jogai ügyében gyakran veszik elő a súlyos érvet: a romániai magyarságot minden olyan jog megilleti, mely egy önálló társadalom működéséhez szükséges.

De vajon miféle társadalom az, amelyre rátelepszik a rejtegetett szellemi szennyes egészségtelen levegője? És mit használ az egységnek a ki nem mondott dolgok titkos csatornákon keringő mérge? Nem emlékeztet ez kísértetiesen a diktatúrák egyneműsítő, minden nézeteltérést összerosósó törekvéseire?

Sokan féltenek bennünket a megosztottságtól. Talán nincs különvéleményük semmiről. S ha van, elhallgatják. Nem viszik házon kívül. Ők az igazi magyarok. Akinek van nyilvános állásfoglalása, az meg gyanús: a legenyhébb jelző, hogy feltűnési viselkedésben szenved. Vagy külhoni távirányítást követve pártoskodik. Esetleg a többségi hatalom ügynöke. Származása bizonytalan. Mit akadékoskodik, mit akar folyton, s miért másképp, mint a többiek? Az ilyen nem is akarhat jót.

Miközben önmagunkat kell védenünk a többségi áldemokrácia fondorlataitól, és eközben pluralizmusra hivatkozunk, úgy tűnik, képtelenek vagyunk elviselni a mi társadalmunkon belüli különbségeket. Kifelé igényt tartunk a toleranciára, befelé azonban nem ártalljuk korlátozni a nyilvánosságot. No, nem hatalmi szóval. Csak egy szent eszme nevében.

Ez az eszme a „Közösség”, a Nagy Egész, melyben a résznek nem lehet önálló szava, élete. A rész az csak várja ki szépen, mint a gyermekek, míg a közatyák elintézik a köz ügyeit. S a részek hiába hangoztatják: „De hiszen mi vagyunk a köz”, a közatyák nem az élő, s a legkülönbözőbb gondokkal küszködő részekre, a közösség tagjaira figyelnek, hanem egy eszmére. Arra áldozzák minden percüket, életüket, miközben ezek a hálatlan akadékoskodók folyton lebontják a naponta fáradságosan felépített Egységet. Az Ő egységüket.

Mert a társadalom részei, úgy látszik, már érettebbek annál, hogy ne a saját fejükkel gondolkodjanak. Mert a kollektívizmust, amit vörösben megtapasztaltak, azt trikolórban sem hajlandók többé elfogadni. A nyilvánosságban azonban kevés nyoma van ennek.

Közéletünknek ez a beszűkülése – Makkai szavával élve – „torzulás”, még akkor is, ha kényszerű. De kényszerűsége vajon, valóban? Nem valamiféle kollektivista eszmegörcs, amit a köztyák egy része a múlt rendszerből mentett át?

Aki nem számol azzal, hogy kisebbségi társadmunkon belül különböző érdekcsoportok és ideológiai irányok léteznek, az vagy naiv, vagy lebecsüli a romániai magyarokat. Aki pedig számot vet ezzel, de mondván csinált indokkal mégis arra törekszik, hogy letagadja a tagoltságot, az kockáztatja leginkább, hogy ártson az egésznek.

Mert lehet-e részérdekeket elfojtani az egésznek a károsodása nélkül? Jót tesz-e a romániai magyarságnak, ha vannak benne csoportok, irányok, akiknek érdekeivel és véleményével nem számolunk? Akik folyton úgy érzik, demográfiai, szociális vagy ideológiai sajátosságaik feláldoztatnak a minden különbséget összemosó kollektív eszme oltárán?

Tagadhatatlan például, hogy a Székelyföldön élők másképp látják a kisebbségi létet, mint a szórvány. Ezt a másságot akkor is engedni kell megnyilatkozni és minél pontosabban megfogalmazódni, ha a magyarság másik része eltérően ítéli meg a helyzetét. Ezért – bár egy adott politikai kérdésben nem értettünk egyet – a belső többszólamúság legitimizálása dolgában Katona Ádám elvi álláspontját osztom: „Nézetkülönbségeinket áthidalni csak akkor lehet, hogyha a mieinktől különböző politikai csoportosulások is színre lépnek, megfogalmazzák a maguk elkötelezettségeit, felfogását. Tehát azok is, akik eddig nem tették, kimondják végre, hogy mit vallanak. »Összekeveredtünk«. Holott egymás mellett és megkeresve a közös érdekszférákat, kellene becsületesen, közösen előrelépegetnünk.” (Erdélyi Napló, 1992. január 30. 5.)

Kezdetől fogva az volt a véleményem: nem a minden áron fenntartott egység (ami amúgy is látszat), hanem a sokkal hitelesebb, mert a különbségek ellenére megvalósuló összefogás – a koalíció – fejezheti ki méltón a romániai magyar társadalom közös érdekeit. A különböző részek és elvi irányzatok más-más célokra és módszerekre teszik a hangsúlyt, s ha ezeket számba vesszük, nem csak az tűnik ki, miben térnek el, hanem az is, hogy végül is mindegyik egy átfogó – az összes szükségletekkel számoló – célrendszerbe illeszkedik.

Meggyőződése, hogy ebben a politikai célrendszerben mindenkinek személy szerint meg kell találnia a maga boldogulásának ígérését. Mert a kisebbség nem absztrakció, hanem konkrét, különböző napi gondokkal küszködő egyedek összessége, akiknek külön-külön sajátos gazdasági, szociális és egyéb problémáik is vannak. A magyarság közös nemzeti érdekeinek érvényesítésével párhuzamosan ezeknek az egyéni és csoportérdekeknek a kifejezésére is szükség van.

Van olyan felfogás, amelyik egy-egy vidék lakosságának gazdasági, szociális és egyéb érdekeire helyezi a hangsúlyt, az önkormányzati autonómia jegyében. S van olyan, amelyik a nemzeti autonómia kivitelezésének egyik vagy másik módozatán gondolkodik. Vannak kiszáradt, kereszténydemokraták és liberálisok. Mindezen irányok együtt fejezik ki a romániai magyarságnak mint öntudatos társadalomnak az érdekeit. A fennálló felfogásbeli különbségek – egy közös célrendszer felől nézve – lényegében csak hangsúlyeltolódások egyik vagy másik irányban.

Amit mindenki egyaránt érez, az az esélyegyenlőség hiánya a többségi nemzethez képest, melyet csak a megfelelő jogi keretek biztosításával lehet megszüntetni. De a kisebbségpolitikai célok megvalósítása mellett – addig is – nem közös érdekünk-e a lehetőségekhez mérten optimális gazdasági, közigazgatási keretek kiépítése, a szociális gondok kezelése? A vállalkozások, a civil társadalom, az önkormányzatok szintjén ezért

kell kibontakoztatni a liberális értékeket. Minden magántulajdon, minden vagyoniassá váló gazda vagy vállalkozó vagyona: biztosíték a jövőnkre nézve, hátszín az iskoláink és más intézményeink számára.

És ha egyesek manapság is legfőképpen a többséggel való további együttélés feltételeit, a békességet kívánják biztosítva látni és ezen dolgozni, azok vajon nem ugyanolyan reális érdekeket képviselnek? Könnyű belátni, mennyit érhet úgy önmagában a kisebbségi jogok kivívása, ha a szomszédainkkal, honfitársainkkal azután sem lesz békességünk.

A folytonos öncenzúra helyett valóban a legteljesebb nyíltsággal kellene szembesíteni és egyeztetni az eltérő platformokat. Mert kisebbségi létünk objektív korlátai mellett a szellemi-ideológiai beszűkülés veszélyei is bekerítenek. Rajtunk múlik, hogy tegyünk róla, hogy a törpeség eme átká ne legyen ott az okok között, amikért az Erdélyből kivándorlók azt mondhatják majd: „Nem lehet.”

A kritikus nemzettudat szükséglete

De mit is tartalmaztak a vitapartnerek érvei, akik a másik Makkaira utalnak, és közös hivatkozási alapjuk a *Magunk revíziója*?

Erdemes ezt az 1931-es keltezésű írást, amelynek újrakiadása oly időszerű lenne, közelebbről is megvizsgálni. Mi az, amivel a maga korában oly mozgósító erejű hatást tudott kiváltani?

A szöveg szónoki ihletettségéről már a fejezetcímek is tanúskodnak: *Parancsoló tények; Impérium lélekben és igazságban; Az egység ércalapja; Források a kösziklában; A kérdező jövőndő*. A Trianon óta eltelt tizenkét év utáni számvetést és programadást megfogalmazó írás hangneme emelkedett, stílusa költői és biblikusan veretes, sodrása dinamikus.

Az első fejezet – számot vetve a romániai magyarság helyzetét meghatározó tényekkel – sürgeti egy olyan szemlélet és életvitel kialakítását, mely az idő által meghaladott fogalmak, előítéletek felülvizsgálását, a múlt és a nemzettudat revízióját feltételezi. Megragadni az előítéleteknél: életellenes önvédelem – állítja Makkai. Az élet örök megújulása azt a kötelességet rója ránk, hogy együtt haladjunk a tényekkel: „A tények minél mélyebb és igazibb megismerése, a tényekhez való engedelmességgel való alkalmazkodás, a helyes együttaladás a tényekkel: ez az élet titka.”¹² „Mi Románia polgáiraivá lettünk; ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett” – írja Makkai. – „Mi ennek a rendnek kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell hogy magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.”¹³ E helyzet elfogadása feltételezi, hogy elvégezzük a múltról alkotott felfogásunk revízióját.

Makkai óvni kíván a két végletről: attól is, hogy múltunkat mindenestől jónak, kifogástalannak ítélve elhárítsuk magunktól a felelősséget és csodavárásra rendezkedjünk be; attól is, hogy múltunkat mindenestől elhibázottnak és elvetendőnek ítéljük, s a közösségi élet helyett az egyéni életstratégiákra szorítkozzunk. A múlt előítéletmentes mérlege Makkai szerint azt követeli meg, hogy hibáinkat, vereségeinket és a múlt dicső pillanatait, hőseit egyaránt számon tartsuk. A hibákért felelősséget sőt vezeklést is vállalva, s a „hősök” példájából tanulva kell megújítanunk a nemzeti öntudatot, de úgy, hogy földi impérium hiányában megteremtsük „a léleknek és a jellemnek az impériumát”, amely a múlt legkiemelkedőbb pozitív személyiségeinek (Szent István, Bethlen

Gábor, Széchenyi) szellemére és az anyanyelv egységére épül. Erre utal a második fejezet címe: *Impérium lélekben és igazságban*.

Ezt az impériumot a püspök az önszerveződés és a nevelés megújítása révén véli megteremthetőnek.

A szervezett közösségi életet és organikus egységet azonban – Makkai korában, a püspök véleménye szerint – megakadályozzák a szociális előítéletek, melyekkel főként az úri réteg és az értelmiség viseltetik az úgynevezett nép iránt. Az önzést, a gőgöt, a hiúságot, egyszerűen az „antiszociális lelkiületet” elmarasztalva a püspök olyan egységet sürget, amely új – evangéliumi – szociális lelkiületre mint „erkölcsi ércalapra” épül: „Az egységes társadalmi szervezet nem jelent egyformaságot, egyenlőséget, hanem az értékek szervezett organizmusát, mely csakis az erkölcsi érték mérővesszője szerint alakulhat meg. Ha pedig ezt a mérővesszőt, ezt a Kánont igazi lényegében akarom felállítani, eljutok az evangéliumhoz.”¹⁴ Az *egység ércalapja* (ez egyúttal a harmadik fejezet címe) tehát: az erkölcsi felelősség és az önzetlen jóakarát. „Ez az a nemesség, ez az a kiváltság, ez az a cím és rang, amellyel kisebbségi nemzetünk egyedül dekorálhatja fel a maga tagjait.” – írja a püspök.¹⁵ Minthogy a magyarság nemzeti karakterét a nép hordozza, a magyarság fennmaradása Erdélyben – véli Makkai – a nép fennmaradását feltételezi. Az értelmiség hordozza a felelősséget azért, hogy ez az érték, mint a megmaradás fedezete, öntudatra jusson.

A *Források a kösziklában* (a negyedik fejezet címe) a népben rejlő, felszínre hozandó értékekre utal, melyek Makkai szerint fontosabbak, mint a kultúra öncélú alkotásai. „Százszorta fontosabb és a jövőt tekintve, mérhetetlenül jelentősebb feladata az erdélyi magyar szakembereknek, gazdasági és szellemi tudományok művelőinek, íróknak és művészeknek az, hogy mindennel, amit tudnak és alkotni képesek, a nép öntudatát emeljék fel, a nép anyagi és szellemi életművét gazdagítsák meg, a néplelek ösztöneit, vágyait és érzelmeit tisztítsák és finomítsák s a nép örömeit nemesítsék meg, mint az az ámbíció, hogy minden más szemponttól független »önértékű«, »l' art pour l' art« alkotásokkal szerezzenek maguknak nevet és dicsőséget.”¹⁶ Szinte egyedülálló abban az időben, hogy az új magyar kisebbségi nemzetpolitikában Makkai fontos szerepet szán a munkásságnak, amelyet véleménye szerint be kell kapcsolni a kisebbségi nemzet „organizmusába”. E fejezet végén a püspök az önellátás, a közteherviselés imperatívuszát fogalmazza meg. Végül, *A kérdező jövőendő* című zárófejezetben, a fiatalokról, az iskola fontosságáról szól a kisebbségi életben.

Nem véletlen, hogy a kortársak Makkaiiban a transzilvanizmus meghatározó képviselőjét is tisztelik. Hiszen a *Magunk revíziója* a magunkra utaltságban vállalt helytállás: az erdélyi kisebbségi önszerveződés és gazdasági-szellemi önellátás ideológiáját hordozza, kiemelt szerepet szán a „népszolgálatban” elkötelezett értelmiségnek, a múltbeli bűnökért történő vezeklés imperatívuszával pedig a szenvedés mint érték kultuszát segíti érvényre jutni. Makkai transzilvanizmusát ekkor a keresztényi önfeláldozás és Istenbe vetett jó reménység szelleme hatja át.

A vázolt gondolatmenetet alapul véve valóban indokolt a megütközés, amellyel a kortársak a *Nem lehet*ben kifejtett pesszimista mondanivalót fogadták. E cikk a helyzet emberhez méltó megoldásának lehetőségét tagadva valóban megingathatta azt a szellemi építményt, ami ekkorra már kialakult, „a transzilvanizmus ősalapjait”.

Ha azonban még közelebről vizsgáljuk a *Magunk revíziója* szerzőjének gondolatmenetét, felfedezhetünk néhány olyan sajátosságot, mely Erdélyben egyedül Makkai

transzilvanizmusára jellemző. Ezek közül a kritikai szellem, a rendkívül magasra emelt erkölcsi mérce és az egyetemesség igénye látszik a legfontosabbnak.

A kritikai szellemet mindenekelőtt a nemzettudat és a történelemszemlélet vonatkozásában kívánja érvényesíteni. „A tények megkövetelik” – írja –, „hogy a romantikus szentimentális, kritikátlan és naiv nemzet- és történelemszemléletet bátran és következetesen változtassuk át *kritikai* szemléletté. Egy nemzetet szétzúzó világtörténeti katasztrófának mindenesetre voltak a kicsi nemzetek kívül fekvő, tőle független, nagy világokai is; – mégis az a helyes és mégis az a parancs, hogy a katasztrófát úgy fogadjuk, mint *belső* okok, élettelenes bűnök rettentő következményét. Mert esetleges, véletlen, külső szerencsétlenségnek tartva, csak a magunk igazának melldöngetésénél maradunk és változatlanul belekövülünk a régi bűnökbe.”¹⁷ Makkai következőképpen a keresztényi lelkiismeretvizsgálat és alázat oly szigorú követelményét állítja fel a kisebbségi magyarság számára, amelyet elfogadni a kortársak részéről korántsem tűnhetett kényelmesnek és kívánatosnak. A különbség talán az, hogy a mai, sokkal türelmetlenebb utókor magyarjaihoz képest, a harmincas évek erdélyi értelmisége mégis megszívlelni látszott a püspök intelmeit.

A legfőbb imperatívuszt a következőképpen fogalmazza meg: „El kell fogadnunk a tényeknek azt a tanítását, hogy a pusztítás nagy külső alkalmak csak kinyilvánította és megpecsételte a sorsot, amely saját bűneinkben saját magunk által megíratott. Nehéz ezt így látni, nehéz lemondani a saját igazunkról, de az élet érdekében kell elfogadni ezt a szabályt: ami velem történik, annak sohase keressem és sohase fogadjam el *külső* okát addig, amíg csak *egyetlen* *belső* ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék. Inkább legyek igazságtalan és kegyetlen önmagamhoz, minthogy a magam igazolására külső okokat találjak. Mindenesetre közelebb vagyok az igazsághoz, ha magammal szemben kérlelhetetlen vagyok, amíg csak egyetlen dudváját látom magamban a halálhozó bűn mérgének.”¹⁸

Vitatható ugyan, hogy Makkai itt minden hibáért a kollektív bűnrészesség jegyében követel „közös” bűnbánatot, de a lényeg az, hogy a *belső* okokhoz kritikusan viszonyulva hirdeti meg az önrevíziót.

És ez az, ami miatt számomra Makkai a másként gondolkodó értelmiség modelljét testesíti meg. Azokkal a hibákkal és bűnökkel ugyanis, amelyeket a magyar múltból megnevez, gyakorlatilag nemigen néztek szembe sem a kortársai, sem mai utókorának felelős személyiségei.

Némiképp árnyalja mondanivalóját, hogy a folytatásban a nemzetvezető úri rétegnek tulajdonítja azt a „szellemi törpeséget”, amely folytonosan meggátolta a nemzetet abban, hogy „a szellemi rugékonyság, fogékonyság, befogadóképesség, progresszivitás és egyetemességre törekvés útjára” lépjen. Ezt a mozzanatot a gondolatmenetnek figyelemre méltónak tekintem azért is, mert – mint láttuk – a *Nem lehet*-ben majd a „törpeség átka” is a püspök távozását indokló érvként szerepel.

A *belső* okokkal történő szembenézés imperatívuszát Makkai a kisebbség számára kulcsfontosságú oktatásügy területén is szükségesnek tartja. Nem tagadja, hogy vannak tőlünk független külső nehézségek: „Tizenkét év alatt volt módunk megtapasztalni, hogy a kisebbségi nevelés és iskolautó elé miféle rettentő korlátok, bilincsek, gátak emelkednek s hogy mennyiféle, szinte fel sem sorolható nehézsége állott elő annak, hogy a magyar szülő gyermekét a saját iskolájában, a saját maga által jónak tartott szellemen neveltethesse.”¹⁹ Amellett, hogy lankadatlanul küzdünk jogainkért, „senkinek sem szabad megállania azon, hogy csak olyan bajok vannak, melyek tőlünk függet-

lenek és amelyekről mi nem tehetünk s ha ezek megszűnnének, nevelésünk és iskoláink minden problémája el volna igazítva. Ebben a felfogásban fenyeget minket *az a nagy veszedelem*, hogy ifjú nemzedékünk testi és lelki minőségéért, szelleméért, törekvéseiért *a teljes felelősséget a tőlünk független külső körülményekre toljuk át.*"²⁰

Az oktatás és nevelés ügyében ezért a legradikálisabb önvizízióra szólítja fel az egész kisebbséget: „Az a kötelességem, hogy figyelmeztessem az erdélyi magyarságot: a gyermekeiért, a jövődjéért, bármiféle iskolarendszer, bármiféle külső nehézségek dacára is, *egyedül ő maga viseli a felelősséget* a saját lelkiismerete, a történelem és az Isten előtt.”²¹

Makkai tisztában van azzal, hogy kortársai közt sokan lehetnek, akik kétségbe vonják a minőségi követelmények tiszteletben tartását és a szigorú önvizízió szükségességét mindaddig, amíg a külső körülményeket, a nemzeti elnyomtatás tényét nem lehet megváltoztatni, megszüntetni. Hozzájuk képest Makkai azok közé a másként gondolkodó kevesek közé tartozik, és ilyen volt Márton Áron, majd Venczel József is, akik a jogokért folyó küzdelem mellett halaszthatatlanul fontos feladatnak tartják azoknak a belső reformoknak a végrehajtását, amelyek tőlünk függenek. Érdemes idézni gondolatmenetének ezt a szakaszát is: „Vannak, akik sokféle elodázó kifogást emelnek ez ellen a revízió ellen. Azt mondják, hogy a mai keretek, a mai rendszer, a mai nehézségek mellett *nem lehet* erre gondolni, ezt megvalósítani. Továbbá, hogy mit is akarunk addig *belső* kérdésekről beszélni, amíg a *külső* lehetőségek hiányzanak? Majd, hogy *ráérünk* akkor is megvitatni e belső kérdéseket, ha a lehetőségek teljessége megadatott a külső világban.”²²

Mintha csak mai kortársainkat hallanánk, akik a magyar nyelven folyó oktatás politikai jogi korlátai mellett bagatellizálják azokat a tartalmi-minőségi szempontokat, amelyeknek érvényre juttatása valóban tőlünk, és csakis tőlünk, nevelőktől függ. Ezeket az ellenvetéseket Makkai a következőképpen utasítja el: „Ezek a vélekedések tévesek és veszedelmesek. *Kettős* fronton kell harcolnunk, ez az igazság. Nem szűnhetünk meg küzdeni a jogainkért a külső fronton: ez természetes. De egy pillanatig sem szabad halogatnunk a belső probléma megoldását sem. Nagyon is lehetséges, hogy ez a halogatas még a teljességükben megnyert külső lehetőségeket is *hiábavalókká* tenné számunkra. Kétségtelen, hogy bármely külső körülmények közt is *lehetséges* munkálni a belső revíziót is: éppen az a soha fel nem adható *reménység*, hogy egyszer mégis csak szabaddá válik számunkra a nevelés külső útja, kell hogy folytonosan ösztönözzön a nevelés *belső* reformjának megvalósítására. *Elő kell készülnünk lelkileg* a jobb lehetőségekre, mert egyébként azok *méltatlanul* találnának bennünket.”²³

A püspök meggyőződése, hogy a fent meghatározott feladatnak a nevelők csak úgy lesznek képesek megfelelni, ha önmagukban is helyreállítják azt az értékrendet, amelyet az ifjúság lelkében ki akarnak alakítani, s ha feladatuk – a nevelés – gyakorlatában nem pusztá tekintélyükre, hanem az ifjúság iránti szeretetre alapoznak. Makkai tehát rendkívül magas erkölcsi mérce elé állítja a pedagógusokat: „Tudjuk-e mi úgy szeretni az ifjúságunkat, hogy érettük gyűlölni tudjuk a saját bűneinket és az ő életükért magunk is megújulunk? Ez a mi nevelésünk *revíziójának* titka.”²⁴

Ezt az erkölcsi-szellemi értelemben minőségelvű eszményrendszert Makkai már egy korábbi írásában összefoglalta,²⁵ megfogalmazván az értékteremtés egyetemességre irányuló igényét. A *Magunk revíziójában* is visszatér erre az emelkedett stílusban kifejezett programra: „Az Európaszerte elszórt sokmilliónyi kisebbség, elszakítva nemzetének szuverénitása alól, mindenütt kettős feladat elé állítatott. Egyrészt a saját fenntartha-

tása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a politikai önállóság és hatalom hiányában önfenntartásának *egyetlen* útja a saját nemzeti tradícióin nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élete, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszűkülő, tehát halálraítélt, hanem az anyaországénál, melytől elszakítottatott, mindenütt *egyetemesebb*, a humánus örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kell hogy legyen. Minden önálló ország kultúrája szükségképpen alkalmazkodik a politikai érdekhez, ellenben a kisebbséget ilyen érdek nem kötvén, nemzeti jellemét mindig egyetemesen emberi ideálok szolgálatába állíthatja, s kultúrájában keresheti és megközelítheti nemzeteket összekötő nagy közös értékek csúcsait.²⁶

Makkai tehát ekkor még nem csupán lehetségesnek, hanem kívánatosnak tartja a kultúrnemzeti, sőt egyetemes értékek kibontakoztatását kisebbségi körülmények között is; mi több, olyan erkölcsi erőfeszítésre is képesnek tartja az erdélyi magyarságot, mely példaértékű keresztényi életmodell megvalósítását eredményezné: „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség s az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére. Semmi szenvedés nem volt és nem lesz ok nélküli, sőt egyenesen gondviselészerű lesz a világ életében, ha a kisebbségek ezt az isteni hivatásukat megértik, vállalják és odaadón munkálni fogják.”²⁷

Ismeretes, hogy ezek a gondolatok, eszmények mennyire megtermékenyítették például a kortárs erdélyi magyar líra művelőinek munkásságát Reményiktól Dsida Jenőig.²⁸ Annál inkább megérthetjük, hogy ezek után a *Nem lehet* lemondóan kemény, eszményromboló gondolatmenete mennyire sokkolta Makkai kortársait. Pedig azon túlmenően, hogy a püspök távozásának mi volt a közvetlen oka, érdemes átgondolni, vajon nem volt-e törvényszerű, hogy ez az önmaga és közössége elé oly magas mércét állító személyiség rövid hat év alatt a teljes kiábrándulás fordulataig jutott. Vajon nem volt-e szükségszerű, hogy a kisebbségi létben és kultúrában, az emberi lehetőségek teljessége híján elsikkadjon az egyetemeség igénye, és valóban bekövetkezzenek azok az értéktorzulások, melyekről Makkai beszél a *Nem lehet*ben?

„A törpeség átkai: személyi, családi és csoportharcok, mindennapi kínzó életgondok, az élet kiélhetésének egyre reménytelenebbé váló útjai a természeti törvény erejével hozzák létre szellemi analógiáját valamely fontos testi szervünk elsovadlásának. Ezzel jár együtt saját gondjainknak, érdekeinknek túlbecsülése is. Ez ellen a halálos betegség ellen küzdeni, valljuk meg, csak olyan etikai elszántsággal lehet, melynek nagyszerű példáit szolgáltatják ugyan a magyar kisebbségek egyes egyéniségei, sokszor a nép egésze is, (de) az emberi világ szomorú valóságában ennek az *állandóságról* beszélni naiv optimizmus lenne.”²⁹

A továbbiakban meggyőződhetünk arról, hogy a kiábrándult Makkai a *Magunk revíziójában* lelkesítőleg ható „lelki impérium” fogalmát is revideálja: „Mivel a kisebbségeknek nincsen politikai impériumuk, ennél fogva csak etikai, tágabb értelemben kulturális impériumot gyakorolhatnak önmagukon. A kisebbség létjogát tehát sajátos kultúrája igazolja.” De éles kritikával világít rá a kibontakozás belső gátjaira is: „Sohase feledjük el, hogy van a kisebbségi magyarságnak a külső nyomásnál egy sokkal veszedelmesebb ellensége is: a saját élősdű férgi, amelyek vakmerően és szemérmetlenül használják ki azt a helyzetét, hogy a külső impérium nem akadályozza meg, nem töri le, sőt sokszor a maga céljai érdekében elnézi, csendes asszisztenciával támogatja azt a nemzet-

gyilkos mérgezést, mellyel ezek a paraziták szétrágalmazzák a kisebbségi társadalmat, a gyanúsítások, bizalmatlanságok, kalózkodások állandó termelésével.³⁰

Ezeket az érveket, melyekkel Makkai – többek között – legitimálni próbálja saját kivándorlását, a kortársak közül csak nagyon kevesen vették figyelembe. Érthető, hisz kényelmetlen szembenézni azokkal a hibákkal, melyekért bajosan lehetne a többségi hatalomra hárítani a felelősséget.

De a fiatal Szemlér Ferenc, például, a *Nem lehetre* reflektálva, bátran elismeri a Makkai által felrótt hibák egy részét: „A kisebbségi közéletet és különösen a szellemi életet bizonyos parlagiasodás fenyegeti. Még azok is, akik pedig magasabb műveltségük folytán nagyobb látókörrrel rendelkezhetnének, szívesen hanyagolják el a távolabbi összefüggések vizsgálatát házi használatra szánt szempontok kedvéért. A szellemi önellátást hirdetőik mintegy védett honi ipart igyekeznek teremteni a határokon belül, és folyton csodálkoznak, hogy értékeiket és szempontjaikat nem tudják a külfölddel versenyképes formában előállítani. „A kisebbség létjogát... sajátos kultúrája igazolja” – mondja Makkai. De csak akkor, ha ez a kultúra nem tagadja az európai szellemi közösséget és egyenlő értékű vele – ha eredményben nem is mindig, de legalábbis igényben.”³¹

JEGYZETEK

1. *Nem lehet*. A kisebbségi sors vitája. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Gusztáv. Limes Könyvek, Héttorony Kiadó, Budapest, 1989.
2. *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Sajtó alá rendezte Cseke Péter. Mentor, Marosvásárhely, 1995.
Cs. Gyimesi Éva: *A drámaíró történelem*. In: Honvágó a hazában, Pesti Szalon, Budapest, 1993. 175–210.
3. Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1931.
4. Uő.: *Nem lehet*. Láthatár, 1937/2. 49–53.
5. *Nem lehet*: 115.
6. Uo.: 133.
7. Uo.: 148–149. Kiemelések Reményiktől.
8. Uo.: 160.
9. Uo.: 198.
10. Uo.: 110.
11. Uo.: 110.
12. *Magunk revíziója*: 16.
13. Uo.: 19.
14. Uo.: 61. Kiemelések Makkaitól.
15. Uo.: 62. Kiemelések Makkaitól.
16. Uo.: 73. Jóllehet ma már szociológiai alapon vitatható, hogy beszélhetünk-e népről így általában, és azzal sem értek egyet, hogy az alkotó értelmiség szellemi produktumainak önértéke kevésbé fontos, mint a népszolgálat, kommentár nélkül reprodukálom a püspök szavait, mert célom most sokkal inkább az ismertetés.
17. Uo.: 30–31. Kiemelések Makkaitól.
18. Uo.: 31. Kiemelések Makkaitól.
19. Uo.: 86.

- 20. Uo.: 87. Kiemelések Makkaitól.
- 21. Uo.: 87. Kiemelések Makkaitól.
- 22. Uo.: 88. Kiemelések Makkaitól.
- 23. Uo.: 88–89. Kiemelések Makkaitól.
- 24. Uo.: 97. Kiemelés Makkaitól.
- 25. Közönség és irodalom 1927. In: *A mi útunk*, 1929. Kiemelések Makkaitól.
- 26. Magunk revíziója 42–43.
- 27. Uo.: 43.
- 28. Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok*. In: Honvágy a hazában. Pesti Szalon, Budapest, 1993. 20–167.
- 29. Nem lehet: 110. Kiemelések Makkaitól.
- 30. Uo.: 111.
- 31. Nem lehet: 179.

RUTTKAY SÁNDOR: UDVARI BOLOND (1997)

VEKERDI LÁSZLÓ

„Hajnali józanság”

Az ötven(egy)éves Tisztatájnak

Egy esztendővel előtt ezzel az esszéjével köszöntötte Domokos Mátyás az ötvenéves Tisztatáját; s a Hajnali józanság-ot választotta utóbb megjelent kötete címéül. Nem akarok én ebbe semmiféle jelképesseget, vagy pláne összefüggést belemagyarázni, csupán annyit szeretnék szerényen megjegyezni, hogy a díj – legyen az irodalmi vagy műszaki vagy filozófusi vagy bármiféle – mégiscsak jelzi valamiképpen egy magatartás, módszer, gondolkozás vagy cselekedet vállalását, vagy legalább – mint annyiszor az elmúlt (elmúlt?) negyven év során – el akarja hitetni a vállalás látszatát. Az éppen aktuális vállalását, magától értetődően. Tán épp ez az aktualitás, az idő- és korszerűség az, amit az ötvenegy éves Tisztatáj hajnali józanságának vélek; a szelíd és makacs tiltakozás a (változtatlanul idő- és korszerű) szándékos felejtés erőszakossága ellen?

Fodor Andrásnak *A Kollégiumban* közölt Napló-válogatásában 1948 VIII. 1-én vasárnap bukkan föl először Domokos Mátyás neve: „Szobánkban találkozom Lator sokat emlegetett barátjával, a Makón előtte végzett, most Szegedről ide másodévre fölvert Domokos Mátyással. Csontos, vékony, szimpatikus fiú.” Domokos Mátyás 1976-ban, Fodor András szerzői estjén az alábbi jegyzi fel 1948 nyárvég jelzéssel: „Egy kisvárosi vasútállomás peronján (»Kukoricák lebegő pántlikái úsztak velünk a hosszú szélben. Megint megálltunk. Melyik állomás ez?»), ahova (még húsz évvel? még harminc esztendővel korábban?) Juhász Gyula és József Attila is többször kilépett az óránként harminc kilométeres átlagsebességgel robogó motorvonatból, először szorítok kezét egy mosolygós arcú, sugárzóan nyílt tekintetű bölcsészhallgatóval, Lator László költőbarátom költőbarátjával, Fodor Andrással.” Megint a Fodor Napló, 1948. IX. 3.: „Levelem jött Wilhelm Ruditól és Domokos Mátyástól. Rudi csak célozgat a visegrádi kollégistakirándulás viszontagságaira, szóban ígérve a többi. Matyi igényes körmondatokban vall a közelmúltról és közeljövőről. »Sokat gondolok az elmúlt tanfolyamra... Érthető, hisz ekkor nyílt meg előttem a kollégium a maga élményszerűségében, persze nem a tanfolyam tárgyain keresztül, melyeket én is – mint tapasztalhattad – eléggé könnyedén vettem, hanem azokban az emberekben, akik megjelenítik a kollégium igazi szellemiségét.« S megtisztelő keresetlenséggel közli, hogy itt elsősorban rám gondol, kialakult barátságunkra, melynek záloga nem szavakban él, nem addig »ameddig e tisztavirág-életű egzisztenciák elröppennek a folytonosan tovaöngyölgő időben, hanem a szavakkal szinte körülhatárolhatatlan és fel nem mutatható legmélyebb Én érzéseiben«.

Ugyanilyen érdekesen fogalmaz otthoni nyugtalanságáról, ahol is »a nagy Parlagnak fájdalmasan nekiütődve, sokkal hevesebben ráng bennem a már neurózissá fajuló, türelmetlenséggel vegyes ingerültség, hogy az idő ollója elszisszen fölöttem, és még mindig nincsen semmi, amibe befúrtam volna magam, mert a nem túlságosan biztató jövőt nézve, lesz-e idő és alkalom, hogy a bennem és mozdulataimban feszülő nagy próza ritmusának, lélegzetvételének engedelmeskedjem, s az írásban kiteljesítsem?«.

XI. 5., esti önkritikáról számol be a Napló: „Miklós Pál semmi érdekeset nem mond magáról. Domokos pedig fittyet hányva a kötelező műfajnak, olyan szellemes

rövidséggel, mégis, körmondatokban fogalmazó pontossággal határozza meg helyzetét, hogy senki sem akar (tud) hozzászólni szövegéhez.” Vagy „ugyanarról másképpen”, 1949 I. 26.: „Vacsora után Lenin-ünnepély. Egy kedves fruska Majakovszkijt szaval. Szabó Árpád ínyét is indulatkifejezésre használva mondja el megemlékezését. Fölhangzik, lemezről Csajkovszkij 1812 nyitánya. (Éber Mefisztóm, Domokos, leleplezi az aktualizálásban rejlő gikszt: ebben a zenében a cári himnusz győzi le a *Marseillaise*-t.)” Végül 1949 IX. 29.: „Vizsga után megyek Fülep látogatására a kórházba. Jön Domokos Matyi is, ki minap lemondott kollégiumi tagságáról. – Fölismertem a folyamatban rejlő történelmi szükségyszerűséget – mondotta Lutternek.”

De a történelem is felismerte a szükségyszerűséget, amikor a Jószerencse (amit Zrínyi Miklós emlegetett s amiről a bányászok beszéltek amíg voltak) 1953-ban a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőségébe vetette; egyebek közt a *Leletmentés* (Osiris 1996) előszavában: „Olyan írók, költők, kritikusok verődtek össze a Lenin körút 9–11. IV. emeletének szűk szobáiban, amelyek egyébként korábban egy garniszállónak is otthont adtak, akik a magyar és minden irodalom területén tökéletesen tisztában voltak azzal a bizonyos »hamburgi mértékkel« – csak hát minek?” Minek, hiszen (és itt D. M. egy 11 soros körmondatban pontosan összegezi „a lektorsors paradoxonát” a létezett szocializmusban) ezeknek a profiknak igazuk lehetett, ám befolyásuk alig, a döntés, a hozzá nem értő, ámde megbízható apparatcsikok és csinóvnyikok kezében volt. Éppen ez érteti meg a „*Leletmentés*” és a „*Leltárhiány*”-készítés óriási jelentőségét, de ez már a viszapillantó tükör perspektívája, nem az „*Átkelés*”-é, amelyben mégiscsak az élő magyar irodalom permanens és többnyire személyes jelenléte volt a meghatározó.

Nyilván a lektorsors paradoxona is hozzájárulhatott, hogy D. M.-ban a magyar irodalom értője, szerelmese és kritikusa mellett nagyra nőtt a kor kritikusa, aki – amint az *Átkelés*, *Áttűnés* fűlszövegében írja – „a korban saját irodalmát, az irodalomban saját korát igyekszik mind teljesebben megérteni. A korral vágyik szembenézni, amelynek személyes és metafizikai, társadalmi és történelmi téridejében mindannyian közös átkelést hajtunk végre az életünkkel, és a szembesülés hiteles lehetőségét abban a képben véli megtalálni, amely a közösen megélt élet igazi emlékezetén: az irodalmon áttűnik.”

Amikor aztán az „átkelés” után mindnyájan, tán maga D. M. is, úgy véltük, hogy ha csak időlegesen is, de megérkeztünk valahová, akkor D. M. az első hónapok mámoros felszabadultsága után az első között volt, aki figyelmeztetett rá, hogy igencsak egy újabb „átkelés” küszöbére érkeztünk, és rendületlenül és töretlenül „mondta a magáét”: szembesítette a kort álságaival, emlékeztetette a különféle „ex”-eket gyorsan megváltoztatott múltjukra, megkérdőjelezte, mint egykor a marxista, most a közgazdász ideológusok kompetenciáját az irodalom és általában a szellemi élet szférájában, kiállott irodalmi folyóirat-kultúránk és a magyar könyvkiadás védelmében. „Az alexandriai könyvtár elpusztításának második ezredvégi, s tökéletesített változatát éljük meg ugyanis mostanság Hunniában. Szörnyű tette elkövetéséhez Hérosztratesznek lángoló szurokfáklyára volt szüksége, Hitler máglyára, Zsdánov zúzdába küldte a könyvet: vadonatúj szabadságunk régi funkcionárius gázmenterei, miközben »útszélien daxlit nemzenek«, kifinomultabb módszerrel dolgoznak – elpusztítván költő-helyeit, csírájában ölik meg a magyar könyvet.” Pedig amikor D. M. ezeket a keserű sorokat írta, még nem is gyaníthatta, hogy rövidesen milyen kifinomult módszerekkel fogják pusztítani szabadságunk bajnokai az irodalom és általában a művelődés költő-helyeinek a költő-helyeit, a könyvtárakat.

Ez a *Hajnali józanság* pillanata, a lektorsors ma aktuális paradoxona, a szélmalom-harc a szándékos felejtés sokféle rafinériái ellen, amit – D. M.-nek Tőzsér Árpád *Mittelszolipszizmusát* jellemző mondatát parafrázálva – „legcélszerűbb egyben a legpontosabb is volna egy létfilozófus: Heidegger *Mi a metafizika?* című tanulmánya végső kérdésének a *megfordításával* kifejezni. Ez a végső kérdés köztudomásúlag: „Miért van egyáltalában létező és nem sokkal inkább semmi?” A „megfordítás” azonban, mint minden „végső kérdés”, egyáltalában nem egyértelmű; talán, mert értelemszerűen – tehát értelmesen – meg sem fogalmazható. D. M. is nyitva hagyja. Kétli, hogy megfordítható-e egyáltalában a kérdés? Mert ha egyszer a semmi realitása – a szándékos felejtés erőszakossága – lesz az egyetlen reális létező? „S mi vezetett ide, hogy a történelemben – látjuk, most már hatmilliárdnyian tanúsíthatjuk – »most nincs más, csak hamis út, hamis lépés«, és hogy »minden, mint a hülye, ki nem sejt igazí nyomorúságát?» Meg vagyon írva az is ebben a könyvben, *A fogak tornáca XX. századi freskó* című »látomásában« – mondanám, engedve a szokványos nyelvi fordulat csábításának, ha nem arról beszélnék éppen, hogy nem »költői látomás« bizony ez sem, hanem dokumentumfénykép és erkölcsi röntgenfelvétel az emberi természetről; az önzés, a fontoskodás, a mohóság, kapzsiság, a magasztos eszmékbe csomagolt nyers hatalomvágy őrzöngéséről, amely végül is felgyújtja a világot, s most »Az Undor Angyala lábával harangoz a kutyáknak vagy fütyülve a romokra vizek«. – 1947-ben, a kötet megjelenése után, a militáns marxizmus egyik vezérideológusa *A fogak tornáca* versei alapján a következőképpen állította ki a költő káderlapját: »a reménytelenség világának szociális-politikai alapja nála: a magyar reakció«. Nos, ha az ezredforduló felé közeledve az embernek volna még kedve viccelődni, megjegyezhetné: úgy látszik, fél évszázad se kellett hozzá, s »a magyar reakciónak« sikerült uralma alá hajtania az egész földkerekséget. (S egyre nagyobb kérdés, hogy a harmadik évezred, amelynek a küszöbére értünk, rácsafol-e valóban »a Menschendammerung prófeciáira«, ahogyan a költő a *Tűzkút* előszavában remélni engedte...).... Weöres Sándor csakugyan mindent tudott a létezésről, a világ, amelyben élt, viszont arra igyekeztek folyton kényszeríteni, hogy »amit nem tudok arról szóljak / amit tudok hallgassam el«. Ő azonban úgy fogott ki a gondolat fináncain, hogy a *színvalót* írta verse kótáblájára, amit nem tudunk »értelmünk kaptafáira« húzni; ezért éles elméjű számárságokból reszelt álkulcsokkal igyekszünk kinyitni műve ajtaját, s nagy buzgalmunkban nem vesszük észre, hogy az ajtó – nyitva van. Mindenki előtt, kezdettől fogva.”

A »csontos, vékony, szimpatikus fiú« „a nagy *Parlagnak* fájdalmasan nekiütközve”, a soha nem túlságosan biztató jövő ellenére elkerülte az idő ollóját, és „türelmetlenséggel vegyes ingerültséggel” engedelmeskedve a benne és mozgulataiban feszülő nagy próza ritmusának írások emelkedő sorában teljesíti ki azt. Szerény, ám öntudatos jelzése – és nem jutalmazása – ennek a kétmacskakörmös díj.

DOMOKOS MÁTYÁS ESSZÉIRŐL

Ez idáig soha eszembe nem jutott volna, hogy a „józanság” lehet sokszínűbb, bonyolultabb, nehezebben megérthető és kezelhető (illetve Fülep pontosabb szavával: „bánható”) valami a „részegségnél”; bár hiszen Kosztolányi híres nagy verse is végül valamiféle józanságra jut el: „hát te mit kerestél / ezen a földön”, és innét száll föl újra az „estély” mámoros magasába, hogy egy józan (vagy sztoikus?) »tudom, hogy nincsen

mibe hinne"-en át kikössön a végső nagy „mégis”-nél. És Domokos Mátyás *Hajnali józanságából* sem hiányzik a „déliab” (304), még ha a *kételyt* szuggerálja is, „a XX. századi gondolkozás és világkép megrendülését,... ahogyan Lengyel Balázs mondja: »a könnyűben, a gyönyörű nem foghatóban a vágyainkat és transcendens képzeleteinket hordozó légnemű anyagban is jelen levő – de mindig is a tudatunk szélére száműzött – fenyegetettségünket.«” (302.)

Domokos Mátyás – talán éppen ez, éppen ez is józanságának értelme – felszínre hozza fenyegetettségünket, szembenézni kényszerít illetve szembenézni hív fel véle. Illetve dehogy hív felé; ő maga néz szembe fenyegetettségünkkel, mint az egész kötet címül kiemelt *Hajnali józanság* címben „*Az ötvenéves Tiszatájnak*” ajánlott esszében: „Hajnalonta, félálomban, amikor a buddhisták által olyannyira vágyott tökéletes vágytalanság állapotában már nem kínozza az embert, hogy milyen kilátástalanul egyedül van a világmindenségben; szóval ebben a különös Nirvánában, amikor a költő egy boldogabb (?) korban verset írt »a farsangosan lángoló Tejútról«, én, aki nem vagyok költő, egyre gyakrabban azon kapom magamat, hogy úgy gondolok egy másik nagy költőre, Illyés Gyulára, mintha köztünk volna, mintha... mintha élne? No, nem. Még ebben a kora hajnali órában, amikor csak az agy van félig ébren, még akkor se tudok megfeledezni róla, milyen mélyen temette bele tudatalattijába hálás utókora a *Puszták népe* és az *Egy mondat a zsarnokságról* költőjét.” (214–215.) Holott még élt, el nem múlt nap, hogy ne említődött volna a neve. Halála egy fél országot rázott meg: Annus József búcsúztatójában apjának sóhajával fejezte ki megrendültségünket és (akkor tán még nem is tudatosult) félelmünket: „Mi lesz veletek, fiam?” Netán ezt a kérdést – ezt a kérdést is – folytatja D. M. másfél évtized múltán: „a hajnali józanság órájában tulajdonképpen azt szeretném megfajteni, hogy miért jut egyre gyakrabban eszembe Illyés Gyula személye és műve: makacsul, mint egy vissza-visszatérő álom?... Öntudatlanul is támaszt keresnék benne, az apám nemzedékéhez tartozó költőben? Vagy csak beszélgetni szeretnék vele, mint annyiszor, a könyvtárszobájában, »csak úgy«, az élet – a magyar élet – és az irodalom – a magyar irodalom – mai helyzetéről és mai feladatairól? (S arról is persze, hogy mindez van-e még: »a kincses temető őrzője és hírhozója« hogy látja ezt, *onnan*, 1997-ben – és tovább?) Valószínűleg erre is vágyom lelkem mélyén, s ebben talán nem is vagyok egyedül, azok közül, akiket kezd ismét »szív-nemaságra« szorítani a folyton (vissza)változó idő: de nem azért, mintha bármiben is kézfelfogható eligazítást – »vezérfonalat« – remélnék kapni tőle. Csak a személyének, csak a szellemi lényének a közellétére, a *jelenlétére* vágyódom makacsul lelkem legmélyén, mert az ő jelenléte önmagában is egyik iránytűje lehetett sokak számára a magyar íróhoz, s nem mellesleg: hű európaihoz illő tájékozódásnak ebben az »istentelenné lett létben«.” (215–216.)

Ez az egyik oldala az „Illyés-hiány”-nak, a magunkért való félelem. Ha úgy tetszik, a nappali oldala. De van egy másik oldala is, egy éjszakai oldala: a magunktól való félelem, az önmagunkkal való egyéni és kollektív szembenézés félelme. Ez az oka, hogy ilyen „mélyre temette bele tudatalattijába hálás utókora” Illyést, hogy ilyen makacsul és tüntetően hallgat róla, hogy „mindannyian szó nélkül tudomásul vesszük, hogy a világ úgy tegyen, mintha... minden időkre szólóan »lecsengett« volna mindaz, ami az ő »számadói« vállalásának a lényege, a szívverése volt”. Ezért a nagy hallgatás körülötte, ezért a lekicsinylő megrovás: „Mert nemcsak ővele, a nézeteivel és tetteivel kellene szembenéznünk, hanem mindenekelőtt tulajdon lelkiismeretünkkel. Félünk önbecsülésünk és hamis tudatunk sérülésétől, amely most visszahatólag fölment mindannyiunkat

ugyanazért, amiért őt, a közeli és távolabbi múltra való, kockázat nélküli visszatekintésben finnyásan elítéli... Amilyen nagyvonalúnak és megértőnek mutatkozunk saját »részleges bectelenségeinkkel« szemben, éppoly kérlelhetetlen szigorral ítéljük meg a »részleges becsület« kényszerű taktikáját, Illyésnek a (mindenkori) Hatalommal szemben kialakított eljárasmódját, hogy ne kelljen tudomásul vennünk az illyési taktikát megszabó reményt: a XX. század folyamán kivérzett és szinte halálosan megcsönkult magyar világ társadalmi, szociális és szellemi talpra állításának a stratégiáját.” Naiv, alaptalan, jóhiszemű, vagy egyenesen utópisztikus „stratégia” volt? Lehetséges. (Bár az vesse rá az első követ, aki akkor tisztábban látta a mindenkori Hatalom lehetőségeit és lehetetlenségeit.) De életes és éltető stratégia volt (példa rá ez a *Hajnali józanság* is), önismeretre és a lehetőségek józan mérlegelésére készítő, tehát érvényes. Hallgatni lehet róla, meg is lehet kerülni, bele lehet dobni az illyési életművet a felejtés segesvári sírjába, de az adósság iránta el nem tüntethető. Le lehet tagadni persze. „De hátha éppen visszanyert nyugtalanságainkban és jövő-pánikjainkban volna mégis jelen eleven hiányával...” (217.) De van-e, lehet-e remény illetve esély napjainkban Illyés egyszerre és egyformán nem csupán hangsúlyozott, hanem megélt magyarságának és európaiságának az elfogadására? Vagy épp ugyan nem hangsúlyozott, de annál mélyebben megélt szétválasztásukon dolgozik az idő? És miféle dimenziókban vagy fraktáldimenziókban talált és talál utakat és gyalogutakat a magyar irodalom a kifejezhetetlen kifejezésére amint józanság vagy részegség mámorában botorkál itt *A homokóra nyakában*?

*

„Tőzsér Árpád az írói gondolkodás hagyományos műfajaul szolgáló esszé, elemző műhelytanulmány és a sokféle (olykor »harapósan« is) vitázó kritika jellegzetes képviselője a szlovákiai magyar irodalom életében. De munkásságának ismerői tudják jól, hogy *A homokóra nyakában* című irodalmi tanulmány- és kritikagyűjtemény szerzője nem az irodalomelmélet kardforgatója.” (318.) Tőzsér elsősorban és „főhivatásúan” költő, „akit korántsem a katedrafilozófusokat jellemző, divatos, ámde teljesen steril metafizikai spekuláció” készített évtizedek óta kritikai hadjáratra „a Semmibe, a »Mittel-szolipszizmus« lobogója alatt. Költői alteregójának: Mittel úrnak az alakját és líráját őbelőle ugyanis az elmúlt hetven esztendő valósága: a mindennapokban gyökerező és sorsként megélt tapasztalat gondolati tudatosítása sajtolta ki. Ezért képes emblematisztikus erővel és a szlovákiai magyar vers szellemföldrajzi határain túlmutató érvénnyel megjeleníteni a köznapi értelemben is nemegyszer brutálisan fenyegető Semmibe vetett kisebbségi létszorongást, mint »a homokóra nyakában« élő kelet-közép-európai népek állandósult determinációját, sőt: mint az ezredfordulóra egyre általánosabbá váló életérzését az emberi világnak. (Napjaink egyik baljós következményekkel fenyegető statisztikai ténye, hogy a különféle diszkriminációk következtében hatmilliárd ember többsége kisebbségi helyzetbe szorulva él. 318).” Korunk történelme „nem tanult eleget annak az európai kultúrának az eszmeköréből, amelyhez Illyés Gyula mint »nevelő-anyjához« (»ma mère adoptive«, ahogyan egyik kései versében írta) mindhaláláig ragaszkodott. Ő ugyanis egy »világ világosságával« látta, mert megtapasztalta, hogy korunkban az üldözöttség, az elnyomás, a diszkrimináció, akár vallási, akár faji, akár gondolkodásbeli, akár nemzeti elfogultság a kiváltója, egyetemes világállapottá vált.” (214.)

Üldözöttség, elnyomás, diszkrimináció tehát logikus következménye az eltérésnek az európai társadalomfejlődés ama fővonalától, amelyet Bibó István a szabadság-jogok

egyre egyetemesebbé válásában és fokozódó – és finomodó – intézményesedésében jelelt ki, és amely fővonatról a homokóra nyakában szorongó (nem föltétlenül csak kis) államok minduntalan letérnek (letérni kényszerülnek), gyakran nevelőanyjukhoz húzó vágyaik szajkózásának közepette, máskor, még gyakrabban, a letérést (árulást) igazolni hivatott nemzeti öncélúságok harsogtatásával. „Kompország” írói, éljenek bár (viszonylagos) többségi vagy kisebbségi körülmények közepette, ennek a bonyolult történelmi és jogi (jogfosztottsági) szituációnak köszönhetik (?) alapvető létélményeiket, és *Mittel úr az esztergom-sturovói hídon* (vagy a lenti, a röszei, a biharkeresztesi, a záhonyi hídon; de a hegyeshalomin is, az egész Nyugatot beleértve) igencsak kénytelen levonni a rideg következtetést, „hogy a két part nem vállalja a hidat”, a folyó-határoknál ugyanúgy nem, mint Sturovicánál; biztatások ide vagy oda. „Ezért (volna) szükséges tisztázni, szólamok nélkül, a történelmi, politikai és szociológiai tények nyelvén, hogy mit jelent, s mivel jár erre felé, a történelem itteni »domborzati viszonyaihoz« alkalmazkodva közép-európainak lenni, s milyen szellemi és erkölcsi feladatot kényszerül vállalni az, aki ennek az eszményi mását szeretné előhívni a mindennapok valóságából nyomorúságából. A valóságos helyzettel való fájdalmas, de elkerülhetetlen szembenézés nélkül, gondolom, a ... magyar irodalom elméleti alapjait sem lehet megnyugtató módon tisztázni.” (29.) Ám a valósággal többféleképpen lehet többé-kevésbé relevánsan szembenézni. Lehet például *Valóságirodalom* formájában, de „ugyanerről másképpen” szólhat *Az irodalom valósága* is. (320.) Sokféleképpen lehet válaszolni arra a kérdésre is, „hogy: ki a magyar író? Mikor »magyar« az író. De az intellektuális tisztesség ezen a terepen is csak újabb kérdéseket szül...” (30.) „No de akárhogyan foglaljon is bárki állást ebben a kérdésben – vallja Mittel úr D. M. az esztergom-sturovói hídon –, az irodalom területén működni kell az esztétikum idő- és érdekleletti mérlegének, amely egy és oszthatatlan, s nem befolyásolhatják melléktekintetek; az értékszempontok érvényesülését nem befolyásolhatja irodalmaink alapjainak elméleti tisztázatlansága sem.” (32.)

Csak hogy ez a mérleg, ezt aligha látja bárki tisztábban D. M.-nél, aki 1953 és 1992 között Magyarország legnagyobb irodalmi kiadójának, a Szépirodalmi Kiadónak „esztergom-sturovói hídján” dolgozott, a mérleg „az elmúlt évtizedek során térségünk történelmi zónaidejében nem működhetett, mert a tiszta esztétikai értékek királyvizének az alkalmazása igen sok esetben fájdalmas és durva politikai diszkriminációs felhangokkal járt volna együtt”. (32.) Arról nem is szólva, hogy a „nemlétező cenzúra” (D. M. kedvenc és maró gúnnyal emlegetett „létezőinek” egyike) miféle fájdalmas és durva torzításokat és hamisításokat okozott „a tiszta esztétikai értékek királyvizének az alkalmazásában”. Méghozzá nem is korlátozódott a „létező szocializmusra”: a „nemlétező cenzúra” eleve – nyíltan vállalt cenzúrákkal keveredve – alkalmazásra talált az *ancien régime*-ben csakúgy, mint – megváltozott „poszt-formában” – utána, el egészen napjainkig. Tán épp ezért annyira fontos a tiszta esztétikai értékek királyvize mellett – ki látná ezt jobban a hivatott Szerkesztőnél – a mindennapi munka józanságának és tisztaságának az őrzése; a Lét ragyogásának itt-létünk fraktáldimenziókban tükröződő fényeit észlelő és becsülő fogékonyság, az egész (bár nem oszthatatlan) magyar irodalom áhítatos szeretete. Végül is tán ez a *hajnali józanság* értelme, mindkét értelemben érve a szót. Lehetséges, hogy épp így valahogyan nő D. M. legszebb műveiben (parafrázálva Weöres Sándorra alkotott elnevezését) „a szó szerint értendő kritikus”-sá? Habár kritikára-tanulmányra tán nem is áll, amit D. M. a versírásra idéz W. S. Mestertől: „a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk

szuggerált asszociációkban... a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja.” (235.) De nem éppen ilyesmi az, amit – és ahogyan – D. M. elibénk vetít (nem először de tán itt legtömörebben) Mátyás Iván prózájának *Diffrakciójáról?* (257–260.) „Az erős személyiség jelenléte a leghétköznapibb pillanatok elemi szerkezetét is átrendezi, mint a mágneses erőter vonzása a környezetébe került vasreszeléket. Olyan közönséges kis csoda ez, amelynek a titkát megfejteni nem tudjuk, ...” kezdődik a tanulmány a pontos definícióval, azután következik a D. M. mester módszerére jellemző „nyomjelző anekdota” egy kölni közös „kiküldetésük” kalandjairól, releváns részletekkel: „Egy ízben, amikor a különböző programok miatt kényszerűen el kellett válnunk egy időre egymástól, arra a kérdésre, hogy hol találkozunk később, kissé megütközve, hogy ez még kérdéses lehet, azt mondja, hogy: »a kávéházban! A szokott helyen«. – Amikor pár órával később beléptem a kávéházba, s odamentem Ivánhoz, az ablak mellé, s jött a kedves, barátságos felszolgálólány (a Darlingból? a Rézangyalból? a Lukács cukrászdából? a Művészből?), én pedig reflexszerűen megkérdeztem Ivántól, magyarul persze, hogy ő mit parancsol, akkor a fekete garbós piros kosztüümös kávétünderke azonnal rávágta németül, szeretetteljes lekezeléssel a hangjában: – Ach, der Herr bestellt immer nur ne Kaffel... – Rögtön belém vágott a nagy felismerés: – Ahá! Iván itt már réges-rég törzsvendég, és ezáltal helyreállt az ősi rend: jóllehet a világ kávéházi márványsztal-szintjén ő a vendég, de »alul« a felszolgálólány az úr.

Ettől a pillanattól kezdve már nem Kölnben voltunk, hanem egy Mátyás-novellában. Mint minden pillanatban egyébként, mert amerre ment, Kölnben vagy Budapesten, írói világának a légifolyosójában közlekedett, amit úgy húzott maga után, mint repülő a kondenzcsíkját, s ami nem oszlik el, amikor a gép eltűnik az égen.” (260.) Bár itt a sorok kétségkívül önmagukban hordják az értelmüket, ki merné állítani, hogy a „kötőanyag” nem „a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja”?

És végül is nem ez a gravitáció az egyetlen elérhető (elérhető?) kritérium „a tiszta esztétikai értékek királyvizének alkalmazásában”? Vagy inkább tán ennek a gravitációnak mentében csörgedeznek szabadon a tiszta értékek *kristályvizei*? Hiszen „a művészet, az irodalom, a teremtet gondolat nem lehet meg belső szabadság nélkül”. De „a történelem síkján az ember valódi szabadságának ügye mindig vesztesre áll”. (157.) D. M. sasszemmel és értő szeretettel szemlél írói világok légifolyosóiban húzott kondenzcsíkokat, miközben meg nem szűnik ismételtlen figyelmeztetni az irodalom – a homokóra nyakába záródott magyar irodalom – saját belső szabadságából vállalt kiállítására a szabadság (majdnem) mindig vesztesre álló ügye mellett. Ez a kettősség, helyesebben komplementaritás teremti meg a *Hajnali józanságban* azt a magasfeszültséget, amely át tud szikrázni a *felejtés tényeinek* légüres terén.

*

Könyve második részében D. M. *Prózaírók, költők* műveit és alakját elemzi, köztük a legnagyobbakét, akiket befedett vagy elfedni készül „a feledés »futo pora«.” A felejtés művelődéstörténeti *longue durée*-jébe ágyazza be a tárgyalt kortárs-írókat és költőket; Bessenyei és Berzsenyi sorsára emlékeztetve mutat rá, miként következik kortárs közöny és irodalomtörténeti „rehabilitáció” ritmusából, hogy „bővelkedünk ... a felejtés tényeiben és metaforáiban”. (161.) A „múltfelejtés” felvillantása (eredeti D. M.-rekelelés) Cholnoky László regényeinek elemzését és – divatosan mondva – kontextusba állítását vezeti be, bőséges idézetekkel figyelmeztetve rá, hogy „a személyiség felbomlása-

nak a rajza prózájában nem jár együtt szükségképpen a kifejezés formáinak a felbomlásával. Rejtőzködő halhatatlanságának, a szép és gazdag magyar nyelv mellett, ez a másik esztétikai garanciája”. (166.) A Cholnoky-esszét Szabó Lőrinc, Illyés, Németh László tanulmányok követik; róluk sokszor és sokféle alkalomból írt már D. M., de most a kilencvenes évek szemszögéből mindhármukban újabb vonásokat fedez fel vagy más oldalról mutat be ismerteket; úgy is mondhatjuk talán, hogy egy kicsit (vagy nagyon) „el-lenszélben” ábrázolja őket, vagy legalábbis ellentétek (belső és külső ellentétek) ütközésében. Ahogyan például Szabó Lőrinc közismert (túl)pontosság-igényét elemzi: „– De hogy a pontosságnak, s ezáltal az igazság kifejezésének is elvi határai vannak, s nem csak a fizikában, de a lírában is létezik egy határvonal (s a lírára vonatkozó vallomásban nemkülönben), amelyen épp a pontosság neurozisének a készletésére átlépve már elvileg sem lehet megmondani, hogy az »én«-ról vagy a »világ«-ról beszél a költő, mert léte és lénye nem csak eszköze, de egyszersmind vakfoltja is a megismerés folyamatának; ezt az elménk számára meghaladhatatlannak tetsző kételyt Szabó Lőrinc oly mélyen élte át, hogy még annak a valós lehetősége is megkísértette, hogy bizonyos értelemben a vers és valóság viszonyának a tisztázása érdekében elmondott vallomása is a *félrevezetés* akaratlan, de kényszerű eszköze.” Ez eddig tökéletes posztmodern „szöveg” lehetne, ha D. M. nem folytatná a „dekonstrukciót” Szabó Lőrinc idézetével: „»Miután én itt most úgy feltárom magamat, mintha becstelenségeimben a becület és gyónás arkangyala volnék, roppantul szégyellenem kell magamat a sok árulásért, amit fecsegéseimmel elkövetek. De nem csak második személyeknek vagyok árulója, hanem bizonyos tekintetben magamról is félrevezetem e sorok leíróját.« (»E sorok leírója«, akit másutt »kedves íródeákom«-nak nevez, azonos azzal a személlyel, aki segítségére volt a *»Vers és valóság«* kéziratának a leírásában.)” (177–178.) D. M. a dekonstrukció dekonstrukciójával demonstrálja, hogy legyen mégoly precíz a kommentár és eredjen bár a legautentikusabb személytől, magától a költőtől, „mégsem adja kezünkbe a Szabó Lőrinc-vers esztétikai titkának a kulcsát”. (179.) Amivel tulajdonképpen megint egyetért(hetne) a legtöbb (nem ultraradikális) posztmodern teoretikus. D. M. remek „posztmodern” értelmezésében újból aktuális kortársunkká varázsolódik Szabó Lőrinc.

Másfelől szembesíti közvetlenül a kilencvenes évekkel az olvasót a *Német Lászlóról* szóló *Bűn*-tanulmány: „a társadalmi-szociális síkon megjelenő metafizikai-ontológiai problémának: az emberi világban tömegesen jelenlévő otthontalanság és létbizonytalanság érzésének a magyar életben, úgy tűnik, nincs tartós történelmi érvényű megoldása. Ha 1993-ban kilépünk a metró Moszkva téri épületéből, azonnal szembetaláljuk magunkat a fekete munkára leső, ezredvégi Kovács Lajosok seregével, miközben a Rózsadombon szerteszét épülő, új kacsalábon forgó várak is idelátszanak. A regény újraolvasásának az élményét tehát egy elgondolkodtató és szorongató déja vu-élmény is színezi. Mintha a *Bűn* újból visszaválna »sorsvádlo« társadalmi regénnyé napjainkban.” (190.)

És ugyanígy napjainkba vágunk az *Illyés Gyuláról*, illetve az „Illyés-felejtésről” szóló írások mind. Láttuk már Illyés jelentőségét a *Hajnali józanság* genezisében; itt elég utalni rá, hogy az Európát nevelőanyjaként szerető nagy magyart napjaink szellemi és pénzügyi gazdagjai ugyanazért igyekeznek annyira elfelejteni, mint a *Bűnt*: túlon túl és nagyon is szembeötlően aktuálisak vádjaik és diagnózisai.

Amint „a közlés minimumát a szürreális képzelet maximumával társító örkényi groteszk” is jellemző jelenvalóságra utal: „A kor, amelyben élt, vele is elsajátította a vidám skizofrénia létezés technikáját, amire – kényszerűségből persze – ott válik kivált-

képpen fogékonyra az ember, ahol kétféle létezéslehetőség/kényszerűség határvonala húzódik, mint Közép-Kelet-Európában.” Így lett groteszkjeinek „táptalaja a jellegzetes pesti blóddi népköltészete: az aszfaltfolklor, amely éppolyan megtermékenyítő, gazdag hatással volt irodalmunkra, mint Kriza »vadrózsáinak« a világa. Örkény érezte is ezt az összefüggést...” (229.)

Érezte és hasznosította D. M. is; találó kritikusi ironiájának meglehet a kifejezés Örkény-módra művelt merészsége az egyik inspirálója? De D. M. ironiája fanyarabb, komorabb, keserűbb; s túl a homokóra nyakán, ki-kiterjed az egész „globalizálódó” világra vagy inkább erre az egész ezredvégi globalizációs világ-optimizmusra és világ-hisztériára. „A megfékeltetlen bozóttüzek láttán ki merhet osztozni Fukuyama gyermek-teg posztanglosszi optimizmusában, amellyel – éppen napjainkban! – a parlamentáris demokrácia eszmerendszerének végső diadalát s ezáltal a »történelem végét« prófétálja a jóléti Amerika (meddig lesz az?) egyik egyetemi katedrájáról? Nem attól kell-e retteg-nünk inkább, hogy megint a rosszabb változat valósul meg, s a halottnak mondott történelem újabb kataklizmák láncreakciójának a szakaszába lépett?” (236.) olvasható *A fogak tornáca*hoz 1993-ban írt D. M. kommentárban. „A születése óta eltelt fél évszázad történelmi távlatából szemlélve a könyvet megrendülten kell bevallanunk, hogy a versek költői látületét a történelem menetéről és következményeiről azóta is újabb és újabb vérözönnel pecsételte meg a közösen megélt történelem, így hát a költő ítélete e tekintetben is szó szerint igaz... S mi vezetett ide, hogy a történelemben – látjuk, most már hatmilliárdnyian tanúsíthatjuk – »most sincs más, csak hamis út, hamis lépés«, és hogy »minden, mint a hülye, ki nem sejtí igazi nyomorúságát? Meg vagyon írva az is ebben a könyvben, *A fogak tornáca XX. századi freskó* című »látomásában« – mondanám, engedve a szokványos nyelvi fordulat csábításának, ha nem arról beszelnék éppen, hogy nem »költői látomás« bizony ez sem, hanem dokumentumfénykép és erkölcsi röntgenfelvétel az emberi természetről; az önzés, a fontoskodás, a mohóság, kapzsiság, a magasztos eszmékbe csomagolt nyers hatalomvágy Örjögéséről, amely végül is felgyújtja a világot, s most »Az Undor Angyala lábával harangoz a kutyáknak, vagy füttyölve a romokra vizek«. – 1947-ben, a kötet megjelenése után, a militáns marxizmus egyik vezérideológusa *A fogak tornáca* versei alapján a következőképpen állította ki költő káderlapját: »a reménytelenség világának szociális-politikai alapja nála: a magyar reakció«. Nos, ha az ezredforduló felé közeledve az embernek volna még kedve viccelődni, megjegyezhetné: úgy látszik, fél évszázad se kellett hozzá, s »a magyar reakciónak« sikerült uralma alá hajtania az egész földkerekséget.” (236–238.) Ez már nem a kritikus-irodalomtörténész-szerkesztő hangja, hanem a Kommentátoré, aki felnő a kommentált (és nem „magyarázott” vagy pláne „értelmezett”) Szöveghez, akár a középkor nagy kommentátorai.

Nem egészen indokolatlanul említem itt tán a Középkort. D. M. maga hivatkozik rá, Pilinszky-kommentárjában. Bevezetesképpen a szokott domokosmátyási novellisztikus modorban elmeséli, hogy legkedvesebb két barátja, Fodor András és Lator László lelkes beszámolója nyomán hogyan sietett leemelni a polcról a zaklatott végnapjait élő Eötvös kollégium kitűnő könyvtárában a *Trapéz és korlátot*, s hogyan lobbantotta föl benne a korai Pilinszky versek gyűjtőzsinórja ugyanazt a személyes – és személyhez szóló – élményt, mint a költő perzselően szuggesztív versmondása barátaiban. „Megértettem, hogy ő az a költő, aki a versében – s most a formától a szemléletig, a kifejezés nyelvétől a lézerpontos sugallat metanyelvéig a vers összes létező-lehetséges rétegére gondolok – irtózatot, már-már emberfeletti erőfeszítések árán, aminek egyébként

nyoma sincs verseinek a testén, megoldotta, a lírai kifejezés intenzitásának magasfeszültségével létrehozta realizmus és nominalizmus fúzióját, illetőleg teremtő módon reprodukálta azt, ami a középkori filozófia nagy dilemmája volt évszázadokon át, amit a legfinomabb skolasztikus lánghelmék sem voltak képesek elemzéseikkel megnyugtató módon átvilágítani és elfogadtatni a gondolkodó elme számára. Megértettem, hogy Pilinszky verseinek a személyessége a népköltészet személytelensége. De csak most értem meg, hogy amikor még a személyes ismeretségünk első pillanatát is ettől az Eötvös-kollégiumi emléktől számítom magamban, akkor ez nem a paradoxonok hajszolása miatt van így.” (263.) Ezután emlékek és kommentárok váltakozásában az szintézisében követik egymást szebbnél-szebb „szálkák”; egészében az esszé – nem akarom azt írni, hogy legszebb vagy legtalálóbb, hisz Pilinszkyról sok kiváló tanulmány íródott – a „legpilinszkysebb” megközelítése Pilinszky poézisbe oldódó filozófiájának és filozófiává – katolikus *tehát* misztikus és skolasztikus filozófiává – kristályosodó poézisének. Nem paradoxonok hajszolása miatt mondom így én se. Azt szeretném aláhúzni, amire D. M. hívja fel a figyelmet, „hogy a gondolkozás és a személyes büntudat lázában égő Pilinszky, miközben – Shakespeare-rel szólva – »szent örületben a költő szeme földről az égre, égből földre villan«, az emberi létezés alapfogalmait és az érzelmek, indulatok erkölcsi zűrzavarát megtisztító *józan elme* maradt mindenekfölött”. (288.)

*

„Nem véletlenül s nem ok nélkül nevezi azonban Nemes Nagy Ágnes »mesterség«-nek a költői küldetést, a »szent révület« hagyományos – de azért igaz – képzetéhez inkább kínálkozó szinonimák tudatos mellőzésével. A szavak szakemberének alázata és öntudata fejeződik ki ebben, aki úgy dolgozik a létezésszakmában, hogy tevékenységének elsősorban a létezés héja: »a rothadékony gyönyörűség« (*Paradicsomkert*), »az elevenség mocska a kövön« (*Szobrok*) a matériája; »A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztalja végig / a koponyám falát, mint körmozi« (*Egy pályaudvar átalakítása*).” (295.) A szavak szakembere úgy dolgozik a létezésszakmában, hogy versbeszédével megteremt a magasfeszültséget, »amelynek két pólusa közül ősszerinte »az egyik a konkrétumhoz tapadás, a másik pedig az elvontságához húzó hajlam« (*Látkép, gesztenyefával*). Más alkalommal a következőképpen vallott költői természetének, ihletének jellemző kettősségéről: »Ha tárgyszeretetemet nézem, asztalosnak kellett volna mennem, ha absztrakciós igényemet: matematikusnak.« S versben is megvallotta ezt: »Én szeretem az anyagot.« Ezzel a sorral kezdődik az Alkony című verse.” (296.) A „módszer” most is „kommentár”, de más a „hivatkozási tér”: D. M. Zbigniew Herbert, Reverdy, Hajnal Anna, Lengyel Balázs, Lator László és mindenekfelett Babits Mihály szövegekkel illetve utalásokkal rájuk „differenciálja” azt a szellemi klímát, azt a nemzedéki hálót, azt a gondolkozási és erkölcsi vonatkoztatási rendszert, amelyben Nemes Nagy Ágnes kora rettenetei és színvonaltalanságai ellenében a maga lírai és etikai magatartását metafizikai szükségszerűséggel kristályosította. Mint Burckhardt Bázelen, ebben a metafizikai Magyarországon talált hazát. „Nemes Nagy Ágnes ugyanis, saját vallomása értelmében, a magyar irodalom ethoszában találta meg szellemi és erkölcsi önazonosságát, szellemi apját pedig ennek az *igazi hazának* a királyában, akinek a »kezébe tettem le matrózblúzos hűségeskümet egy rejtett, szellemi kazamatában«. Mert ez a »tárgyas lét-
lírikus, morális-bölcselő alkat« Nemes Nagy Ágnes Ekhnáton látomásának a XX. századi reinkarnációja volt, szinte egész nemzedéke számára... Babits ugyanis, aki valóban

a Világítótorony magányos prófétájának a jövőbe látásával hirdette, hogy az Írástudó problémája korunkban elsősorban erkölcsi probléma, aminek az igazságát a mögöttünk lévő fél évszázad morális kibicsaklása szinte nap mint nap igazolták, nemcsak a költői mesterségben volt tanítómestere Nemes Nagy Agnesnek, de abban is, hogy az életben vannak kritikus pillanatok, amikor a költőnek kötelessége *erkölcsi fokon* politizálni és sorsát megszabó erkölcsi döntéseket hozni. Nemes Nagy Agnes a Babitsnak tett s az ilyen kritikus pillanatokban »meg-megújított hűségesküjéhez« híven ezért védte foggal-körömmel is teremtő szellemi életének belső szabadságát, mint aki »a félhalál illetanát« is megtanulta Mesterétől, s valami »délibábos józansággal« tudja, hogy »Ha rángok is a félelemtől, / életem akkor sem ezen dől – / ha meghalok sem függök tőletek« (*Jegyzetek a félelemről*). S ha – Babits szavával – »van némaság, mely messzehallik«, Nemes Nagy Agnes hallgatása ilyen volt.» (303–304.)

*

Visszaérkeztünk a kiinduláshoz, D. M. józanságához, Illyésnek tett „meg-megújított hűségesküjéhez”. Aki nemcsak a kritikus vagy inkább irodalom-értő mesterségben volt tanítómestere Domokos Mátyásnak, „de abban is, hogy az életben vannak kritikus pillanatok, amikor...” pontosan úgy, ahogy az imént idéztük. És D. M. mai meg nem szűnő tiltakozása az „Illyés-felejtés” ellen vajon nem ugyanarról szól, másképpen, mint Nemes Nagy Ágnes beszédes hallgatása a „kemény” ötvenes években? Vajon nem épp ezért idéztetik Illyés „egyik Vergiliusának: Babits Mihálynak a fájdalmas panaszsó szava” az *Adósságlevélben*, „hogy tudniillik »a magyar lélek sivatag gyökértelenségének, furcsa ingatagságának nemcsak tünete: részben tán oka is az a példátlan közöny, amivel múltjának értékeit elejti, ahelyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne«. S vajon nem ez a méltatlan felejtés lett-e a sorsa Illyés Gyulának is, aki átvállalván Babits Mihálytól a jónási szerepet, 1941-től, a Nyugatot folytató Magyar Csillag megindulásától fogva haláláig *órlángja* volt verseivel, regényeivel, esszéivel és drámaival a magyarság tudatának és öntudatának a ninivei hatalmak ellenében?” (213.)

Így függ össze a felejtésnek a legnagyobb műveit befedő „futó pora” az irodalom-értelmezés uralkodó divatainak az „ellenszelében” született vitairatok sorával a *Hajnali józanságban*. A két nagy fejezet tehát szervesen összetartozik és egymást értelmezi, s a magyar irodalom torzításmentes objektívjén keresztül kitekintést kínál a kilencvenes évek Magyarországának világára, a „létező” közelmúlt és a (nemlétező?) európai és globális távlatok hátterében. D. M. adatai és hivatkozásai pontosak, kérdései jóltájékozottságról, válaszai (ritkaságképpen mai „hitvitázó” irodalmunkban) jóindulatról tanúskodnak. Akár a népi írók „populizmus” álnéven lefasisztázott hagyományának a védelmére kel (*Nép, Volk, Peuple – akkor és most*. Kérdező: Széchenyi Ágnes), akár a posztmodern irodalomtudomány tiszta szövegöncélúságában fedezi és fedi fel a régi pártállam irodalompolitikai harcainak túlélő fegyverzaját (*Az „inautentikus” kinyilatkoztatás*): akár *A „létező szocializmus” magyar regényirodalma* vizsgálódásának a tárgya, akár a *Hét évszázad magyar Költőit* hasonlíttja össze a *Hét évszázad Magyar Versei*-nek 1978-as kiadásával (*„Rendszerváltás” a Hét Évszázadban?*): D. M. mindig és mindenben elfogultságoktól (de nem indulattól és iróniától) mentesen mérlegel, vizsgálódik, ítél (de nem elítél); mindig az irodalom feltétel nélküli szabadságának, érték-autonómiájának, minőség-igényének, színvonalának érdekében és védelmében. Így például lehet mégoly fenntartásos és ironikus a véleménye „a posztmodern csízióról, pontosan úgy hangsúlyozza

„a modern magyar irodalom alakulástörténetében 1979 táján végbement» kopernikuszi fordulat” (74–75.) jelentőségét, mint Kulcsár Szabó Ernő, sőt még tán fokozza is, és mindenképpen minősíti: „Kopernikuszi fordulatuk lényege nem merül ki az írói »eljárásmód« változásában, ahogyan ezt Esterházy – szó szerint Goethetől kölcsönzött vendégszövegben mondja, amelyben »a szerző engedélyt kér, hogy a világot a maga módján ábrázolja«. Ennek az új prózai hullámnak a képviselői, anélkül, hogy írói eljárásmódjuknak a legcsekélyebb köze volna egymáshoz vagy példaképeikhez: Ottlik-hoz és Mészölyhöz, radikálisan megvalósították – ki-ki a saját nemzedéke nézőpontjából – az apák folytathatatlan világán, s »az elfogadhatatlan realitáson« (Csurka kifejezése) való tudatos kívüllálást; erkölcsi-írói példát ehhez a »körön belül kívül álló« attitűdöt következetesen hirdető Mészöly Miklóstól merítve. Mindenesetre az ötvenes-hatvanas évek »létező szocializmusának« (nemcsak a magyar) világáról Nádas Péter adott hiteles képet; a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországanak a pornográfiáját: eltagadott-titkolt, kinos realitásait pedig egy olyan író táncolta körül posztmodernnek minősülő narcisztikus szövegbalettjeiben (*Termelési regény*, 1979 és a *Bevezetés a szép-irodalomba* egyes darabjai), aki torreádor koreográfiájának gyakorlása közben hivalkodva hirdeti magáról, hogy »alanyban-állítmányban« s nem »népben-nemzetben« gondolkodik. De ezt a Márai által megfogalmazott írói ambíciót, Radnóti Sándor találó megfigyelése értelmében, a lehető leghagyományosabb »világtükrő«-becsvágytól fűtve gyakorolja.” (19.)

Nem csoda, hogy „Pethő Bertalan pszichiáter, akit a posztmodern irodalom és elméletek avatott kutatójaként ismer az irodalmi világ, s minden jel szerint a legtájékozottabb kortársunk ezen a területen mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban, elhatározta, hogy” (88.) a magyar posztmodernről készített antológiájából semmiképpen ki nem hagyja Domokos Mátyást (*Levélváltás a posztmodern csízióról*, 88–95.) De ha D. M. kétségkívül nem is hirdet semmiféle „körön kívül belül álló” attitűdöt, kritikusi koreográfiájának gyakorlása közben a lehető legszebb „posztfordulatokat” tudja produkálni; a legtöbb posztmodern irodalmárunk megirigyelhetné (lehet, hogy csakugyan irigyli). Mert ahogy a „népben-nemzetben” gondolkozás nem irodalmi (vagy egyáltalán bármiféle) érték-(vagy értéktelenség-)mérő kategória, úgy a „posztmodern (csízió)” sem az. És úgy van az rendjén, hogy Féja Géza „türkmagyar” irodalomtörténete mellé oda-tehetjük Kulcsár Szabó Ernő „posztmagyar” irodalomtörténetét. Tágas a csillagos ég, sok jó „szöveg” elfér alatta, akár „türk”, akár „poszt”.

Elfér sajnos mindenik fajtából a silány is: épp ezért annyira fontos D. M. következetes kiállása a minőség mellett, ezért annyira relevánsak hivatkozásai Arany Jánostól Nemes Nagy Ágnesig az irodalom minden egyéb szemponttól független sajátértékeinek a védelmezőire, hiszen „teljes értékű irodalom csakis a saját autonómiája talaján szület-het”. (146.) Csakhogy ez nem jelentheti azt, hogy az irodalomnak eleve ki kell tértnie a valóságos élet kihívásai elől. Széchenyi Ágnes pontosan megfogalmazott kérdéseiből kinőtt interjú-esszéjében (új, sőt posztmodern „műfaj” maga ez is) D. M. mintaszerűen tisztázza a népi-urbánus ellentét társadalmi és politikai gyökereit és összetevőit, elválasztja az irodalmat az írókat a maguk hatalmi szférájába bevonni kívánó politikai-mozgalmai-gazdasági erőktől, feltárja és néven nevezi a rejtett indulatokat, amelyek akkor és most az irodalmi kategóriának látszó, jóllehet ilyenek teljesen alkalmatlan elnevezések mögött rejtőztek illetve rejtőznek, s gondosan elkülöníti a konfliktus akkori atmoszféráját és társadalmi-történelmi vonatkozásait a maiaktól. „Szeretném Illyés megállapítását szó szerint idézni: »Ma már jól láthatjuk, hogy ezek az akkor annyit em-

legetett nevek – népies és urbánus – fedőnevek voltak, vagy kettős jelentésű nevek. Aki adta, mást értett rajtuk, mint aki viselte, s a szemlélő megint mást. Volt vita, amelyben az egyik az ösztönösséget, a másik az észuralmat jelentette; volt olyan vita, amelyben ki nem mondható sértést jelentettek (amelyek csak a hangsúly sziszegése árult el), azt, hogy te paraszt, te zsidó...». Bizony jó lenne ezt a régi csapdát elkerülni, bár mai vitáink hangneme jelzi, hogy nemigen lehet, s annyira naiv én sem vagyok, hogy ne tudnám, ne látnám: mennyien vesznek részt ezekben a vitákban, akiknek nem a tisztázás a céljuk és reményük, hanem az álcázott, de annál sikeresebb csapdaállítás. Egy szenvedéstörténetnek – mindenfajta szenvedéstörténetnek persze – nemcsak áldozatai, de élősdije is vannak; mindannyian ismerjük azokat a »maroknyi székeleyeket«, »bújdosó magyarokat« és »üldözött zsidókat«, akik népük történelmi balsorsából is üzenetet tudnak csinálni.” (63.)

De mai fázisában van a vitának egy politikai vonzatoktól és érdekektől látszólag mentes, tisztán irodalmi-esztétikai vetülete is, és D. M. érdeklődésének iránta ez lehet a legfőbb motiválója. (És egyben tán magyarázója is a „posztmodern csízó” elleni jóféle kritikai indulatának.) Kérdés ugyanis, hogy miért kell, hogyan lehet mesterségesen élesztgetni s lélegeztetni a régi vitát, mikor a népi írók mozgalmát s műveit szülő társadalmi és történelmi konstelláció végleg eltűnt vagy legalábbis valami merőben másféle nyomorúsággá változott át, népi irodalom pedig a szó irodalomtörténetileg ránk hagyományozódott értelmében már réges-rég nincsen, amint azt pontosan érezték s világosan ki is fejezték a második világháború utáni új irodalomnak a népből jött fiatal tehetségei, s amit később Nadas Péter úgy fogalmazott meg, hogy „az apák világa nem folytatható”. (145–146.) De ez az új élet- és világérzés is változatlanul (vagy megváltozottan) vállalta a valóságos és teljes élet kihívását, a legelesettebbek életét és esélytelenségét is beleértve. D. M. az új magyar próza korán elhunyt nagy tehetségét, Szabó Istvánt idézi, aki azt írta Kodolányi Jánosnak Akarattýára még az ötvenes években, „hogy »az irodalom szava legyen az élet szava«. Igazi értelmet ugyanis őszerinte csak ez adhat neki. Nos, mindannak az a priori elutasítása, ami a népi írók törekvéseiből »eszmévé finomult«, ennek a meggyőződésnek a gyakorlati megakadályozására irányul: a magyar irodalomban lehetőleg ne szólaljon meg a társadalmi érzékenység szava, az emberi szolidaritás és részvét szava, a valóság szava, az élet szava”. (147.) A kilencvenes években valóságos esztétikai terror óvja a magyar irodalmat attól, „az európai szalonképtelenség fenyegetésével akár”, hogy néven nevezze a dolgokat. „Nehogy a posztmodern szöveg-irodalom kanyarója után az írás szövetében megjelenhessen újra a megélt élet mintázata.” (147.) „Mintha sejténék, hogy csakugyan van valami mágikus ereje az írói megnevezésnek.” (148.)

Van-e csakugyan? Akárcsak akkora ereje is, mint a népi írók korában volt? Ki tudja. Mintha maga D. M. is kételkedne, hisz azért hivatkozik *Az írás szava – az élet szava* című esszéjében kétszer is Karinthy Frigyes keserű „*Ki kérdezett?*”-jére. Elismétli, az eltelt két esztendő tapasztalatai miatt még komorabb s keményebb szavakkal, az 1935-ös hódmezővásárhelyi író–paraszt találkozó hatvanadik évfordulója emlékére rendezett irodalmi esten, a Németh László Városi Könyvtárban, 1995. augusztus 24-én elhangzott *Elvézzenek legméltóbb álmaink?* súlyos diagnózisait: a társadalom visszazuhanását a „hárommillió koldus” állapota felé, az egész ország Ormánysággá-változását, minden második gyermek létminimumon vagy az alatt tengődését, az egy főre eső-nem eső jövedelem ijesztő aránytalanságait, a banktőke és a finanszkapitalizmus élőködését minden dolgozó és munkanélküli ember kenyerén (még hozzá levantei gátlástalansággal és

maffiózócinizmussal), a fogyatkozó fiatalság végső reményvesztését a magasabb kulturálódásra, az értelmiségi elit utánpótlásának elakadását, a pénz- és szellemi vagyon kiáramlását a boldogabb Nyugatra... Folytathatnánk még sokáig, de nagyjából itt D. M. is megállt. A közbiztonság ijesztő zuhanására, a szervezett és az „úri” bűnözés összefonódására a rendőri és a politikai hatalommal már nem is utalt. „Ami pedig a függetlenséget illeti: publicisztikai közhely, hogy a német, majd a szovjet gyarmat után az egész világgazdaságot katasztrófa felé sodró spekulációs tőke gyakorlóterepe lettünk.” (149.) Pontos a fogalmazás: publicisztikai közhely. Épp az ilyeneket kell(ene) tán kicsérélni az élet szavával egy irodalomban, amely még emlékezne mindarra, ami a népi írók törekvéseiből „eszmévé finomult”, hogy az írás szövetében megjelenhessen újra a megélt élet mintázata. És „harsogni kell”, hirdeti Karinthyval D. M., nem törődve vele, hogy „kit érdekel”. Mert „Minden történelmi pillanatban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek, hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósulása nem szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarát kérdése.» *Erőfeszítés és jóakarát*: kulcsszavai ezek Bibó gondolkodói és emberi magatartásának. E két tényező élettelseszerves kölcsönhatása alakítja ki az emberi cselekvés számára az akarat »határolt« szabadságát, s ennek dialektikája egy bordában van szöve a predestináció protestáns hitével, amely az eleve elrendelés gondolatával sem menti föl a személyiséget cselekedeteinek a választás szabadságából következő és Isten színe előtt való személyes felelőssége alól.” (135–136.)

Ez a személyes felelősség úgy lehet a magyarázata, vagy inkább motiválója, hogy D. M.-nak a magyar irodalom olthatatlan szeretetéből fakadó hermeneutikájában egy bordában van szöve erőfeszítés és jóakarát dialektikája a Ki kérdezett?-ével. *Hajnali józanságában* D. M. felvállalja mindazt, „ami a népi írók törekvéseiből »eszmévé finomult«, s ahogyan azt társadalmi és politikai következményeiben legtisztábban s máig ható érvennyel Bibó István fogalmazta meg. Voltaképpen erről szól az egész kötet, de külön is összegezi és kiemeli, Bibóhoz méltó világossággal, az *Egy »talált dráma« meg-tisztítása*. „Bibó nem volt váteszalkat, s hiányzott is belőle minden ilyenfajta ambíció”, szögezi le találóan „talált drámájá”-nak hősről D. M. És ő sem az. Épp ezért is annyira fontos és megfontolandó (lenne) összegezése: Bibó „a »túlfeszült lényeglátókkal« és a »hamis realistákkal« szemben nem feledkezett meg a *valódi* történelmi és társadalmi *realitásokról*, s arról az erkölcsi imperativusról, hogy aki az egész társadalom jó működésére ügyelve kíván diagnózisokat felállítani és terapeutikus javaslatokat tenni, annak *minden ember* életlehetőségével számolnia kell, mert ellenkező esetben...” (141.) Nos, jelenleg épp ilyen „ellenkező esetben” periódusát éljük. Változatlanul érvényben van tehát a „Bibó-felejtés” ma is, „a magyar történelem »rendszerváltozás« utáni szakaszában is, amelytől sokan azt reméltük a nyolcvanas években, hogy olyan világ jön el majd, amelyben könnyebb lesz úrrá lenni félelmeinken, és nagyobb tér nyílik a jóakarát által inspirált erőfeszítésekre... Nem így történt... Vagy ki lehet-e hallani akár csak egyetlen hangzatot is »a magyar ég koldus zsvijából«, amely az ő eszméit visszhangozza?» (140–141.) Akár Illyést vagy Németh Lászlót, befedte szép lassan Bibót is a feledés futó pora, tisztázni vágyó jó szándékát elnyelik az öntudatlan fogalomzavar és a tudatos fogalomzavar-keltés kettős örvényei. Ezek ellen protestál D. M., és fogalmaz szigorú-szép diagnózisokat. „A prolongált Bibó-felejtés legerősebb mozgatórugója minden jel szerint az »eszmévé finomult« 1956-os magyar forradalom követeléseinek elutasítása. Nem mindenestől persze, csupán két alapvető vonatkozásban: a társadalmi-szociális igazságtevés és a nemzeti szabadság követelését illetően. A Varsói Szerződés helyébe lépett multi-

nacionális tőkének ugyanis mindkettő útjában áll, s háborúzik is ellene, csakhogy nem T-34-esekkel, mert József Attila vízióját – »A hadviselés itt ma más. / A hős a kardot ki se rántja. / Bankó a bombarobbanás / s mint fillér száll szét szilánkja» (*Gyönyörűt láttam*) – most tölti föl a magyar történelem a hétköznapiak szomorú igazságával.» (142.) És ha történetesen nem, vagy nem elsősorban a többé-kevésbé mégiscsak átlátható multinacionális tőke áll az útjában? Akkor annál nagyobb a baj, s még inkább érvényes D. M. Hajnali józansága. (Kortárs Kiadó, 1997.)

RUTTKAY SÁNDOR: A MESTER (1991)

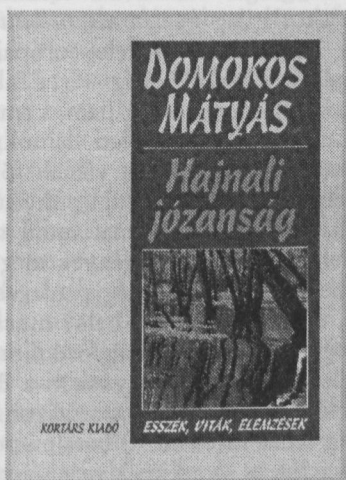

„Az írás szava – az élet szava”

DOMOKOS MÁTYÁS: HAJNALI JÓZANSÁG

Aligha kell, aligha szükséges a most hetvenéves Domokos Mátyás e legfrissebb tanulmánykötetének a címét – e Kosztolányi-parafrazist – értelmezni, magyarázni. Inkább egy pár évvel korábbi – 1994-es – kötetének a címére utalnánk vissza, amely igazából az egész eddigi pályáját jellemezte – és jellemzi: „Mondtam a magamét.” Igaz, hogy ezt a póre megnyilatkozást inkább csak az e kötetbe foglalt „jegyzetek” megszületése magyarázataként kapjuk, okként pedig a sajátos – a kilencvenes évek eleji – történelmi légkör ösztönző-ingerlő kihívásaira történő reagálási kényszert – és *kedvet* – említi elsősorban. Úgy hisszük azonban, hogy ez a *beszéd* – hogy saját szavainak a fényét fordítsuk őfeléje is – „a szókimondó nyílt beszéd erkölcsi bátorsága” Domokos Mátyás egész kritikus, szerkesztői, irodalomtörténeti pályáját is bevilágítja. Ez a pálya több mint négy évtizedes, nagy ívű vonulat, és ha csak a megjelent kötetek az egymásutániságát vesszük szemügyre, akkor is több mint két évtizedet láthatunk.

Mennyire egybecseng például a már említett „jegyzet”-kötet címe a legelső, az 1977-ben napvilágot látott tanulmánykötetének a címével: *Ugyanarról – másképpen*. Hát igen, éppen ez a „*másképpen*” az a nagy újdonság, melyet Domokos Mátyás a magyar irodalomtörténeti és kritikai „mezőnyben” (néhány, nem túl számos társához hasonlóan) az utóbbi évtizedekben képviselt. Mert hiszen már ebben a legelső tanulmánykötetében is ciklust rendez *Vita* összefoglaló cím alatt. És közül például itt egy tanulmányt Németh László *Sorskérdések* című, megjelenésre váró, de meg nem jelentethető könyvkéziratáról, melyben szinte kihívó módon exponálja a Németh-életmű minden bizonyonnyal (és mind a mai napig) három leginkább kényes („neuralgikus”), minthogy a legtöbbet bírált és támadott témavariációját: „1. A faj fogalma, a faji kérdés. (...) 2. Marxizmus és szocializmus. (...) 3. (...) amit a két háború közti közírás jobbról és balról egyaránt az úgynevezett 'zsidókérdésként' pertraktált.” S Domokos Mátyás – még 1976-ban – mindhárom kérdésről valóban *másképpen* szól: abszolút tiszta, meggyőző érveléssel adja meg – történelmi kontextusba ágyazva – ezeknek az „idült vádpontok”-nak (ahogyan Németh László nevezte egyiket-másikat) tartalmát, magyarázatát. (Persze, teljességgel hiábavalóan, mind a mai napig, hiszen az éppen uralkodó eszmék fő vonalszövegétől változatlanul kitartottak és kitartanak a saját jól

Kortárs Kiadó
Budapest, 1997
370 oldal, 850 Ft

működő és fölöttébb praktikus rögeszméik mellett –, e kérdésekben is.)

A pálya egészére visszautalva és visszavetítve

is igaz tehát Domokos Mátyás e mostani kötete első ciklusának a címe: *Ellenszélben*. S ha már címek és alcímek szemlészésénél tartunk, ide kívánczik még az is, hogy az *Átkelés, áttűnés* című kötetéből is kiemeljünk egyet: *Önismeret és helyzettudat*. Mert hiszen ez lehetne a *Hajnali józanság* (nemcsak az e címmel is összecsengő) tanulmányainak, esszéinek is a legtömörebb jellemzése, illetve szerepe és „funkciója”.

Itt van mindjárt az újra és újra kiélezett művita a népi irodalom és a népi mozgalom korabeli és mai megítélése körül. Domokos Mátyás – egy interjúban – nemcsak hogy tagadja a »'populizmus' használatának a jogosultságát«, hanem egyenesen – s milyen igaza van – »tudatosan kútmérgező szándékú manipulációnak« tartja a »'populizmus' kifejezés alkalmazását a magyar népi mozgalomra.« Szinte minden kényes pontot és agyonkoptatott fogalmat újra szemügyre vesz itt a szerző, széles skálájú érvkészlettel, a tények hosszú sorának a felsorakoztatásával. Antiszemitizmusról, faji kérdésről, alkuról és kompromisszumról, és arról is, hogy nemcsak a már Fülep Lajos által is ostromozott *nemzeti öncélúság* létezett és létezik, de ugyanígy létezik „és mérgez az etnikai öncélúság, a zsidó öncélúság, a klerikális öncélúság vagy az osztályharcos bolsevik öncélúság” is. Elegánsak és a kivételesen gazdag tudásanyag meglétéből adódó biztos pozícióból megfogalmazott válaszok ezek végig – és még az „éles”, sőt indiszkrét helyzeteket, pillanatokat teremtő riporter fogások sem hozzák ki a sodrából.

Pontosan érzékeli azt is Domokos Mátyás,

hogy a hamisítások mellett (illetőleg azokkal együtt) leginkább a *felejtések*, különösképpen a mesterséges felejtések, azaz a fe-

lejtetések mennek neki az agynak és bomlasztják a leghatásosabban az értelmiség (és hát persze a nemzet) önismeretét és helyzettudatát. És ez történik ma már a népi mozgalom hajdani legnagyobbjaival (vagy ha mégis szóba kerülnek a manapság uralkodó eszmék fénytörésében, akkor „alibi jobboldalisággal keverten” látszanak, illetőleg tűntetődnek fel), de a nem is oly rég még éppen hogy csak megtűrt Bibó István-i életmű leginkább karakteres vonásaival, vonulataival is.

Domokos Mátyás szemében Bibó István is „idea-ember” (e Németh László-i fogalom *átvétele* és áthagyományozása aligha véletlen itt), amennyiben 1956 forradalmas napjaiban egy sehol sem létező ideális társadalomhoz közeli magyarországi távlati fejlődési irányt képzelt el mint lehetséges, mint megvalósítható politikai programot. Egy olyan *szocialista* társadalmi rendet (akárcsak Németh László), amelyben nincs proletárdiktatúra, ámde amelyben a demokratikus szabadságjogok nem tartalmazzák „az úgynevezett gazdasági szabadságot, a kizsákmányolás szabadságát”. Domokos Mátyás is idézi – és talán éppen ez a kulcsa a manapság „prolongált Bibó-felejtés”-nek – Bibó István pontos diagnózisát arról, milyen katasztrófával fenyeget a „szabad vállalkozás technikájának” gyakorlatilag *korlátozás nélküli* bevezetése a felkészületlen kelet-európai népek életében. Gyakorlatilag – írta Bibó – „a szabad vállalkozás, a jogállam, s amennyiben van, a népképviselői demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon”.

Aligha kell, ugye, magyarázni a Bibó-felejtés ok-erőit a mai Magyarországon.

Amíg tehát itt(és most) hatalmi-politikai aspirációk és az ezeknek már ténylege-

sen is működő mechanizmusai gátolják a Bibó-örökség teljességének a vállalását. Ilylyes Gyula felejtését a kínosan kellemetlen „kognitív disszonancia” (ahogyan ezt az állapotot a szociálpszichológia nevezi) feloldásának a vágya motiválja. „Annál indulatosabban, minél lángolóbb szavakkal dicsérte őt *akkor*, ugyanazért: a 'becsületes alku lehetőségének' illuzionistáját taposva most jó mélyre tudatalattinkban az illúziótlan megalkuvások népének kollektív rossz lelkiismerete.” A „hajnali józanság óráiban” továbbá még arról is eltűnődik Domokos Mátyás, hogy vajon: „Ki kit árult el? S ki kit követett? S ha igen: szívünk, egykori költő-barátunkkal, szegény Yorickkal szólva, miért csak 'titokban hűségeskedik'? Vagy most megy végbe, olajozottan az *igazi*, a jóvátehetetlen hitszegés?” Kemény szavak, dermesztően kemény szavak. S nem kevésbé azok a viszonylag még ép erkölcsű olvasó számára – a minden napok politikai, szellemi stb. magyar valóságának ismeretében – az eléggé egyértelműen megfogalmazható válaszok sem.

Amitől Bibó István annyira tartott 1956 forradalma alatt (is) – az ma már cáfolhatatlanul nyers valóság Magyarországon: annak rendje és módja szerint megtörténtek, illetőleg elvégeztettek: gazdaságban, politikában, közigazgatásban, oktatásban, egészségügyben, közművelődésben, tudományban, kultúrában –, mindezütt. Az élénk pottyant látszólagos szabadság bűvkörében hamar kialakultak és megkezdtek működni a fontos és hasznos igazodási központok, a magyar szellemi élet masszívan polarizálódott, a *továbbra* is állami mecénatúra továbbra is (ha már nem is tilt) támogat és (meg) tűr. „Az elmúlt évtizedek mérge” tovább hat. Az irodalomban például a Németh László-i „szorongó tájékozatlanság” valóságismertetre sarkalló érzését „az esztétika álcahalójában megjelenő manipulatív elméletek terrorjának – és terrorjankóinak – hatására mindjobban kezdi felváltani az élet-

tel való találkozás katartikus élményének keresése helyett a művi sükettség, a tettezett vakság és a sunyítás, a lapítás a keserű valóság tényei előtt.” És attól is joggal tart Domokos Mátyás, hogy „az itteni világ, a magyar világ realitásait és gúzsait” már ismét nem kívánatos megismerni, tehát nem is ildomos föltárni és közzétenni. Ezen túlmenően – visszamenőleges érvennyel is – pusztító felejtés és értékegradálás fenyegeti azokat a szellemi javakat, amelyekben a magyarság „önazonossága rejlik, szellemi és erkölcsi kohéziója, ami egyszerre összetársadalmi, nemzeti és individuális érték.”

A legjobban ismert vizsgálódási tere num Domokos Mátyás számára természetesen az irodalom, például a magyar irodalomtörténet- és elmélet legújabb divatos tendenciái. Eseményszámba ment például néhány évvel ezelőtt őszintén kőkemény vitája Kulcsár Szabó Ernővel, pontosabban az ő nevével (is) fémjelezhető új értékrend-alkotás kísérletével, illetőleg azzal a nyelvezettel szemben, amely – nyilvánvalóan – nemcsak az érdeklődők szélesebb körét zárja ki eleve az esetleges együttgondolkodásból, de olykor magát a szűkebb szakmát is elbizonytalanítja (és bizonytalanságban tartja). Ugyanis könnyen találhatja magát a maradisággal, provinciális konzervatizmussal és más egyéb dehonesztáló minősítéssel megbélyegzett helyzetben avagy a *pálya* széléhez szorítottan az a szakmabéli, akinek egészen más a fölfogása, érvrendszere, világképe a magyar irodalom múltjáról, jelenéről (netán a jövőjéről).

Világosan és józan egyszerűséggel fogalmaz –

itt is – a szerző, amikor például azt nyomtatékosítja, hogy az irodalmi „paradigmaváltás” hangoztatása „áltudományos manipuláció”, minthogy minden időben és bármely időben annyi „paradigma” létezik egyszerre, „ahány eredeti tehetség fellép egy adott korszak történetében. (...) A paradigmaváltás hangoztatása ezópusi beszéd.

Az ideológiai hegemoniatörekvések erőszakos-terrorisztikus igénybejelentésének a takarója (...) A kérdés (...) nem az, hogy *mi mit ér*, hanem hogy *ki kit győz le*. De hát ez már volt egyszer”.

Kötetének további – nagyobb – részében Domokos Mátyás elsősorban éppen arról szól, hogy „mi mit ér”. Szabó Lőrinc, Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, azután Szentkuthy Miklós, Mándy Iván, Örkény István, Tózsér Árpád – és tovább: Cholnoky László, Tandori Dezső, Gion Nándor, Baka István. Gazdag, színes, igazán széles spektrumú *értékvilág* rajzolódik ki ezekből az esszékből: valóban, ahány igazi tehetség – annyi „paradigma”. (És akkor még nem is szóltunk az úgyszintén feltűnést keltett kritikájáról, amellyel a *Hét évszázad magyar költői* című kötetmonstrumot illeti, egészen pontosan azt a szemléletet – „paradigmaváltás” itt is? –, amely csak azért, hogy markánsan jeleníthesse meg a fő szerkesztő egyéni ízlését, alaposan „korrigálta” a – különösen a 20. századi – magyar költészetnek szakmai közmegegyezésen nyugvó értékrendjét.)

Fölfedezésszámba megy továbbá az is, amit Németh László *Bűn* című regényében mutat meg Domokos Mátyás. Eleddig ugyanis ennek a műnek mindig csak a „szociális lelkiismereti” vonulatára esett reflektorfény, most viszont arra is, hogy mindkét főhős életérzése voltaképpen (a modern civilizáció körülményei között még inkább kiérződő) ontológiai-metafizikai alapképlet: „az otthontalanság didergő érzése (...) a század egyik tömegélménye (...) Lajos sorsában a metafizikai pillanat: az otthontalanság tényének szociális végzete hat, az úréban pedig az erkölcsi erő-

feszítés kudarca.” Íme tehát a regényíró Németh László modernsége, mégpedig a mindeddig kevésbé jelentősnek tartott regényének a tükrében.

A „költészet igazsága”-t pedig – többek között – abban a Nemes Nagy Ágnes-i paradoxonban ragadja meg Domokos Mátyás, amely szerint „a modern vers homálya a kifejezés világosságára való törekvés tudatos következménye” – minthogy a költészetnek „elemi kötelessége, hogy megostromolja a kifejezhetetlent, megpróbálja artikulálni, foghatóvá tenni a nem mondhatót”.

Igazában (és természetszerűleg) mindig is az *egyetemesre* utaló, az emberi nem ősen azonos léthelyzetére kérdezést, az abban való gondolkodást és szenvedést keresi és mutatja meg Domokos Mátyás ebben az esszékötetében szinte valamennyi általa kiszemelt alkotóban, illetve alkotásban és életműben. Tózsér Árpád költészetéről szólva – többször is visszatér hozzá ebben a kötetében – kitér a szlovákiai magyar irodalom „én-tudat” hiányára is. Tózsér érzi, „az irodalom autonómiája – nem kizárólagosan az irodalompolitika függvénye, hanem a teremtő fogyatékoságok felismerését szolgáló belső szabadság lehetősége is (...)”

S mint gondolkodó, teremtő embernek, Domokos Mátyásnak is hiánytalanul megmutatkozik ez a belső szabadsága: a *Hajnali józanság* nemcsak személyességével, színes szellemességével és okosságával tűnik ki, hanem – a manapság oly ritka – kendőzetlen őszinteségével és *szabad* gondolkodásával is.

Monostori Imre

Önvédelem a többiekért is

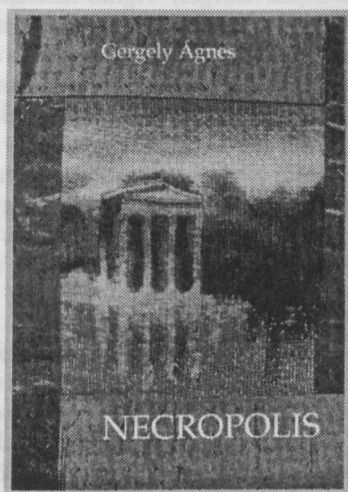
GERGELY ÁGNES: NECROPOLIS

A nekropolisz nagy kiterjedésű temető, szó szerint halottváros, a holtak városa. Gergely Ágnesnek rengeteg halottja van, ez indokolja verseskönyvének címét. *Nekropolisza* mégsem *halott város*, mert a halottakról vagy a halottakkal beszélni az élők számára már annyi, mint feltámasztani és életben tartani őket. Gergely Ágnes halottai ráadásul jelentős részükben nem is közönséges halandók: költők, írók, bibliai hősök, a műveltség részét képező nevek. De nemcsak azok: névtelenek sokadalmá is. Olyan művészek például, akik még nem váltak a köztudat szerves részeivé. Talán titkos ajtón át jutottak a halhatatlanságba, talán még a halhatatlanság előszobájában várakoznak, talán örökre ott rekedtek.

A kötet elején olvasható költemény, *A boldog festő* segítségével mellőzhetjük is a hangzatos szavakat, s a halhatatlanságot fölcserélhetjük az autentikusságra, a művészi illetékességre fogalmával, mely nem akar többet mondani, mint hogy a művész az életével hitelesítette alkotásait: „...minden

jel szürke, / a kóró, a bot, a bárány; / függőlegesség, szürke permutáció. / És tűzvíz, és vágy-vétek összebocsátása / merő szürkeség, fegyelmezett áradás – / a hasznosított halálfélelem. / Láttuk a boldog festőt.” Ám a költőt mégsem elégíti ki a „boldog”, azaz önfeledt művészi önazonosság, az otthonosság a festő kisvilágában, illetve a domesztikált halálfélelem; úgy tetszik, mégis egyfajta halhatatlanságra, ehhez pedig megrendítő művészi kifejezőerőre van igénye. Felidézi a művész-szel folytatott egykori vitákat: „Csak egy kis lombot ide, mondtuk neki. / Elementáris zöldet. Sugárzó jelet, szinte / kolompszót. Ejnye már, hogy is / hívják: élményt. Valami felborzoló. / Olyat, mint a tenger. Olyat, mint a kútvíz. / Így kerek a világ, mondtuk. Így kerek / a halottaság.” Lehetetlenség ebből ki nem érezni az ironiáját – s talán a mégoly barát-ságos, mégis kioktatásszerű beleszólás önironiát. Az elementaritás számonkérése jogos és szükséges, de – a költővel együtt én is így hiszem – a művészetben vannak olyan mesterek, akik annyira kényesek az önazonosságukra, hogy inkább szánt szándékkal megmaradnak a szürke árnyalatai mellett, mintsem hogy másoktól kölcsönzött színompával és egyéb mesterfogásokkal tündököljenek. Gergely Ágnes tud egy harmadik megoldást: megrendítő művé alakítani önnön megrendültségét.

No, és a művészet nagy közhelye, amely az ironikus színlelés szerint nem jön a költő nyelvére hamarjában – az élmény?

Balassi Kiadó
Budapest, 1997
124 oldal, 400 Ft

Gergely Ágnes
korántsem élményszegény költő.

Élményen azonban nem a romantikából örökölt édesbús érzelmességet, a cselekménygazdag életmódot és a kalandot érti, azt hiába is keresnénk verseiben. Viszont rengeteg történelmi, irodalmi, gondolati és érzelmi élménye van, sőt, amit ma ritkán vallanak be a költők, társadalmi élményekben sem szűkölködik. Igen érzékeny például a tömegtársadalom jelenségeire, amelyeknek vajmi kevés közük van a demokráciához abban az értelemben, ahogy a demokratikus gondolat klasszikusai óta értjük (kell vagy kellene értenünk) a szót.

*

Van a kötetben egy mű, amelynek szavával föltehetjük a kérdést: fontos-e a vers vagy sem. A *Víz alatti régészet* ciklus 3. darabja így szól: „Ez a gránitszobor volna / a régi lilimos királyfi? / Uralkodónak templom illatú. / Szobornak mozdulatlan. Mint ha nem fontos a vers.” Ismét egy képzőművészeti alkotás örvén tudhatjuk meg, miként vélekedik a költő a lényegtelen, illetve a fölösleges művekről. Nem fontosak. S eltűnődhetünk: mikor fontos a vers? Erre már sokféle választ próbáltak adni. Van, aki szerint a vers akkor fontos, ha jelentősen szól jelentős dologról, s az ember lényegét fejezi ki. Mások ezt megkérdőjelezzik, és azt mondják, a vers akkor fontos, ha jó, és nem az a dolga, hogy megváltsa a világot, hanem gyönyörködtesen, és valami tökéletest hozzon ebbe a tökéletlen világba; legyen a teremtés korekciója. Ismét mások azt mondják, ne fontoskodj: a vers legyen a lélek fényűzése, ne akarjon praktikus tanácsokat adni, újságcikkbe illő, közhasznú igazsággal szolgálni. Sok további változat van – ahány költő, annyi ars poetica. Most Gergely Ágnesére vagyunk kíváncsiak. És meggyőződhetünk a következőkről.

1. A versek elementáris indulatot fejeznek ki, vagy ilyenekkel birkóznak –

igen, elementáris indulatokat győznek le, szelídítenek meg vagy tesznek elviselhetővé. Ilyen például a *félelem*, amely a kötet egyik kulcsszava és a szorongással együtt kulcsfogalma. A *Necropolis* címszóban szereplő halálfogalom természetből fogva beoltja az embert félelemmel. Mulandóságunkat azonban történelmi és társadalmi körülmények is erősen befolyásolhatják, és ezzel szemben már nem vagyunk tehetetlenek akkor sem, ha számos esetben okunk van arra, hogy kiszolgáltatottnak érezzük magunkat. A kötet vezérmotívuma azonban nem a félelem pusztá kifejezése, hanem a vele szembenálló erők mozgósítása.

2. Gergely Ágnes könyvének jellegadó gesztusa az önvédelem. A lélek felvértezi magát, hogy ne legyen fölötte korlátlan úr a rettenet az elmúlástól, a megaláztatástól, az üldöztetéstől és a beszennyeződéstől. „Vezed tovább a lelked, / mint érzékszerveid. / Ha elhagy is a reflex, / bokorsűrű a hit” – mondja *A templomudvarban* cím alatt, s ez ars poetica egyúttal: költői munkamódszer is, nem csak életprogram. A versformálásra nézve messzemenő konzekvenciája van annak, hogy a tapasztalati megismerésnél tovább halad egyrészt az intellektus, másrészt az intuíción útján. Gergely Ágnes intellektuális költő, de a misztikus művészi megismerés elvét sem veti el. Nemcsak olyan költőkkel tart rokonságot, akik elsősorban az intellektualitás hangulatát keltik fel verseikben – mint például Nemes Nagy Ágnes –, hanem olyanokkal is, akik empirikus-érzelmi módon közelítenek tárgyukhoz. Ilyen például az a Hajnal Anna, akinek egyik versét ajánlja kötetében.

Munkamódszeréhez hozzátartozik

a klasszikusok és a megbecsült pályatársak rejtett vagy közvetlen idézése, szavaik, fordulataik új közegbe helyezése és személyes jelentéstartalommal telítése. Radnóti és az általa fordított Apollinaire, Vörös-

marty, Kazinczy, Vas István, Horatius, József Attila, Szép Ernő, Kosztolányi s még számos régi és modern, magyar és külföldi mester sorait idézi, imitálja, köztük esszéírókat is, mint például Orwell; *elvétve* vitába száll némely kiválósággal (*A túlélő*), de a békítő szándék és tett galambja ezúttal sem változik át valaminő gonosz varázslat következtében ragadozóvá; eltávozott kortársaink akkor élnek és hatnak igazán, ha vitáznak velük. Gergely Ágnes intelme erre nézve is áll, amikor ezt mondja: „Uram (...) Ne álls el bennem gyanakvást soha”. Képzőművészek, muzsikusok műveit, művészi helytállását rendre úgy idézi, mint aki ért a nyelvükön: Munchot, Giacomettit, Salvador Dalí, Bartókot szólaltatja meg. Gergely Ágnes vállalja az irodalmat mint tárgyat és mint újraformálható anyagot, mert ő is értelmetlennek tartja az élet és a művészet mesterséges kettéválasztását, noha az elzáródás veszélyeivel ő is tisztában van. Az irodalom nagy közhelyeit újra elő kell venni és meg kell faggatni a változások tükrében, csak ezáltal tölthetik be rendeltetésüket s élhetnek elevenen, hogy utol ne érje őket a teremtés kudarca.

3. A mesterség magas szintű művelése Gergely Ágnes megkülönböztető tulajdonságai közé tartozik. Verseire különösen érvényesnek tetszik József Attilának az a mondása, hogy a vers kívül azért kötött, mert belül folyékony. Úgy is mondhatnám, azért szilárd kívül, mert a belseje lágy, mint számos gyümölcsnek. Gergely Ágnes igen széles asszociációs bázisra alapozza költeményeit, s mintha tiszteletben tartaná azt a bizonytalansági tényezőt, amely a fizikai, a filozófiai és természetesen a művészi megismerésben is oly nagy szerepet kapott évszázadunkban. Ahhoz pedig, hogy a versgondolat csonthéjas legyen, kemény és kikezddhetetlen formára van szükség. Gergely Ágnes formaművész, és ezt legalább azóta tudni lehet, hogy a hatvanas években megjelent *Johanna* című

szonettkoszorúja, mely tudtommal a határainkon belüli irodalom első ilyen formájú műve József Attila *A kozmosz éneke* című ciklusa óta. (Úgy tartom számon, Erdélyben is csak Székely János előzte meg Bolyai-ciklusával.)

Új kötetében is sok-sok hagyományos versformát alkalmaz,

a deákos versstrófiákat is közéjük értve. Oldottan beszélni kötött formában – ez a legnagyobb költői bravúrok közé tartozik. Az áthajlítással viszonylag ritkán él, így nyomatékot ad a szonett, az alkaikum vagy a rondóhoz hasonló elvű triolett szigorú szerkezetének. Versei nemcsak a váltalt formai tradíciót és kötöttséget éreztetik, hanem egyfajta szigorúságot is a játékszabályok betartásában. (A limerickben, ebben a játékosan rigorózus formában, amellyel Gergely Ágnes ugyancsak él, azt hiszem, majdnem a lehetetlenséggel határos a sorátvetés.) Ilyen önként vállalt feltételek közt az oldottság is feladattá válik, és a prózaversnek álcázott költeményben (*Pathétique*) belső kötöttségek sokaságára találunk, makámaszerűen elrejtett rímekre meg-megszakított jambikus ütemezésre – közben szóelválasztások jelzik, hogy a sorvégeket nem a lélegzetvétel, nem a grammatikai-logikai határok, nem is a zenei szünetek, hanem a cseppfolyós verslogika vízlépcsőszerű törései szabják meg.

Jellemzőek a magánbeszéd fegyelmező önmegszólításai. Egy korábbi verse régóta visszhangzik bennem, amelynek ez a végső szövege: „Fokozd magad”. Most is találni kötetében ilyen megoldásokat: „A rácson átível, / kényszeredetten imbolyog a vers. / Ne érd be ennyivel.” A költő által kedvelt haikuforma merész megoldása ez, s jól példázza, hogy nem éri be a képszerű megjelöléssel, hanem költői fogalomalkotásra törekszik. Nem gyömöszöli be az itt említett verset valamely madár- vagy füst-hasonlatba, hanem általánosabb fogalmat alkot a szabadságra törekvésről, a rácsok

közül való kitörésről, s közben ennél is többre szólítja fel magát. Egy másik haikusorozatban az antik verselés adoniszti kólonját használja a páratlan sorokban, s a középső sorokat jambikus vagy spondeikus ütemmel lassítja le. Érdekes hatást ér el azzal, hogy ezek a középső sorok a maguk nagyon különböző eredetű (a Bibliából, Radnóti Razglednicáiból vagy éppen a disszonanciaérzést keltenek zeneileg és értelmileg egyaránt, miközben engedelmesen simulnak a zárt forma keretei közé. Egy másik versében a „vastagkörműek” fenyegető házsorai mentén elhaladva így szólítja fel önmagát: „Utas, tovább. Utas, tovább.” Ezek a jelentékeny verszárások a költő felismerhető stílusjegyei közé tartoznak.

Sok „tartalmi” vonatkozásról kellene még beszélni, hiszen Gergely Ágnes szellemi önvédelemre való berendezkedése sok tekintetben őrzi és továbbviszi azt a nemes hagyományt, amelyet Babits *Pajzzsal és dárdával* című esszéje fémjelez. Mondhatnám azt is az *Órtorony* című vers rejtejt idézetére gondolva, hogy Bálint György, a „toronyőr” *felháborodom, tehát vagyok* gondolatának továbbéléséről van szó: az egyéniség védelméről a tömegemberrel szemben, s arról, hogy mindent el kell követnie a szellem emberének, hogy a törvénytelenység ne emelkedjék törvényerőre. Egy kevésbé harcos, de ugyancsak szabad szellemet, Szerb Antalt idézve, az *érzékenyek világszövetségének* képviselőtéről van szó. Hasonló szemléletű költőket jócskán sorolhatnánk, de nagyon keveset, akinél ez ennyi kultúrán átszűrte formákban, irodalmi utalásokban és poétikai megoldásokban fejeződik ki, nem pusztán szentenciákban vagy szólamokban. Én ugyan a jó szentenciát is becsülöm, és meg sem állhatom, hogy ne idézzek egy-két ilyen költőtől: „Mért tud úgy fájni egy banképlet?” – azért ez, ugye,

kép is, afféle fogalomalkotó kép, ahogy fentebb meghatározni próbáltam a költő munkamódszerét. Vagy: „Honfoglalás. Ne hivatkozz az őseidre. Te vagy itt.” Ez afféle kis magyar kisebbség. S még egy harmadik: „Krim vagy Michigan – mindegy, ha / egy metafora téves. / Good-bye, Joe. Tartjuk a fejünk, / hogy te pallóra léphess.” Ez pedig amolyan eligazítás a világhatalmi provincialitás dolgában, mert ez a fogyatékos nem a kis népek kiváltsága, korántsem magyar találmány; ahogy a manapság a jó ízlés mértékén jóval felül gyalázott Lukács György tanította, nemcsak mucsai és pesti provincialitás létezik, hanem van londoni, párizsi, New York-i (és persze moszkvai) változat is.

Hogy mennyire minden egyszerre bölcséleti és formai kérdés Gergely költészetében, arra egy szonett-pár a legfényesebb példa. Két változatban is teljes új szonetté lombosítja John Keats egy verssorát, az egyikben Szabó Lőrinc, a másikban Vas István műfordítását véve alapul. Azt eddig is tudni lehetett, hogy a legkitűnőbb versfordítás mellett is létre lehet hozni más, ugyancsak megragadó és – amennyire műfordításban lehetséges – hűnek mondható variációkat. Az viszont, hogy kétféleképpen is új és eredeti, teljes értékű költeménnyé kerekedjék egy tovább írt verssor, amely így is, úgy is értelmezhető, tudtommal még nem jutott eszébe senkinek, legalábbis így nem (noha versfordításokkal sokféle bravúrt láttunk már másoktól is, például Somlyó Györgytől, aki egy egész ciklusában Ronsard versalanyára oltja versgondolatát). A leleményt nemcsak abban látom, hogy Gergely Ágnes tökéletesen intonálja más mesterek – ezúttal Szabó Lőrinc és Vas István – hangját, hanem abban is, hogy

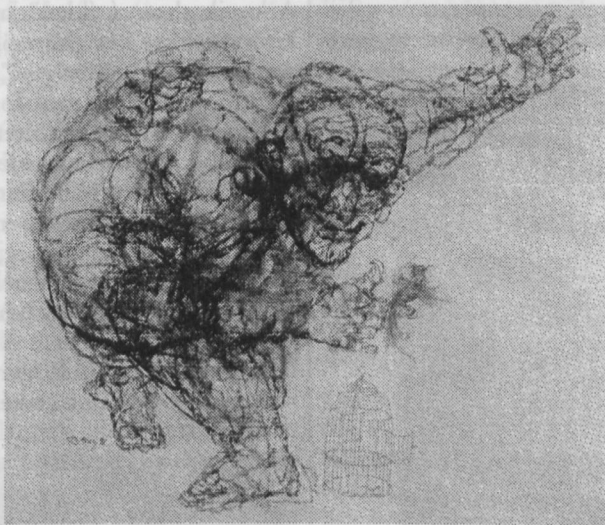
közben hamisítatlan Gergely Ágnes-verset ír, és ebben különbözik alapvetően azoktól az ügyes versimitátoroktól, akik szinte bármit képesek utánozni, csak a saját, stí-

lusban megnyilvánuló egyéniségük hiányzik a műből. Am a szonett párban nemcsak erről van szó. A két költő műfordító világképe és emberi sorsa közti különbséget is megragadja azzal, hogy sorsuk és történelmi helyzetük ismeretében végig gondolja a szavaikban rejlő konzekvenciákat. Szabó Lőrinc *rádöbben* arra, hogy meghalhat, Vas Istvánt *félelem* tölti el a halál tudatától. Az eltérés csak egy hajszálny, hiszen a Vas István-variánsban is van szó rádöbbenésről, és a Szabó Lőrinc-féle rádöbbenés nyomában is tartós állapottá válhat a félelem. Mégis – hogy így mondjам – a kettejük üldöztetésének módjában rejlik a különbség: ami az egyiküknél egyszer csak revelációszerűen jött a történelmi megrázkódtatással, az a másikuknál egy életre szóló közérzeti determinánsként működött és roncsolt. Sokáig tűnődhetünk azon, hogy az eredmény szempontjából vajon mennyiben közömbösek ezek a körülmények (infarktus, némaság, kétségbeesés az egyik oldalon, szívós ellenállás a másikon és helytállás a hivatásban mindkét oldalon), de a látélet, az ár-

nyalatok iránti érzékenység és főleg a formateremtő szellemi *élmény* itt is, ott is pontosan működik. Gergely Ágnes a saját költői normájához méltón kezeli az elődök, pályatársak kínálta irodalmi anyagot. Ez a norma így hangzik egyik legérdekesebb ciklusa, az *Aesthetica post mortem* 5. yersében: „Gúnyból idézni önkarikatúra”. Így van, ha nem a jobbító szándékú, megbecsülő kritika vezérli a modorosságok felmutatóját, illetve a mások bőrébe bújó kíváncsiság szakmaszeretéből eredő indítékát.

Summázva néhány esetleges pontba foglalt kísérletemet, ez a verseskönyv szembenállás a legfélelmetesebb ellenféllel, a végzettel. A mulékony, gyarló minőséggel felelősen megmunkált, végleges formákat állít szembe, a butasággal a gondolatot, a biológiai végességgel a holtak emlékeztét, s a társadalmi élet eltömegesedésével szemben az önmaga fölé növekvő egyéniséget. (Balassi Kiadó)

Alföldi Jenő

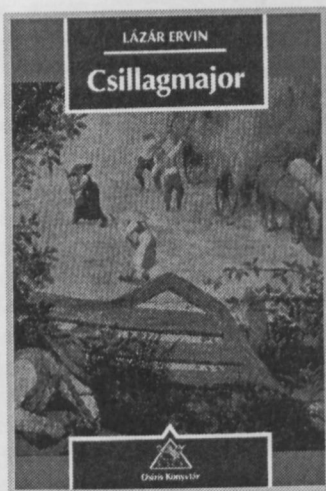
RUTTKAY SÁNDOR: REPÜLJ! (1993)

Fővárosa: Rácpácegres

LÁZÁR ERVIN: CSILLAGMAJOR

Volt valamikor egy különös birodalom, középpontjában egy különös hangzású helyszeggel, Rácpácegressel, amely valahol Miszla, Nagyszékely, Németkér, Sárszentlőrinc és Simontornya közelében, nem messze a pálfai grófi kastélytól és a cecei kúriától terült el. Ma már nyomorúságos, vakolatjahullott, cserepevert, ablakatörött pusztá. Ám tegnap könnyen eltévedhetett benne az idegen, kóvályoghadt a cselédházak, a magtár és az istállók között, ha nem tudta, hol a Kissarok meg a Nagysarok, a Középsőház meg a lórédomb, a Nagyszederfát mint messze kimagasló tájékozódási pontot nem is említve. Útja is volt, méghozzá „ráadási”-nak hívták az itt lakók. A Barták, Keserűk, Bútösök, Krániczok, Mészárosok, Szo-tyori Istvánék, aztán Priger András, Szűcs Lajos, Hujber Gyula, Tájbel Lőrinc, Bartalosné. A többiek, Jósmai Jancsi, Keserű Pisti, Bedzsó, Gazdag Pisti, Molnár Jopi, de még a világ szégyene, a rosszéletű Katunci is csupa meghitt ismerős, nem véletlenül szerepelnek a még oly furcsa bece-

nevükön. A szokatlan szóhasználat azonban nemcsak a kedveskedő elnevezésekre, megszólításokra terjed ki. Az egymás becezésén túl is bensőséges, bizalmas. A különös birodalomnak különös a nyelve is; más „a szavak röpte” itt, mint másutt. „Akkorika” – mondják az akkora, akkorka helyett. „Ilyeski” – az ilyen forma, ilyen valaki pótlására. „Bodroska” – a bárányfellegek jelzésére. Itt a hüvelykujj „hüvék”, a műhely „méhel”, itt az „eleivel” az eleintét jelenti, továbbá „elejbe”, nem pedig elébe mennek valakinek, és nem kacabajkátok vagy a kacataitok vannak, hanem „kacabajátok”. „Meg vagy körösztüve” mondják a megkereszteltnek; behunyt helyett „bekumott” szemmel menni, és nem parancsolni, de „parancsúni” szokás erre felé. A gyötrelem, a kín nem fojtogatja, hanem „fujtogatja” az embert – mintha a magánhangzók nyíltabbá válása előtti állapotot őrizte volna meg a nyelv, a tájnyelvi különlegességek mellett. A kuvik „hosszú íkkel” jajgat, és ha valakitől, halkítsa bár „hüppögősré” a sírását, azt kérdeznék, „Mér rín?”, akkor mintha idevaló nyelvre akarnák fordítani a „Miért sír?” „idegen nyelven föltett” kérdését. Ha pedig egy máshonnan idetévedt érdeklődik bizalmasan, „Nincs cucád?”, akkor il-lik ugyanolyan kedélyesen értetlenkedni, „Micám?” A közvetlenség, az együvé tartozás jele, hogy nincsenek egymás előtt titkaik, tudják, ki hány pénzt ér, ki miben gyarló vagy erős. Nem ütköznek meg a borúlátó természetű Priger András örökös vészmadárkodásán, büszkéek viszont Szűcs

Osiris Kiadó
Budapest, 1996
104 oldal, 550 Ft

Lajosra, a híres kovácsukra, hiszen őt még az ördög szerint is por és hamu helyett vasból gyúrta és kalapálta a Teremtő.

Elsősorban azonban a rácpácesresiek jó ismerője az elbeszélő. Minden titkok tudója s értője mindenféle beszédnek.

Nemcsak előadója, hanem többnyire szereplője is a történeteknek.

Résztvevője, ritkábban cselekvőként, gyakrabban szemlélőként, a megtörténte tanújaként. Szükség is van a tanúskodására, merthogy nemegyszer olyasmik esnek meg körülötte s vele, hogy másokkal együtt maga is hitetlenkedik („Látszott, hiszik is, nem is”; „Befogtam a szemem – hátha káprázik”). A trapézos mutatványoktól, ahol egyre trükköznek, „kunsztotzik az ember”, a halottak feltámasztásáig, „fittyet hányva” a természet törvényeinek, sok mindent csak hökkenten, „megbabonázva”, elbűvölten nézhetnek, mint egy varázslatot, „túl a titkok határán”. Megfontolja, mikor álljon elő az elmondásukkal, mikor fölösleges már attól tartania, hogy „nem hiszik el”, amit mesélni akar. Ez a körülményeskedő óvatosság éppúgy megnyerővé teszi, mint a közvetlen megszólítás, az odafordulás a fásult vagy bizalmatlan hallgatósághoz, nehogy azt higgyék, már „megint becsapták őket”. Nemcsak az emberekkel, Rácpácesres minden rendű és korú lakójával van bensőséges viszonyban, nemcsak velük képes azonosulni, hanem a természet élőlényeivel, tárgyaival és elemeivel is. Ezt a benyomást erősítik az érzelmes környezetrajz stilisztikai eszközei, a megszemélyesítések, kicsinyítések, babusgató becézetések. Az elbeszélő a homokfalba vájt üregben fészkelő színpompás madár kellemetlen hangzású nevét, az inkább nehézkesnek és ormótlannak, semmint légiesen könnyednek, kecsesnek elképzelt gyurgyalagot gyurgyókára cseréli föl. Ebben az érző, lelkes, animista világban hallja, ahogy a sírásáskor kidobált föld sziszeg,

duhog, huppan és szuszmorékol; hallja a nagy szelek hujjogását, a nyújtózkodó papsajtok derekának ropogását s az őszi párák motozását, télfelé pedig ahogy fagyott göröngyöket diderget a táj. Észreveszi, ha valakinek akkora a bánata, hogy elhervadnak tőle a muskátlijai, a kicsibéi megfeketednek, a kutyája meg kihullatja a szőrét, fogát mély együttérzésében. Csupa lélek és csupa elevenség, mozgás itt a mindenség. Még a mennybolt karéján a fénylő kicsi égitestek is mintha a bírodalomhoz tartoznának, mintha a *csillagok* majorsága egy volna a birtokrészek közül. Am az oldott, könnyed, egyszerű érzések derűs színezetű hangoltságát mindenekelőtt onnan nyeri, a naiv, előszóra emlékeztető előadás közvetlenségét elsősorban azzal alapozza meg, hogy megteremti maga körül az otthonosság légkörét. A történetek mondásában többnyire személyesen érdekelt elbeszélő-szereplő a kötet keretétől szolgáló írásokban – a nyitót, illetve a záró novellában, a jelentés szempontjából is hangsúlyos felütésben, illetve zárlatban – is gyermekként jeleníti meg önmagát. Az előbbiben az öt kilométerre lévő iskolából haza igyekvő kiskölyökként, az utóbbiban a városból kissé kényszeredetten hazalátogató felnőttként. Amott, hogy a rémlátomásaiban fekvő óriásnak képzelt hegyen átvágjon, és a szüleihez, a családjához jusson, önmagát kell biztatnia, bátorságpróbákat kell kiállnia, akadályokat kell legyőznie. Emitt ismerősei biztatják, hogy tékozló fiú, látogatná meg a múltjába „belegabalyodott”, a pusztán bolondnak nézett anyját, s bírná rá otthona elhagyására. Az elején félelme felnagyításával

maga teremti meg a csoda, a bűvölet varázsát,

a végén felelős tehetetlenségével épp megtörni szeretné azt, kivonni magát a hatalma alól. Korábban maga is alakítója és továbbítója azoknak a hiedelmeknek, babonás sejtelmeknek, amelyek a pusztai nép önszemléletét jellemzik. Utóbb, ki-

vakaródzva a szegénységből, ijedten veszi tudomásul felnőtt korában is kísértő erejüket, hihetatlenségükben is megnyugvást nyújtó világértelmezésüket, sorsmagyarázatukat. A szemlélet eltéréseit, a gyermekkorból a felnőttkorba érés különbségeit az elbeszélőmód váltásával is érzékelteti: a közvetlen első személyű, vallomásos formát auktorialísrá, a tárgyilagos harmadik személyűre cseréli föl. Az előadásmódok eltérései, a nézőpontok változásai az idősíkok cserélgetésével együtt úgy növelik az érdeklődést az elmondandók iránt, a történeteket úgy tartják feszültség alatt, hogy a gyermeki felfogásból eredő szemlélet mindvégig meghatározó marad. Ennek pedig az otthon az alapja; az otthon, amelyik nemcsak a családot, és nem is csupán a pusztát, de az egész világot jelenti.

Ezt a kiemelt helyeiben, tájékozódási pontjaiban és a sajtyszerű nyelvében is megkülönböztetett, zárt, körülhatárolt világot, ezt a különleges birodalmat sohasem belülről, hanem csak *kívülről* érhetik meg: lepetések, csodák. A messzeségből érkezhet a hegynyi nagy óriás, akinek malomkő méretű az ingombja, a kisujja a Siót íveli át, a hüvelykujja egy dombot fed be, ha pedig talpra szökken, fejével eltakarja a Napot (*Az óriás*). Hogy az angyal honnan indul hozzájuk éjszakai útjára, éppúgy homályba vész, mint ahogy az ördög startolási helye is. Az utóbbi lakhat a kénköves pokolban is, vágtazhathat onnan lovát patkoltatni, ám az előbbi aligha a mennyből ruccan ki egy kis csínytevésre, hiszen mi szüksége volna ott arra a sokféle konyhai vicik-vacakra – derelyevágóra, fakanálra, borsszóróra, miegyébire –, amiket az éj leple alatt a rácpácegresi házakba besurranva eltulajdonít (*A tolvaj, A kovács*). Távol él, és csak „nyárára” szokott a pusztára menni Széni nagyságos, aki „akár-mennyire különbözik is”, „mégiscsak közülünk való”, és aki a háterincének kiegyenesítését nem mindennapi módon vé-

gezteti el: kötelet hurkoltat a lábára és a nyakára, hogy aztán az egymásnak háttal fordított négy ökörrrel meghúzassa őket (*A nagyságos*). Teljesen ismeretlen hely küldötte viszont a váratlanul megjelenő, majd hirtelen eltűnő fehér „gyolcsinges”, aki kukoricatöréskor a pusztaiak mögött a le-törtetlen csöveket szedi össze, hogy kupcba rakva otthagyja nekik (*Csillag-major*). Segítőkézsége és példamutatása ámulatot kelt, nem így gróf Zagyfalvy Sándorné, született Heybart Isztiméria jó-tékonykodása. Ő az ócska, rongyos ruháikat, félretaposott bakancsaikat estélyikre, frakkokra, lakkcipőkre cseréli, míg nem – a munka miatt, a sár miatt – addig bővítik és szűkítik, toldozzák és foldozzák azokat, hogy majdnem olyanok lesznek, mint a régiek voltak: „Rácpácegresen helyreállt a rend” (*A grófnő*). Többre hívatottnak hivataloskodja magát *A porcelánbaba* Csurmándija, a „megyeszékhelyről”, aki „falakat tart a vállán, oszlopokat, egy új világ tartóoszlopait”. „Minékünk nincs lehetetlen” – nyilatkoztatja ki, mintha maga a Megváltó volna, akitől nem egyszerűen csak jótetteket, de csodákat lehet várni, halottak életre keltését. Ki is hantoltatja az elhunytakat, ám a feltámadás elmarad – a megye küldötte nem tér vissza a pusztára, ígérete földjére. Ahol a porrá vált halottakat gyászolva „három teljes napig nem kelt föl a nap”. Mintegy Csurmándi ellenpárja *A cirкусz* szőke fiúja: hintáján száll szép lassan, méltóságteljesen előttük, fölöttük, de senki sem érinti meg, és érzéketlenül nézik, mennyire szívszorító a tekintete.

A novellahősök másik csoportja

nem ártó, gonosz szándékkal, alattomban, de nem is a csodát ígérők magabiztosságával vagy a jótevők félszegségével látogat el a pusztára. Nem megváltók, de menekülők, nem nagyságos úrnők, urak ők, de üldözöttek, „kujtorgók”. *Az asszony* címszereplője karácsony előtt csecsemő fiával

keres itt oltalmat az üldözői elől, ám hiába bújtatja az „egész pusztát”, Bederik Duri, ez a nevében is idegen, csósz, mezőőr vagy erdőkerülőféle, aki mindig itt ólálkodik a környéken, elárulja őket. Tankokkal zárják körül a pusztát, láncaltapas monstrumokkal rombolnak le a házakat, valamiért oly „ádázul gyűlölik” az asszonyt. A *kujtorgó* nagypénteken lopózik ide, s kap fekvőhelynyi védelmet a csirastálló üres állásában, míg vérét nem ontják a sötét éjszaka autóval érkező ismeretlenek. A kitelepítésre ítélt györkönyi sváb házaspár menedékre, sőt otthonra lelne itt, ha ismét csak Bederik Duri fel nem jelentené őket és a segítőkiket, akik tudják, hogy a bűnpártolásért börtön járhatna nekik (*A keserűfű*). Éppúgy a maguk törvénye szerint cselekednek, mint Hötöle, a bajnok, és hozzá hasonlóak abban is, hogy amiképp ő az idegen katonákkal szemben, úgy védenék ők is a maguk igazát, a szedett-vedett ruhájú „katonafélé”-k ellen (*A bajnok*). A túlerővel, különösen pedig az erőszakkal történő szembeszállás azonban semmi emberi esélyt nem kínál számukra, hiába fognak össze, hiába segítik egymást. Illetve egy esetben mégsem hiába: a hosszú malaclopóban, pantallóban megjelenő „úrféle”, az ördög eszén sikerül túljárni. Mégpedig imígyen: a lova patkolásához a pusztá apraja-nagyja hordja, amit csak lel, vasvillákat, lóvakarókat, zablavasakat, vasalókat, lábosokat, röpikeket, gurigákat, de még a citerahúrokat is, hogy aztán e különös igyekezetnek, e rácpácesresi „gyűjtsd a vasat és a fémeket, ezzel is a kovácsodat véded” mozgalomnak köszönhetően a patkók súlya alatt beszakadjon a föld. Az ördög a lovát ugratná, mert fizetni se akar a munkáért, és miközben ők ketten alázuhannak, vészjósló hangon morog és remeg a föld. A furfang győzedelmeskedik. Nem így az ügyesség, a szorgalom és a tehetség: Hötöle a különös nevű katonákat – Anszur, Nurap, Talit – hiába veri meg súlylökésben és magasugrásban,

mert amikor a futásban is első lenne, a füles sapkások tisztje géppisztollyal teríti le. Hat golyót eszeszt a mellébe. A megszállókkal, a pusztá lakóit a maguk erkölcséből, szokásaiból erőszakkal kiforgatni akarókkal, legyenek azok idegenek, vagy ávósok és rendőrök (*A kút*), a nyílt küzdelem eleve vereségre ítéltetett. A tulajdonaiktól megfosztottaknak, a folyton megfélemlítetteknek, az üldözötteknek és kiszolgáltatottaknak nincs földi hatalom, ki igazságot szolgáltatna.

Ám amit elmulaszt a földi igazságszolgáltatás,

elvégzik azt az égiek, a természetfeletti. „Az ellenállás elveszíti a maga reális értékét, és a teoretikus-fantasztikus világba menekül” (Bonhoeffer) – a képzetet megoldja a megoldhatatlan küzdelmeket, elégtételt szolgáltat a szembeszegülők számára, fölemeli őket a csodás lények tartományába. Hötölét, a bajnokot nem lehet elpusztítani. Csecsemő korában mint hetedik gyermeknek, kenyérpusztítóknak, fölöslegesnek, hiába nyomták a hideg víz alá a fejét, csak megedzették vele. S aki egykor a halálát akarta – a nagyanyja –, az lesz most, a géppisztolysorozatot követően az életre keltője: a vályú jéghideg vizébe fekteti, s ő, mintha cseresznyemagok volnának, hat golyót köp a markába. De csoda esik a két öreg svábbal is, megmenekülnek az elhurcoltatásuk elől. Mielőtt a katonák lelőnék őket, eltűnnek a koronás maszlag, bölöndök, fostos paréj, papsajt takarta földről. „A gizgazok rezdületlenek”, az öregek helyén két virágot nyitó keserűfű nő – ezt rakja majd, gyökerestül, két jó maroknyi földdel együtt a kalapjába, és ülteti el, végtisztesség tevésül a falujuk temetőjében az egyik pusztai férfi. Éppúgy az igazságtévés az átváltozások és a csodás lények eredete és szerepe, mint a csecsemőjével menedéket kereső asszony esetében: a tankokkal körülzárt pusztaiak a rájuk váró büntetést csak a természetfeletti erők beavatkozásával kerülhetik el. Ezek lebeg-

tetik, tűnékenyen, mint a délibáb a házat s a lakókat, hogy a katonák nem találva a biztos célpontot, becsapottnak érezzék magukat, és bosszújuk az áruló gazember Bederik Duri ellen forduljon, a gonosz meglakoljon. A szemkápráztató, meghökkentő csodák tehát nemcsak a felmagasztosítást szolgálják, hanem a lepleződést, az erkölcsi megsemmisítést is. A fantasztikus jelenségek a szellemi és az anyagi határának áthágásából születnek (Todorov): a kujtorgó kiontott vére fölfelé folyik a dombokon, talán figyelmeztetésül, intő jelként. És a vérfolyam nyomában jövő lovas katonák hiába kérdezik, miért árasztották el a pusztaiak a világot, hallgatás a lesújtó válaszuk. Az „Emberek, itt most már minden a maguké” álszent jelszavát szajkózó Csurmándi lepleződése a bűnhődés különleges fajtája: a pusztaiak cselvető rábeszélését – ássák ki a halottaikat – cserbenhagyásukkal tetézi a hatalom képmutatására és a felfordult világra valló szerepcsere révén. Az ellenfél szokott ugyanis rábeszélni, ő pedig mindenható segítőtársként jeleníti meg magát – ez mutatja megbízói cselvetését is. A pusztaiak példája pedig igazolja a tudós Honti János szavait: a mese úgy értelmezi a világot, hogy az emberi kicsiség és tehetetlenség a világrend jóindulatával találkozik.

A Csillagmajor elbeszélője is számít az olvasói jóindulatra. Az ő captatio benevolentiae-ja így hangzik: Kedves utazó, ha egyszer Rácpácesgresre tévedsz, ne mulaszd el a füledet a földre szorítani. Halk duhogást és dörögést fogsz hallani, mert máig ott küszködik a kovácműhely előtt a Sántán a rácpácesgresi kovács patkóival. Van aztán egy másik hely, egy betemetett kúté, ahol viszont egy horpadás emlékeztet a múltra. Ha ide fekszik valaki, és itt hallgatózik, a narrátor édesapját hallja mulatozni. Valaki citerázik neki, de bőgő, hegedű hangja is hallik – talán így feledtetik vele, hogy míg élt, becsapták, elvették a földjét. Onként szállt ugyan alá, menekült

a kútba a rendőrök, ávosok elől, ám vigasza csak annyi lehet, hogy a fia is hallja a dörögő zenét. Hallja, és mégis azt mondja: „Csönd van itt, anyám, néma csönd.”

E különös birodalom csöndjét megtörni – kellett ehhez a jóakarát felkeltésén, a hallgatóság megnyerésén túl még valami más is. Az alkalmas idő eljövetele. Azé, aminek szükségét erősen nyomatékosítja a nyitó novella, *Az óriás kerete* („Úgy érzem, itt az ideje, hogy elmondjam...”; „Talán attól féltem, nem hiszik el. De most úgy éreztem, itt van az ideje”). Mi tartotta vissza eddig az elbeszélőt? Mi gátolhatta? Talán ugyanaz, mint haza siető egykori kisiskolás önmagát: egy óriás. Őt kellett átlépnie. Ő feküdt keresztbe előtte, ő állt az útjába. Vagy legalábbis – az árnyéka.

Illyés Gyula lehetett ez az óriás. Hiszen ha nem ő adott is nevet a birodalomnak, mégis mintha egyik keresztyszülője lett volna. Általa vált ismertté, elválaszthatatlan lett tőle a „puszták népe” Rácesgrese. Ha rettegni, félni nem is, de tartani csakugyan lehetett attól, hogy esetleg frivolnak hat, súlytalannak mutatkozik a mondokák könnyűségét, a kiszámolósi játékoságát idéző új név, a bérmaságban kapott Rácpácesgres. Hogy a szociális felelősség vállalásának, az egyszerre kollektív és személyes kérdések felvetésének könyvével, a száraz statisztikai adatokat egyéni élménnyel párosító szociografikus regénnyel olyan magasra került a mérce, hogy bajnok legyen a talpán, aki átviszi. Az elszánt lendületvételhez, furcsa mód, maga az Illyés-könyv is adhatott bátorítást. Humorának az a mélysége és kedvessége, amit már Babits is méltatott. Az a kedély, amiben „gyermekkorának parlata, önnön múltjának lelke él”, miközben egy „egzotikus néptörzs különös szertartásait” meséli el. De ugyancsak Babits idézte Kukorica Jancsi példáját, aki hamar elrúgja a cselédséget, csak hogy mesebeli hőssé vál-

jon. Ehhez még hozzátehetjük Kodolányi János szavait, aki szerint a *Puszták népe* cselédsége az abesszíniai rabszolgaság színvonalán él, a bölcsőtől a sírig, és hogy menekülés e rabszolgaságból csak a Mennyeek Országába van.

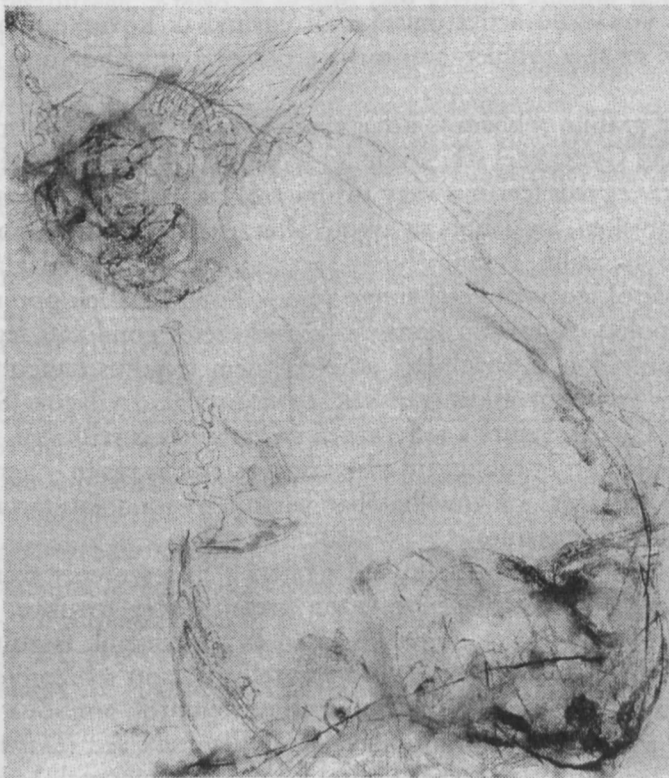
Lázár Ervinnek azért is lehetett mersze a mágikus menekülés útjait a Csillagmajorig elvezetni, mert ő is gyermekkorának párlatát adja, benne is önnön – csodákra érzékeny, titkokra fogékony, játékoságra kész, együttérzéssel teli – lelkének múltja él.

Kötetével igen messzire jutott:

a maradandóság közvetlen közelébe. Oda, ahol nem szülőföldje másik szülőttje, nem

az „óriás” előd, Illyés Gyula várja, hanem ahol Tamási Áron a második mesemondó. Az első pedig Mikszáth Kálmán, akitől szintén biztatást kaphatott. A *Galamb a kalitkában* előszavában írta: „A múzsa is kivénült dáma már. A háztartása is más volt azelőtt; szép szobalányát, a Phantasiát, elbocsátotta szolgálatából s a helyett egy szurtos, mogorva mindenest tart: a Megfigyelést”. A Csillagmajor merész-sége: egy szép szobalány rehabilitálása, a fantázia visszahelyezése a jogaiba és a szerepeibe. (Osiris)

Márkus Béla

RUTTKAY SÁNDOR: BOHÓC (1995)

SZAKOLCZAY LAJOS

Groteszk, légiesített világ

RUTTKAY SÁNDOR KRÉTARAJZAIRÓL

Azon sokáig meditatálhatnánk, hogy Ruttkay Sándor, a bravúrosan rajzoló grafikus miért a színes kréta – a többnyire színes papírra föl vitt leheletfinom-ságú szín – bűvkörében talált rá a mondanivalójához megfelelő eszközre. A lány és a némi festőiséget sejtető puha vonal jelenti számára azt a *lelkiséget*, az alkotási folyamathoz szükséges pszichikai állapotot, amelynek segítségével – akár a mitológiához nyúl vissza, akár valamely érzelmi világot idéz föl – megragadhatónak tűnik az élet viszonylagos teljessége. Vagy csak azért a főt jellemzett vonzódás, mert így tudja grafikailag érzékelhetővé tenni kartonjai-nak legfőbb jellemzőjét: a lebegést? Persze itt inkább titokra, sejtelemre gondolhatunk, az emberi alakot, még a legdrámaibb helyzetben ábrázolt testet is körülfogó, a vonalháló artisztikusságából ugyancsak következő holdudvarra. Színes lapjain ez az a többlet, ami miatt érdemes grafikáihoz újra és újra visz-szatérnünk.

A magyar grafika jobbára – a nagymestereknél, Szalay Lajosnál, Kondor Bélánál, Kohán Györgynél stb. szinte kizárólagosan – a fekete-fehér kontraszt-jára épül. Akár egyedi (ceruza- vagy tus-)rajzról, akár sokszorosított grafikáról van szó, a műveken, legalábbis az alkotó létérzékelését tekintve mindig a *drá-mai vonal* csatája zajlik. A személyiség forradalma, a komor világlátás, a törté-nelem traumáitól igencsak érzékennyé váló – *ítélkező* – lélek pórere vetkezése jellemzi a lapokat. A rajzoló kemény, következetes gondolati fegyelme még azokon a grafikákon is észlelhető, amelyek nem tragikus hangoltságúak, ha-nem a humor és a filozofikus groteszk jegyében alakul világuk (Szabó Vladi-mír, Rékassy Csaba). Színre a művésznek szinte nincs is szüksége, a fehér felü-leteken megjelenített és többnyire a bravúros rajztudás révén – nemkevésbé az asszociációs tágassággal – a vonalhálóban jelentkező gondolati tartalom a maga összetettségében lesz „színes”.

Ruttkay Sándor poétikus lelkülete a rajznak más szerepet szán: valaminő szépségben való föloldódás igénye vezeti krétáját. Még tragikus, a mitológia (*Judit és Holofernesz* – 1994; *Salome* – 1990) és a köznapok feszültségét (*Félté-kenység* – 1994; *Koldusok* – 1994) idéző pasztelljein is ott a bizonyosság: a szép töredéke is szép, csak meg kell találni azt a nézőpontot, amiből a koronás, el-torzított fej (*Salome*), a csörgősipkával átszellemített arc (*Udvari bolond* – 1997) vagy a ledobhatatlan terhét ezúttal könyöklő-támasznak használó elgyö-

tört férfi (*Sziszüphosz* – 1995) – épp az átpoetizáltság révén – ugyancsak szépek látszik. S a költőileg átlégiesített grafikák – még a homokszínű papírra barna krétával rajzolt Sziszüphosz is – attól különlegeseek, hogy szerkezetükön, a színek harmóniáján, a kis és nagy vonalhálót (a göcsörtös kezét, a nő érzéki testét) rajzoló író gesztus értékű kinyilatkoztatásán érezheti valaminő *belső nap* intenzív sugárzását.

Amíg a kortárs grafika egyik kitűnősége, Kovács Péter jócskán absztrahált korpuszait szinte majdnem mindig a megfeszítettés pózában, expresszív indulatú vonal(izom)-kötegek szorításában ábrázolja – ezzel is növelve az alakok drámai hatását –, addig Ruttkay – saját szépségeszményéből következően – „felöltözteti” a testet. Nem a Kovácsnál alighanem ismeretlen drapériát-ruhát kezeli a megfelelő alkalomhoz illően – nincs meztelenebb, mint a *Madárka* (1997) fura, különben rendesen öltözött alakja –, hanem a csontokat *fedi* be. Emberei, különösen a nők, természet adta szépségüket, idomaik különlegességét sohasem teherként viselik. Két alakos kompozíciói (*Féltékenység; Renszánsz* – 1992; *Bacchanália* – 1994) egyúttal a két test különbözőségéből eredendő drámát, illetve életörömet visszhangozzák. Gyakran a két részre osztott mező feszültsége, a felső és az alsó rész közötti ellentét indítja meg bennünk a mitológiába nyúló, ám nagyon is a két nem harcát jelképező drámát. Ennek mindennél beszédesebb példája a *Judit és Holofernesz* című krétarajz, amelyen a *fent* – a sűrű, foltszerűen megrajzolt fejek: a férfi csúnya és a nő szépen groteszk feje – és a *lent*, a kontúrjaival és telt idomaival izgató női test és a dekoratív alakrajzon belüli levegősség közötti kontraszt felel meg a mítoszi tragédiának.

Ruttkay krétarajzai, bár egyik sem illusztráció, bőven méritenek az irodalomból, a mitológiából, egy-egy témához többször is visszatérve (*József és Putifárné* – 1988, 1997), ám gyökereik nemcsak a bibliai történetekben keresendő, hanem a cirkusz világában is. A grafikák lényeges eleme a groteszk, amelyben a művész kifejezőereje ugyancsak megmutatkozik. A korábbi, klasszikus értékű darabokhoz (*Idomár* – 1987; *Repülj* – 1993) sem méltatlan a *Bobóc* (1995) és az *Udvari bolond* (1997). Volt honnan indulnia, hiszen a *Mester* (1991) című pasztellen már mindaz megtalálható, ami a kesernyésen groteszk világot élteti: a bravúros történelmi időjáték (a festő Rembrandt-kalapján madárkalitka), az elrajzolás-torzítás bája, a sűrű vonalháló és az üres felület közötti libikókajáték. A lassacskán levedlett dekorativitással a grafikai pálya megszabadul(hat) fölösleges – paradox: az édesség adta – terheitől. Ruttkay Sándornak el kell hinnie, hogy a bravúros rajztudás Isten adománya. Igazi művész a mondani-való szolgálatába állítja az ajándékot – ám sohasem él vele vissza.

Szakolczay Lajos

„A Tisza-parton mit keresek?”

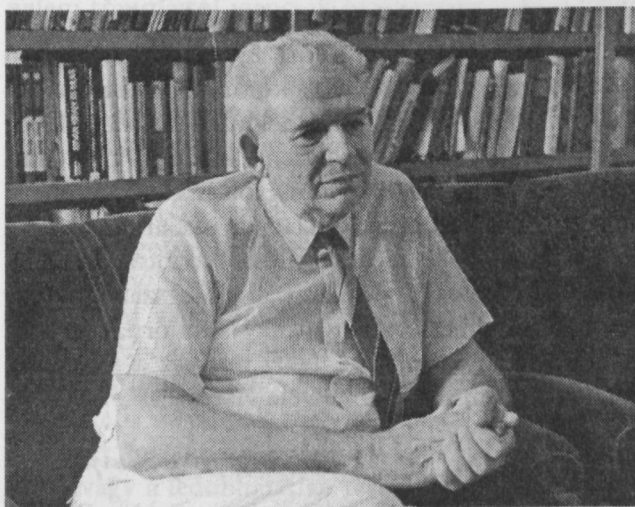
Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Megismerni a tarka és zegzugos világot”

BESZÉLGETÉS KRISTÓ GYULA TÖRTÉNESSZEL

A szabad királyi várossá nyilvánításának 500. évfordulóját ünneplő Szeged a jubileum évében Kristó Gyulát, a JATE történészprofesszorát avatta díszpolgárává. A kiüntetés egyaránt szól a nemzetközi rangú, iskolateremtő középkorásznak, az éveken át vezető tisztségeket betöltő, fontos egyetemszervező munkát végző egyetemi tanárnak, az eddig 68 önálló kötetet, több száz tanulmányt publikáló szerzőnek és természetesen a Szeged története című ötkötetes, valószínűleg hosszú évtizedekig meghaladhatatlan monográfia szerkesztőjének. Kristó professzorral, akit a szorosán vett történeti témák mellett irodalomtörténeti, történeti folklorisztikai, névtani, demográfiai és nyelvtörténeti témák is foglalkoztatnak, s aki az Anjou-kori oklevelek közreadásával most óriási szolgálatot tesz a magyar középkorkutatásnak, egyetemi szobájában pályájáról, kutatói ars poeticájáról és Szegedhez fűződő kapcsolatáról beszélgettünk.

– Professzor úr, hogyan emlékszik vissza gyermekkorára? Milyen élmények, hatások befolyásolták későbbi pályaválasztását?

– Nem értelmiségi közegeből indultam, szüleim, nagyszüleim kétkézi munkások voltak. Apai ágon hódmezővásárhelyi, anyai ágon orosházi származású vagyok. Orosházát akár szülőfalumnak is nevezhetném, hiszen 1939-ben még falu volt, s csak 1946-ban kapott városi címet. Gyerekkorom egyfelől roppant nyugodtan és békésen telt, egyetlen gyermeke voltam szüleimnek. Tízéves koromig mindkét nagyszülőnk velünk együtt élt, tehát há-

romgenerációs családban nőttem fel, ahol négy felnőttre jutottam egyedüli gyerekként. Így törődéshiánnyal, kicsapatottságérzéssel nem találkoztam. Ez azért fontos, mert az idegrendszeri stabilitás, a világlátás, a fészek melege életre szóló útravalót jelentenek. Másfelől ezek az évek nagyon zaklatott korszakban teltek. Ha valaki 1939 júliusában születik, akkor öntudatlanul is átélője annak, hogy két hónap múlva kitör a világháború, amelybe két év múlva Magyarország is belép, s arra eszmél a világból, hogy közeledik a front, menekülnek az emberek. Jól emlékszem, Orosházán szintén voltak bombázások, a házunktól fél kilométerre is becsapódott egy hatalmas lövedék. Egy-szerre volt ez nagyon szép és nagyon riasztó világ. Amire ezekből az évekből legszívesebben gondolok vissza, s ami egész pályámat alapvetően meghatározta: egy végtelenül tisztességes, abszolút korrekt, hagyományőrző, értékeket elismerő, tisztességes szegénységben élő falusi környék volt a miénk, ahol mindenkinek megvolt a megélhetést éppen csak hogy elemi szinten biztosító foglalatossága. Ahol mindenki pontosan tudta, mi a dolga, s azért mire számíthat. Olyanfajta félig paraszti, félig iparos világ volt ez, ahol nem voltak identitászavarok. Nagy élményem volt, amikor jó néhány éve elmentünk három gyermekünkkel a szentendrei skanzenbe, és sorra megnéztük a régi, paraszti világ rekvizitumait, relikviáit, óriásit nőttem a gyerekeim szemében, mert a mángorlótól kezdve a boronáig mindent néven tudtam nevezni. Ezek ugyanis számomra még nem múzeumi tárgyak, hanem a mindennapi élet részei voltak. A szomszédunkban lókupec lakott, a másik szomszédunkban szíjgyártó kisiparos. A nagymamám nem vasalóval, hanem mángorlóval vasalt. Ebbe a világba nőttem bele, és azt az életre szóló útravalót kaptam, hogy az emberi tisztesség, a becsület, a szavatartás a világon a legfontosabb értékek. Református vallásra keresztelték, evangélikus népiskolában kezdtem meg tanulmányaimat. Később a város legnagyobb állami iskolájába kerültem, majd 1953 és 1957 között a Táncsics Mihály Gimnáziumba jártam, ami kétségtelenül az intellektus csúcspontjának számított Orosházán.

- Az eddigiekből arra következtettek, tanárainak is meghatározó szerepük lehetett a továbbtanulásában...

- Gyerekkoromtól kezdve igazából egyetlen dolog érdekelt: a betű. Nagyapámnak volt egy cséplőgépe, unokatestvéreim állandóan annak a kallantyúit rángatták. Engem csodabogárnak tartottak, mert nem tartottam velük, hanem a házban található Est lapokat és a Tolnai Világlapja példányait búvárlottam. Azt hiszem, egész pályám szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy mint eminens diákra, felfigyelt rám Juhász Antal, a gimnázium igazgatója. (Ő később Szegedre kerülve a Ságvári gimnázium igazgatója lett, fia pedig ma professzorkollégám az egyetemen.) Harmadikos koromban a kezembe adta a 19. századi klasszikus magyar irodalom legjavát. Meghívott a lakásába, amire élesen emlékszem ma is, mert életemben akkor láttam először polgári ízléssel berendezett, úgynevezett úri lakást, ahol nem sublót és komód, hanem könyvszekrények álltak a szobában, parketta volt és fürdőszoba.

- Milyen művek voltak önre a legnagyobb hatással?

- Vörösmarty és Madách összes művét végigolvastam. Emlékszem, a Cserhalom és a Zalán futása különösen megragadta a fantáziámat.

- Így már érthető, honnét ered az érdeklődés a korai magyar történelem iránt...

- Akkor oltódott belém, hogy része vagyok egy nagyobb közösségnek. A múlt a 19. századi reformkor klasszikus-romantikus költőivel fogott meg. A továbbtanulás szempontjából soha nem is jött más szóba, csak a szegedi egyetem. Az ötvenes években

Orosháza szemszögéből Budapest irdatlan és beláthatatlan messzeségben volt. Az akkori infrastrukturális viszonyok között egy orosházi munkásember fia nem is gondolhatott arra, hogy a fővárosba menjen tanulni. Számunkra akkor Szeged volt „a” város. Juhász Antal hatására akkoriban még irodalmár akartam lenni. A magyar szak volt a kabát, s hozzá a szűkös kínálatból a történelmet választottam gombnak.

– *Mikor fordult meg a dolog?*

– Az egyetemen hosszabb folyamat eredményeképpen jutottam el a történelemhez, ebben szerepe volt tanáromnak, Karácsonyi Bélának, akihez már első évtől oklevél-olvasásra jártam, bár latinul még semmit sem tudtam, csak az egyetemen kezdtem el tanulni. Amíg másodév végén nem választottam középkori történeti szakdolgozati témát, inkább magyarosnak számítottam. Akkor történt meg a legfontosabb fordulat: a történelem lett a kabát, s a magyar szak a gomb hozzá.

– *Milyen volt a forradalom utáni években a szegedi egyetem?*

– 1957 szeptemberében kezdtem az egyetemet, nagyon érdekes időszak volt. Teljesen más világgal találkoztam, mint amit Orosházán ismertem. Kollégista lettem, tizenketten laktunk egy szobában, ahol hat emeletes vaságy állt. Meglehetősen rideg körülmények között éltünk, mégis a kollégium nagy nevelőiskola lett számomra. Emberi arculatom formálásában körülbelül annyit adott, mint az egyetem. Az egyetemi szemináriumokkal szemben a kollégiumban rendkívül heves viták folytak. Akkoriban túlnyomó többségében szegény emberek gyerekei jártak az egyetemre, mert a felvételnél előnyt élveztek a munkás-paraszt származású fiatalok. A kollégiumban egymást múltuk felül csóróságban, szobatársaim is falvakból, kisvárosokból való szegény diákok voltak. Ha nem lettem volna öt évig kollégista, valószínűleg egészen más emberré alakultam volna. Szabó Miklóssal, Makk Ferencsel, Szabó Józseffel életre szóló barátságok szövődtek a kollégiumi közösségben.

– *Hogyan emlékszik az egyetem akkori szellemiségére, oktatóira?*

– A szegedi egyetem bölcsészkarán az ötvenes évek nem értek véget 1956-ban, sőt bizonyos történészrégiókban még a hatvanas években is olykor-olykor az ötvenes években éreztük magunkat. Egyes oktatók továbbra is készítették a hallgatókról káderlapokat. Az osztályszempontok mindenek felett álltak. Előszóval szóltak bele a hallgatók magánéletébe. Erőteljes késztetések voltak a politikai állásfoglalásra. Nem hagyták autonóm módon szerveződni a hallgatókat, hanem a maguk céljai érdekében tudatosan irányították őket. Létezett egyfajta besúgó rendszer, amit egyes tanárok – különböző hatásfokkal – működtettek. Az egyetem bizonyos történészrészlegeinél nem a tudományos munka volt a meghatározó, hanem a mozgalmi tevékenység. Egyik-másik ezek közül nem volt rossz oktató, de amit tanítottak, az szintisztán dogmatikus valami volt. Úgy gondolták, a történelem arra való, hogy az elméletet igazolja, s nem a történelem tanulmányozása hoz létre és alakít elméleteket. A dogmatikus, sztálinista értelemben vett, nagyon vulgarizált marxizmus a mindennapjainkban is jelen volt, erről vitatkoztunk éjszakánként a kollégiumban. Voltak olyanok, akik azt mondták, a népi demokrácia egyetemének, a proletárdiktatúrának az a feladata, hogy mindenkit a rendszer egyszínű katonájává neveljen, s legyünk örök életünkre hálásak, hogy mi lehetünk azok, akik a fáklyát fogjuk vinni. Másokkal együtt én is sokáig hálás voltam az elmúlt rendszernek, hogy faluszéli gyerek létemre egyetemi diplomát szerezhettem, egyetemi oktató lehettem. A hálában nem nagyon volt közöttünk vita, de abban már igen, nekem az-e a dolgom egy életen keresztül, hogy egy elméletet szajkózzak, s té-

nyeket tüntessek el, söpörjek szőnyeg alá csak azért, hogy az elmélet kristálytisztasága ne szenvedjen csorbát. Nagyon hamar megértettem, nekem az a dolgom, hogy új ismereteket adjak, és a tények alakítsanak ki maguknak elméletet. Történetfilozófiai, életfilozófiai, ontológiai kérdéseket vitattunk meg, az egész kollégiumi időszak alatt azt a kérdést jártuk körül: mi végre vagyunk a világon. Később, Tamási Áron *Ábel Amerikában* című regényét olvasva rájöttem, az író megfogalmazott valamit, amiről a mi vitáink is folytak. A regényből azt a híres mondatot szokták idézni, amit a néger mond Ábelnek: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Úgy érzem, fontosabb, amit Ábel felel erre: „Igaza van: késedelem nélkül haza fogok menni, hogy otthon lehessen valahol ezen a világon! Igaza van: nem is lehetünk más célra ebben az életben, mint hogy megismerjünk mindent, amennyire lehetséges: a tarka és zezzugos világot, a megbocsátandó embereket, az egymásra morgó népeket; s amikor mindent megismertünk, amennyire lehetséges, akkor visszamenjünk oda, ahol otthon lehetünk.” Később jöttem rá, hogy egész pályám ehhez a gondolathoz igazodik. Valahol otthon lenni – nem csak egy fizikai helyet jelent. Az egyetem legnagyobb élménye: nem hagytam, hogy maga alá gyűrjön a dogma, s hogy nekem kelljen egy elméletet kiszolgálnom. Minden elmélet sápadt és halovány az élet sokszínűségéhez képest. Már egyetemista koromban tudtam, hogy nekünk nem a tarka és zezzugos világot tanítják, tisztelet a nagy tanáregyenységeknek, Wittman Tibornak, bizonyos szempontból Mérei Gyulának. Irodalomból például Király Istvántól nagyon osztályszemléletes irodalomtörténetet tanultunk, Pándi Pál is tartott előadásokat egy évig. Az Aczél-kör legbelsőbb tagjai, markáns marxisták tanítottak. Tőlük nagyon egy szempontból nézett világra kaptunk rálátást. Valahol az ösztöneimben már akkor éreztem – talán, mert Orosházán az egyik szomszédunk kupec volt, a másik szíjgyártó, a következő kereskedő, a negyedik pedig fagylaltos –, hogy a világ sokkal bonyolultabb, mint ahogyan a marxizmus homogén egyveretűségében próbálja mutatni. Egy hihetetlenül tarka népi világból jöttem, s a zsigereim tiltakoztak az ellen, hogy beskatulyázzanak és egy dogma egyenes útján haladva kiemeljem azokat a tényeket, amelyek igazolják, és rossz bűvész módjára tüntessem el a nagy kalapban azokat, amelyek nem igazolják az elméletet. Nagy élmény volt, amikor ráébredtem, hogy ehhez képest mást kell csinálnom.

– *Diploma után rögtön az egyetemen maradt; remélte, hogy változtathat a viszonyokon?*

– Nem vagyok forradalmi alkat, 1962-ben nem azzal a tudattal léptem be oktatóként az egyetem kapuján, hogy meg fogom változtatni a világot. Jó ideig megmaradtam marxistának, csak nem voltam dogmatikus. Történelmi távlatból ma már sokan hajlamosak azt gondolni, hogy minden marxista gondolkodásában lerobbant valaki volt. Anyagelvű történész voltam, ebbeli tulajdonságaimat azóta is megőriztem. Marxistától teljesen szokatlan módon a tényeket maximálisan előtérbe állítottam. Ha van történetírói munkásságomnak egyéni jegye, akkor az elsősorban az, hogy rendkívül forrástisztelő, adatszerető, ténytisztelő történész vagyok, és nem vagyok hajlandó a tényeket különböző elméletek szolgálatába állítani. A legtöbb munkám azzal kezdődik vagy azzal végződik, hogy minden kérdés egyedi vizsgálatot igényel. A történelemben nincsenek sémák, sablonok. Először metodikájában szakítottam a marxizmussal. Nem úgy viselkedtem, mint sok marxista történetíró, aki nem kutatott, mondván, Marx azt már úgyis megmondta. Neves pályatársaim idézeteit tudnám sorolni: adott az elmélet, ahhoz megkeresem a megfelelő adatokat, a többiről nem szólok. Ezzel szemben nekem az

volt a véleményem, hogy mindent tisztességesen kutatni kell. Az más kérdés, hogy akkor még talán túlzottan élt bennem, hogy a séma szerint építkezzem. De már voltak „forgácsok”, amelyek kihullottak a rendszeren, mert nem tudtam beilleszteni őket. Így indult el bennem a kételkedés folyamata, s rájöttem, hogy nemcsak a dogmákkal van baj, hanem a dogmatlanított elmélettel is, tehát azzal, hogy a történelem meghatározója az osztályharc. Ebbe a rendszerbe kezdtek nem beilleszkedni a „forgácsok”. Egyéni motívációk is tovább taszítottak a marxizmustól, s közelítettek egy izmusoktól mentes történetfelfogás felé. Ami a szomszédos országokban a magyar történelemmel történt, az a világon páráját ritkító jelenség. A középkori magyar állam területéből hét környező ország részesedik, s ezek megpróbálták a maguk 20. századi szempontjait érvényesíteni a középkori magyar történelemmel szemben. Ezt ráadásul marxista köntösben tették, így duplán éreztem, hogy egy dogma szorításába került a magyar történetírás. Ez vezetett el ahhoz, hogy már a hetvenes években nagyon kemény vitákat folytattam szovjet, román, szlovák és horvát történészekkel. Időnként jöttek válaszok, s olyankor tényleges tudományos polémiaivá változott a vita, időnként pedig süketek párbeszédét folytattuk.

– *Hagyta az aczéli magyar kultúrpolitika, hogy egy magyar történésznek kemény vitái legyenek a „testvéri szocialista államok” vezető kutatóival?*

– Aczél Györggyel személyesen életemben egyszer találkoztam, amikor a JATE rektoraként fogadtam. Soha egyetlen könyvemet el nem küldtem neki dedikálva. Ezt csak azért mondom, mert nagyon szeretném, ha egyszer valaki arra a hőstetre vállalkoznék, hogy az Aczél-könyvtár dedikációit közzéteszi. Igen-igen izgalmas olvasmány lenne...

– *A politika sohasem próbált pressziót gyakorolni a magyar történészekre?*

– Ez általában nem direkt formában történt. Én talán túl „kisfiú” voltam ahhoz, hogy Aczél György behívasson. Amikor 1977–78-ban leírtam, hogy a dáko–román kontinuitás-elmélet azért nem lehet igaz, mert nincsenek rá adatok, akkor az egyik akadémikus, a rendszer egyik oszlopa, azt mondta: mégsem kellene ezt megjelentetni, mert úgyis vannak más gondjaink is a román elvtársakkal. Dicséretére legyen mondván, miután azt feleltem, ennek ellenére meg kívánom jelentetni, nem akadályozta meg, hogy a központi magyar történész-folyóiratban, a *Századokban* megjelenjék. Király István akadémikus – aki tanárom is volt az egyetemen – Kijev alapításának egyik jeles évfordulóján felkért, hogy az általa szerkesztett *Szovjet Irodalom* című folyóiratba írjak valamit a városról a magyar krónikairódom tükreben. Örömmel vállalkoztam erre a szakmai feladatra, de cikkemben azt is megírtam, van olyan vélemény, amely szerint Kijevben a 9. században magyar uralom érvényesült. A Szovjet Irodalom nem fogadta el a cikkemet, mondván, ünneprontás lenne. Erre a *Tisztatáj* egyik 1982-es számában változatlan formában leköszölte az írást. Mindenki elolvashatta, hogy nem uszító cikk volt, nem azt állítottam, hogy Kijev ezer éven át magyar uralom alatt állt. A politikának nem volt türelme ezekhez a finomságokhoz. Szerencsére, amikor a hetvenes évek közepén nagyobb volumenben kezdtem publikálni, akkor már meg lehetett találni azokat a fórumokat, ahol nyilvánosságot kaphattak ezek az írások.

– *Már a pályakezdés idején eldöntötte, hogy Szegeden csinál tudományos karriert?*

– Ez a kérdés akkoriban nem tudatosult bennem. Lassan megszerettem Szegedet, öt évet töltöttem itt egyetemistaként, majd itt kaptam állást, a hatvanas évek közepén szegedi lányt vettem el feleségül. A hetvenes évek elején szüleim is átköltöztek Orosházára.

ról, azaz a családi kapcsolataim is teljesen a városhoz kötöttek. Nem vagyok túl érzelmes típus, sohasem tettem nagy hűségnyilatkozatokat, de itt éltem, itt dolgoztam, az írásaimmal, a cselekedeteimmal szavaztam a város mellett. Szeged számomra mindig természetes közeg volt, jól éreztem magam itt. A hatvanas évek elején a mai sikerorientált, karrierépítő mentalitás teljesen ismeretlen volt. Akkor örültem, hogy faluszéli gyerek létemre ezen az egyetemen oktathatok. Később már annak örültem, hogy talán nem tanítok nagyon rosszul, ha tanítványok szegődnek a nyomomba. Itt maradásommal szavaztam amellett, hogy ez a város számomra mindent biztosított. Talán egy picit hozzájárultam a szegedi szellemiség kialakulásához azzal, hogy egy szűk területen, a középorkutatásban saját munkáimmal és tanítványaim révén is ismertté tettem Szeged nevét.

– Melyik volt az első olyan munkája, amelyre a szakma felkapta a fejét, beszélt róla, jegyezni kezdték önt?

– Szerencsém volt! Az első kismonográfiám három évvel a diploma után, 1965-ben jelent meg. Erre már országosan felfigyeltek, mert olyan elesett állapotban volt a magyar középkor kutatása, hogy ha valaki írt egy ötíves kismonográfiát a Szent István halála utáni esztendőkről, az a szakmát feltétlenül felrázta. Az egyetemen csak ötödévben derült ki, hogy végül a történelem tanszéken maradok. (Nyíri Antal professzor úr is szeretett volna maga mellé venni a nyelvészeti tanszékre.) Diploma után úgy gondoltam, előbb olvasnom kell, s csak utána publikálni, ezért három évig kutattam első munkámhoz, a *Megjegyzések az ún. pogánylázadások kora történetéhez*. Ezt a munkát számomra teljesen meglepő módon a Szabad Európa Rádió 1965-ben politikai felhanggal ismertette: egy magyar történész írt egy olyan kismonográfiát, amelyben erőteljesen kifejezi a magyarság nyugati irányú elkötelezettségét, és a nyugati eszmék iránti vágyódását. Valóban erről volt szó a könyvben, de természetesen azt már a Szabad Európa munkatársai gondolták hozzá, hogy ennek kódolt üzenet értéke van. Semmi kódolt üzenet nem volt benne! Soha életemben nem írtam kódolt üzenetes munkákat, mert soha nem voltam politikus. Ez a munkám annyiban is berobbanást jelentett, hogy rögtön megjelentek nálam az elhárítástól, hogy kifaggassanak, milyen kapcsolatom van a Szabad Európával.

– Hogyan került az írás a Szabad Európához?

– Fogalmam nincs. Valaki valahogyan kijuttatta. Lényegében azt írtam le ebben a tanulmányban, hogy Szent István halála után a nagy kérdés az volt: visszatérünk-e a keleti pogánysághoz, vagy pedig csatlakozunk a nyugati típusú feudalizmushoz. Arany Jánossal szólva „gondolta a fene”, hogy ennek politikai sugallata lesz. Ezután már jegyezték a Szabad Európánál, s több munkámat is ismertették. Mindez a szakmában is rám irányította a figyelmet. Később már nem jöttek el hozzám a belügyesek, én sem mentem hozzájuk. A szakmában azóta is mindig egy kicsit az érdeklődés homlokterében vagyok. Bizonyos dolgok, például a kettős honfoglalás kérdésében László Gyulával folytatott nyílt vitám, vagy legfrissebben a nomadizmus kérdésében folytatott polémiaim is a figyelem központjában tartottak.

– Ezek a viták mindvégig meg tudtak maradni szakmai polémiaknak, vagy presztízs-szemponctok, esetleg személyes ellentétek is szerepet játszottak bennük?

– Mindennel át voltak itatva, de alapvetően szakmaiak voltak. A román történetsekkel folytatott vitáim voltak a legkevésbé szakmaiak. Több román történész is rendkívül elítélően nyilatkozott rólam, amit sokszor szinte megiszteltetésnek vettem,

mert ha ők szidtak engem, akkor nagyon rossz dolgokat nem követhettem el. Tudniillik a román történészek meglehetősen vad, szélsőséges, adatokkal alá nem támasztott nézeteket vallottak.

– *Csitult mára a dáko-román kontinuitás körüli vita?*

– Ez több évtizedes lefolyású téma, még nagyon kevés dolog történt. Néhány éve egy bukaresti egyetemi tanár, Lucian Boia írt egy nagyhatású könyvet a román történelem mítoszairól, amelyben sok más kérdéssel együtt eredetkérdéseket is feszeget, s nem a hagyományos felfogásban. Ebben a pillanatban ő a törpe kisebbséget képviseli a román történetírásban. A román történészek túlnyomó többsége s a román iskolai oktatás egésze ma még egyöntetűen a dáko-román kontinuitás elméletét vallja. Ez nem hasonlítható a politikai rendszerváltáshoz, amikor egyik pillanatról a másikra törvényileg lehet szabadságjogokat biztosítani, pártokat engedélyezni. Olyan tudati jelenségről van szó, amely hosszú távon, egy-két nemzedék alatt változhat csak meg. A románok latinitásukat csak Erdéllyel tudják magyarázni, mert a mai Románia területén sehol másutt nem lehetett latinizálódni. Havasalföld vagy Moldva sohasem volt római uralom alatt. Miután Erdély hosszabb idő óta népek találkozóhelye, az erdélyi prioritás kérdését összekapcsolták a román latinizáció kérdésével. Így két legyet lehetett egy csapásra ütni: a történelmi jogukat Erdélyhez, mint autochton népesség, másrészt pedig latinizációjuk színhelyét is Erdélyben jelölték ki. Addig azonban, amíg ezt valaki nem fogja adatokkal bizonyítani – márpedig semmi jele annak, hogy ez valaha is sikerülhetne –, nem tartható az elmélet. Épp e félévben vezetek középkor szakos hallgatóknak névtani, névtudományi stúdiumot, ahol többek között ilyen kérdésekkel foglalkozunk: ha igaz lenne a dáko-román kontinuitás-elmélet, akkor Erdély fővárosát utóbb is Napocának hívták volna, s nem Kolozsvárnak. Mert ahol volt kontinuitás, ott ma Marsiliát Marseille-nek, Coloniát Kölnnek, Tolosát Toulouse-nak nevezik. Ahol nem volt kontinuitás, ott Aquincumot Óbudának, Savariát Szombathelynek, Sopianét Pécsnek hívják, azaz a nevekben sem mutatkozik kontinuitás.

– *Mit gondol, milyen tulajdonság a legfontosabb ahhoz, hogy valakiből jó középkorász legyen? Szorgalom? Kitartás? Fantázia?*

– Az alázatot tartom a legfontosabbnak. Aki egyáltalán ilyen pályára gondol, abban szorgalom bizonyára adott. A tehetség nem megfogható dolog, az bizonyítandó. A középkorkutatás nagyon munka- és időigényes szakterület. Itt nem két könyvből kell egy harmadikat írni, nem egy dogmához kell igazítani néhány gondatlanul összefércelt adatot. A középkor nem annyira politikummal átszőtt terület, ezért erre vonatkozóan a marxi elmélet sem volt úgy kidolgozva, mint a modern korra nézvést. Könnyebb dolog volt új eredményeket hozni, mert nem volt annyira erős az ideológia. Épp azért, mert ebből a korszakból kevesebb az adat, nagyon keményen meg kell küzdeni mindenért, és sokféle ismeretanyagra van szükség. Alázat kell ahhoz is, hogy fejet hajtsunk a tények előtt. Ez a munka egyfajta speciális életmódot is követel. Természetesen nem kolostori műfaj a középkorkutatás, ahol csak a legszigorúbb időbeosztással lehet dolgozni, de az is biztos, hogy nem fürdővárosokat kedvelők, mondén életet élők terepe, mert a munka érdekében le kell mondani sok világi élvezetről: a nagy autókázásokról, az éjszakai kiruccanásokról, a nagy társasági életéről, a jó mód bizonyos külső dolgairól. Ráadásul ezzel pénzt sem nagyon lehet keresni, mert ez egy száraz szakma, nem igazán eladható, a média sem nagyon vevő rá. Kit érdekel II. István kora vagy a jobbágytelek kialakulásának kérdése!? Ezek olyan szaktémák, amelyeket az ember érdeklődésből csi-

nál és alázattal művel. Aki erre a pályára adja a fejét, feltétlenül kell, hogy rendelkezze elhivatottsággal is. Nem patetikus értelemben gondolom, s nem küldetéstudatot értek alatta. Egyszerűen tudomásul kell venni, hogy sarokházat a tudományából nem fog építeni, tízmillió autót sem tud vásárolni. Azt is tudomásul kell venni, hogy – ritka kivételektől eltekintve – nem fog az országos érdeklődés homlokterébe kerülni. Az én korai berobbanásom egy speciális körülménnyel volt kapcsolatos, és talán azzal is, hogy elég sok művet írtam, így sokfelé eljutottak a munkáim, és reflektálhattam a visszhangokra. Ha valaki életében két-három könyvet ír, az nagyon tisztességes dolog, de azzal kevésbé lehet betörni. Nekem eddig 68 önálló könyvem jelent meg, és ebben a szerkesztések nincsenek benne. Így nagyobb sanszom volt arra, hogy felfigyeljenek rám, de nem ez a jellemző a középkorkutatásban. Az alázatot nemcsak a források iránt tartom szükségesnek, hanem a világ kihívásaival szemben is. Aki a tehetségét aprópénzre váltja, nyelvtudása révén alkalmilag fordításokat vállal, középiskolásokat készít fel az egyetemre, annak számolnia kell azzal, hogy ezek a dolgok úgy kiszívják az energiát az emberből, hogy előbb-utóbb óhatatlanul mérleget, melyiket éri meg csinálni. Ezzel az alázattal tűnik el, hiszen azáltal, hogy fordít vagy a felkészítő munkával emberi sorsokat tart a kezében, fontos személynek érezheti magát, de azzal, hogy leülök az asztalhoz, és elolvasok néhány ezer oklevelet, én nem érzem kevésbé fontosnak magam, de a társadalom nem igazolja vissza azonnal. Ha valakinek nagy szüksége van arra, hogy hetente, havonta visszajelzést kapjon, mennyire fontos ember, akkor ne jöjjön középkorásznak, mert itt ilyen érzései nem biztos, hogy egy ideig lesznek. Az alázat elsősorban abban mutatkozik meg, hogy legyen lelkierőm leülni az oklevélhez, elővenni a nagyítót, és elképesztően nehezen olvasható szövegeken egy életen keresztül végigraggni magam.

– *Ugyanakkor ez a nyomozómunka hallatlan szellemi izgalmat is jelent...*

– Tulajdonképpen ezért csinálok! Kicsit gyermekesnek is tűnik ez. Ha az ember jobb anyagi körülmények között Nyugat-Európában vagy Amerikában lenne professzor, akkor ennek még jobban tudna örülni. Hosszú évek óta szisztematikusan Anjou-kori okleveleket olvasok. Nekiláttam, s 1301-től kezdve minden oklevelet latin eredetiben elolvasok, kijegyzetelek, magyarra fordítok, regesztát készítek belőle, és a regesztát apparátussal fölszerelve – ki olvasta még el, ki mit mondott róla – közzéteszem. 1301-től 1322-ig jutottam el, azaz egy szűk emberöltő, huszonkét év anyaga ment át a kezemen. Ebből a korszakból, akiről írás maradt, mindenkit ismerek. Tamási Áronra visszatérve, ez hallatlan otthonlétet jelent. Nemcsak Szegeden vagyok otthon, hanem az Anjou-kor egy szakaszában is. Amikor kézbe veszek egy olyan oklevelet, amit még senki nem olvasott el – és több ezer ilyen van –, akkor olvasás közben sorra jönnek elő az emlékek a szereplőkről. Százával vannak személyes ismerőseim az Anjou-korból, akiknek tudok a gaztetteikről, csínytevéseikről, megjavulásukról. Így otthon lenni egy korszakban majdnem annyi, mint térben otthon lenni valahol.

– *Mit gondol arról, vannak-e a történelmi szereplőknek személyiségi jogaik? Kell-e a múlt faggatójának mérlegelnie, mi az, amit nyilvánosságra hozhat, s mit kell elhallgatnia a széles olvasóközönség előtt?*

– A régi korok vonatkozásában ilyen személyiségi jogok modern értelemben nincsenek. Ezekkel a problémákkal nem is nagyon találkozom, tudniillik a középkori iratok szeméremértő dolgokat nem tartalmaznak. Ha lennének, az intim szférával kapcsolatos dolgokat kíméletesen kellene kezelni. Nagyon nehéz helyzetbe kerülnék, ha az

oklevelek egy részében lennének intim szférába tartozó információk. Nagyon mélyen el kellene gondolkodnom, mit szabad belőle nyilvánosságra hozni. Ez a probléma első sorban nem a mi, hanem a későbbi korok kutatóinak gondja. Azt hiszem, ez a kérdés a mai napig nincs kellően tisztázva. Amikor divattá vált például József Attila betegségének vagy – plátóin túlmenő – szerelmeinek vizsgálata, akkor az heves pro és kontra érveket váltott ki.

– *Arra gondoltam, hogy például az Árpád-házi uralkodókról Makk Ferencsel közösen írt kötetét talán az teszi olyan élvezetessé, hogy királyainkról rengeteg személyes jellegű apró információt is kaphatunk...*

– Ezek az információk igazából nem sértenek személyiségi jogokat, hiszen ezek az uralkodók közszereplők voltak, és így személyiségi jogaik is korlátozottak. Azáltal, hogy valaki közszereplő, az intim szféra bizonyos vonatkozásaiban is vállal kötelezettséget önmagáért. Aki király, bán vagy nádor, arról több irat maradt ránk, ennél fogva viselt dolgairol is többet tudhatunk, bár ezek az információk nem hatolnak be az intim szféra legmélyebb rétegeibe. Az első kiadásban még a rendszerváltás előtt, 1988-ban megjelent *Az Árpád-házi uralkodók* című kötetünk írásait először 1986-ban tettük közzé az Interpress Magazinban. Bizonyos szempontból az első között tértünk át a közép-kor megismertetésében egyfajta pszichologizáló attitűdre. Nem egyszerűen csak azt mondtuk el, ami le van írva a forrásokban, hanem a forrásanyag majdnem teljes egészének ismeretében megpróbáltunk személyiségjegyekre is következtetni. Ehhez természetesen nagyfokú forrásismeret és nagy kutatói tapasztalat szükséges, kezdő kutatóknak ez a módszer nem feltétlenül ajánlott.

– *Tavaly, amikor bemutatták a Szegedi Szabadtéri Játékokon A kiátkozott című zenés történelmi játékot, elolvastam az irodalmi alapanyagot, Szentmihályi Szabó Péter regényét és a már említett kötetből az ön tanulmányát is IV. Lászlóról. Érdekes tapasztalat volt, hogy a szikár tényeken alapuló történelmi portré legalább olyan izgalmas olvasmány volt, mint a romantikus színezetű regény. Hogyan vélekedik a történelmi regény műfajáról?*

– Történelmi regényeket alkalmilag olvasok, de sohasem a szakember szemével. A történelmi regényben a történelmet csak díszletnek tartom, és tudom azt, hogy nem ismeretekre kell szert tennem belőle. Az emberek nagy része a történelmi regényekből szerzi a korra vonatkozó ismereteket és az üzeneteket. Abban van az óriási különbség a történész munkája és a történelmi regény között, hogy az, ami a regényben csak háttér, díszlet, apropó, alkalom, az nálunk a lényeg. Nem üzenetet fogalmazunk meg. A történelmi regények szerzői általában a történelmet apropóként használva üzennek koruknak. A mi műfajunkban pedig nem lehet üzengetni. A valós történelemnek annyi üzenete van, ahány ember olvassa. Kedvenc példám: a magyar honfoglalás egészen mást jelent egy magyarországi magyar, egy erdélyi magyar vagy egy burgenlandi osztrák számára. A mi szakmánkból azok szoktak üzeneteket kiolvasni, akik a mi műveinket is úgy olvassák, mint a történelmi regényeket, és nem veszik észre, hogy a történelmi regény és a történelmi szakmunka között iszonyatos különbségek vannak. Épp azért, mert nem így közeledem a történelmi regényekhez, általában nem szoktam rossz véleménnyel lenni róluk. Nem az az ember vagyok, aki arra figyel a regényben, miért függ a falon tükör, amikor abban a korban még nem is létezett. Tudom, hogy nem a kort kell megtanulnom a történelmi regényből. Amikor megkérdeztek egyik-másik irodalmi feldolgozásról, s az tetszett, akkor nem utasítottam el szakmai göggel, hanem azt mondtam: jó volt. Nemrégiben mutatták be a Duna TV-ben az *István, a királyt*, és

ennek kapcsán megkérdeztek egy stúdióbeszélgetésben a darabról. Azt mondtam, ez a darab tulajdonképpen jól tükrözi a kor legfontosabb problémáját: a régi és az új birkózását. Más kérdés, hogy tele van kortévesztéssel, olyan eseménnyel, amelyről nem tudjuk biztosan, valóban úgy történt-e. A legfontosabb mégis, hogy valós problémára hívja fel a figyelmet. A történésznek az a feladata, hogy ezt más eszközökkel, más közönséghez szólóan mutassa be. Teljesen más dimenzióban tudom elképzelni a történelmi regényt, a történelmi drámát és a történetírói alkotást. Ezek békésen megférnek egymás mellett. Sohasem mondtam, hogy az írók minek írnak történelmi darabokat. Például amikor egyik alkalommal Szabó Magdával találkoztam, a legmelegebben gratuláltam *Az a szép fényes nap* című, Géza fejedelemről szóló darabjához. Megmondtam neki, hogy a maga módján remekmű a drámája, mert Géza töprengéseit, dilemmáit, a választás lehetőségei fölötti kínlódásait csodálatosan bemutatja. Az más kérdés, hogy Géza korát én nem Szabó Magdától fogom megtanulni. Az írók olvasni a műveiket, de már nem a részletekre leszek kíváncsi, hanem arra, hogy milyen érzelmeket keltettek bennük a történelmi tények. Azaz én adom az értelmet, az író pedig hozzáteszi az értelemnek az érzelem szűrőjén átszűrt elemeit, és így születhet jó irodalmi alkotás.

– *Mit gondol, mennyire tárgyszerű a mai magyar történetírás?*

– Vannak olyan területek, ahol elfogultsággal vádolnak bennünket. A magyar történetírással kapcsolatban a legfontosabb globális vád szomszédaink részéről: egyfajta „birodalmi” koncepcióban gondolkozik. Ezt vállalnunk kell! Ez nem azért van, mert napjainkban visszavágjuk a Trianon előtti Magyarországot, hanem egyszerűen azért, mert 1918-ig – de jure 1920. június 4-ig, a békeszerződés aláírásáig – egy nagy történelmi Magyarország létezett. Bennünket attól eltiltani, hogy a saját történelmünket kutassuk és tanítsuk, nem szabad. Nekünk nemcsak arra van elidegeníthetetlen jogunk, hogy Afrikát, Bizáncot, Japánt vagy épp Kamcsatkát kutassuk, de méginkább jogunk, sőt kötelességünk, hogy Erdélyt, a Felvidéket, a Délvidéket vagy épp Burgenlandot kutassuk, mert a magyar múlt szervezettebb részét képezik. Megértem a szomszéd országokat is. Viszonylag tűrhetően ismerem például a szlovák történetírást. Pályám elején intenzíven foglalkoztam Csák Mátéval, két könyvet is publikáltam róla, s az ő kedvéért tanultam meg annyira szlovákul, hogy a szakirodalmat még ma is egy kissé, de harminc évvel ezelőtt folyamatosan tudtam olvasni. A szlovák történetírást mélységesen megértem, tudniillik Szlovákia fiatal állam. A szlovák nemzet ezekben az évtizedekben formálódik ki, és keresi a gyökereit. Minden nemzet átment ezen a fázison, amikor megpróbálta a történelemben minél mélyebben beleeresztetni a gyökereit. Ez a ma szempontjából esetleg irritáló lehet. De ne felejtjük el, hogy amikor a 18–19. században mi is mélyen beleeresztettük gyökereinket a múltba, akkor ez az osztrákokat irritálta! De Ausztriának is el kellett fogadnia, hogy nagy keleti végein él egy nem német nyelvű, nem azzal az azonosságtudattal rendelkező, más mentalitású népesség. Most nekünk is el kell fogadnunk: a mi „nagy magyar birodalmunk” újkori, legújabb kori történelmében a sors, a demográfia így hozta, hogy más népek alakítottak államot, vagy csatlakoztak Kárpát-medencén kívüli nyelv- és mentalitástestvéreik államához. Ezek most a történelmiségben próbálnak gyökeret eresztetni. Ezek a folyamatok idővel le fognak tisztulni, de ez nem azt jelenti, hogy most időnként, alkalmanként ne figyelmeztessük őket. Mint ahogyan ők is figyelmeztetnek bennünket. Ebben az esetek nagy részében nincs igazuk. Mert nekünk Japánt kutatni jogunk, de a Kárpát-medencét kutatni köte-

lességünk. A történettudományban nincsenek kicövekelte dolgok, mindent szabad kutatni. A szomszédos országok történészeinek sem kell rossz néven venniük azt, hogy az ő történelmükbe vágó dolgokat kutatunk. Mert nem is biztos, hogy az ő történelmükbe vág. Quo jure? Másrészt pedig a kutatás szabadsága itt ma már messzemenő. Ars poetica, hogy a középkori magyar történelmet egyszerre kell nemzetközi összefüggésekben, ugyanakkor szigorúan a forrásokra építve kutatni. Erre törekedtem például a magyar állam megszületéséről szóló könyvemben, vagy például a magyar nemzet megszületését tárgyaló kötetem el sem készülhetett volna tág horizontú európai tabló felvázolása nélkül.

– *Professzor úr, visszatekintve hogyan értékeli a Szeged-monográfia jelentőségét? Betölti azt a szerepet, amit szántak neki?*

– Ilyen méretű munkát körülbelül százévente készített egy város. Az ország sem sokkal sűrűbben, talán kettőt-hármat évszázadonként. A *Szeged története* mint szak tudományos munka messzemenően betölti hivatását. Aki tudományos mélységben kíváncsi a város történetére, az most és még nagyon sokáig használni fogja ezeket a köteteket, hiszen iszonyatos mennyiségű tényanyag van bennük. Amire az indulás pillanatától büszke voltam: széles magyar és európai horizonttal dolgozik. Az, hogy közel hetven munkatárs közreműködésével jött létre ez a munka, mutatja, hogy a nagy specializáltságot igénylő részek nagyon szakszerűen lettek kidolgozva. A nagyközönség vonatkozásában viszont a Szeged története nem töltheti, és nem fogja betölteni hivatását, mert aki nem szakmai igényekkel közeledik a város múltjához, az nem fogja kézbe venni az ötkötetes monográfiát. Ezt általában úgy hidalják át, hogy a hasonló munkákból készítenek egy rövidebb, egykötetes kompendiumot. Már évekkel ezelőtt felvetettem a polgármester úrnak, hogy itt lenne az ideje egy egykötetes Szeged története kompendium elkészítésének, amit nem feltétlenül a legjobban kvalifikált, de esetleg bikkfanyelven író történésznek kellene megcsinálnia, hanem olyan, történeti kérdésekben járatos újságírónak, kultúrmenedzsernek, aki történelem szakot végzett, tudja, mi a történelem, ugyanakkor van stílusa. Igazából egy ilyen munka töltené be a hivatását. Nem véletlen, hogy miközben Magyarország történetéről az elmúlt száz évben három nagy munka is készült – 1895 táján a tízkötetes Millenáris, utána mintegy a felezőidőben a Hóman–Szekfű, majd a tízkötetes Magyarország története –, ezeket nem nagyon forgatja az átlagos olvasó. Szakembereknek szólnak, nagyon jó, hogy vannak, de időközben nagy sűrűséggel kiadnak különböző egy- és kétkötetes kompendiumokat a magyar történelemről, s ezeket olvassák az emberek. Ezért nagyon pártolnám azt az ötletet: valaki alázattal vállalkozzék arra, hogy szigorúan a mi várostörténeti monográfiánk alapján – amely a rendszerváltáson átívelő ideológiamentes munka – kétszáz-kétszázötven oldalon összefoglalja Szeged történetét. Ezt akár népkönyvként lehetne Szegeden árulni. Állítom, nagyon sokan megvennék, elolvasnák, afféle bestsellerré válhatna. Tíz év múlva egy történeti kérdések iránt érdeklődő literátornak megint ki lehetne adni egy ilyen munkáját, mint ahogyan ma is több Magyarország története forog a könyvpiacon.

– *A Szeged története ötödik kötete 1944-ig jutott el. Van remény a közeli folytatásra?*

– Úgy gondolom, a történeti távlat hiánya miatt nem feltétlenül kellene ezzel most foglalkozni. Ez az új évszázad feladata lenne. Fel kellene nőnie egy olyan történész generációnak, amelyik érzelmileg már nem kötődik ezekhez az eseményekhez, amelyik saját személyén keresztül is történelemként tekint erre a korszakra. Ma nemcsak azért

kényes ez a kérdés, mert még élnek a szereplők. Ha ezzel a feladattal megbíznak egy hatvanéves kutatót, aki ezen időszak nagy részét tevékeny szereplőként élte végig, aki benne volt ezekben a dolgokban, akkor nem biztos, hogy nagyon nagy objektivitást fogunk kapni. Annak viszont semmi akadálya nem lenne, hogy 1944-től kezdve összeállítsunk egy kronológiát, amely ösztövré vázát adná annak, melyik évben mi történt. Meg kell mondom, erre nem állnak rendelkezésre e pillanatban azok a megbízható standard szakemberek, akik egy ilyen munkát meg tudnának csinálni. Ehhez új kutatások szükségesek. Azt hiszem, meg kell várnunk az új évszázadot, amikor amúgy is el kellene, hogy induljanak az ide vonatkozó kutatások, s annak melléktermékeként meg lehetne csinálni a kronológia 1944 októberétől induló második kötetét is.

– Hogyan látja az egyetem és a város kapcsolatát? Mennyire képes az egyetem az egész városra kisugárzó szellemi központ lenni?

– Ebben a kérdésben nagyon régóta tudatzavart tapasztalok. Amikor városról és egyetemről beszélnek, akkor a városi adminisztrációt és az egyetem vezetését szokták rajta érteni. Ha nem így tekintem a város és az egyetem kapcsolatát, akkor azt kell mondom: a sok nyafogás, nyavalygás ellenére sem értek egyet azzal, hogy az egyetem idegen test lenne Szegeden. A város a polgárok összessége, az egyetem pedig az Universitas polgárainak összessége. Azt hiszem, mi oly mértékben beszervültünk ebbe a városba, hogy ha bennünket valami csoda folytán kiszípkáznának, akkor az a Szeged nem ez a Szeged lenne. A város és az egyetem adminisztrációja között természetes, hogy nincs szoros kapcsolat, hiszen függetlenek vagyunk egymástól. Ez nagyon is jó, mert szuverén módon járhatunk el egymással szemben. A városnak már a tanácsrendszerben is és most, az önkormányzati rendszerben is sok gesztusa volt az egyetem irányába. Ezekről hajlamosak vagyunk megfeledkezni! Szeged a városi jellegű kitüntetéseiben, telekjuttatásaiban, egyetemi tanárok lakáshoz segítésében, meggyökereztetésében nagyon sokat segített az egyetemnek. Más kérdés, hogy mi is nagyon sokat adunk a városnak azzal, hogy öregbítjük a hírnevét, konferenciákat rendezünk, egyéni arcélt adunk neki. Szeged ma már elképzelhetetlen lenne az Universitas nélkül.

– Kellő súllyal vesznek részt az egyetemi oktatók Szeged közéletében?

– Biztosan nem, de sok egyetemi októnak nincs is erre igazából igénye. Tudomásul kell venni, sok egyetemi oktató azzal van jelen, hogy tanít, hallgatókat nevel. A tanácsrendszerben mindig hiányolták, kevés az egyetemi ember a tanácsban. Ma sem hiszem, hogy az lenne a megoldás, ha két-három egyetemi oktatóval több lenne a közgyűlésben. Aki viszont ott van, annak vannak feladatai. Úgy gondolom, nekünk a mindennapi tevékenységünkkel kell ráébresztenünk a polgárokat arra, hogy lobbyzzanak mellettünk. Világosan kell látni, hogy talán minden más céget meghaladóan mi, az Universitas közössége vagyunk a legjelentősebb tényező ebben a városban. Örömmel látom, hogy ez érződik Szeged arculatán. Közvetlen városfejlesztési szakkérdésekkel nem nekünk kell foglalkoznunk. A város vezetése megtalálta azokat az informális csatornákat, amelyekben keresztül a város vezető értelmiségével kapcsolatot tud tartani. A polgármesteri tanácsadó testület tagjaként tudom, milyen fajsúlyú problémák kerülnek azon a fórumon elő. Igyekszem komolyan venni, hogy indirekt módon benne legyünk a város arculatának megszabásában.

– Gyakran találkozom önnel a Szegedi Nemzeti Színház előadásain. Fontosnak tartja, hogy tájékozott legyen a szegedi művészeti életben, vagy egyszerűen csak szereti a színházat?

– A színházat roppant fontosnak tartom! Szegeden ugyan nincs meg a budapesti bőséges kínálat, de van három játszóhely is. Feleségemmel hosszú évek óta bérletünk van. Mindenevő vagyok, s épp ez a jó a szegedi színházban, hogy a három tagozat ki tudja elégíteni a különböző igényeket. Számomra nagyon nagy megnyugvás, hogy havonta egyszer eljárhatok színházba. Ez kell ahhoz, hogy az ember Szegeden kultúremlernek érezze magát. Ugyanígy, ha szakmai elfoglaltságaim mellett módom van, más rendezvényekre is elmegyek. Igyekszem nyitott lenni, részt venni a város szellemi és közéletében.

– *Hogyan fogadta a díszpolgári címet?*

– Rendkívüli módon meglepett, a városi napilapból szereztem róla tudomást. Méretetlenül és kimondhatatlanul jó érzés volt, mert ugyan az a fajta ember vagyok, aki nem tisztségeért, kitüntetésekben megnyilvánuló elismerésekért dolgozik, de mint mindenkinben, bennem is él hiúság. Büszke vagyok arra, hogy – Széchenyi, Klebelsberg vagy az 1989 utáni kitüntetettek követőjeként – jó társaságba kerültem. A távolról jött ember mindig igazat mond, a velünk élőt lehet szaván fogni, ezért mindig azok az elismerések érik a legtöbbit, amelyek kisközösségekben, belső adományozással történnek. Szeged ebből a szempontból kisközösség, a város tudja ellenőrizni, hogy megérdemelt-e vagy sem.

– *Végezetül hadd kérdezzem meg, milyen tervei vannak, milyen témakörben dolgozik?*

– Az emberek többsége esküszik arra, egyszerre csak egy témán lehet dolgozni, én viszont mindig több kérdéssel foglalkoztam egyszerre. Nem tudtam volna 68 kötetet megírni, ha mindig csak egy témán dolgozom. Folytatom az Anjou-kori oklevelek kutatását – ebből most jelenik meg az ötödik kötetem –, ameddig élek, ezen fogok dolgozni. Közben beindítottam egy vállalkozást Az államalapítás korának írott forrásai címmel: egy tíztagú munkaközösséggel 1999–2000-re letesszük Szent István és tágabb kora forrásanyagát magyar fordításban szakszerű kommentárokkal. Ennek az oktatásban, a tömegtájékoztásban és a közművelődésben óriási jelentősége van. Csongrád Megye Önkormányzata támogatása révén mód van arra, hogy 2000-ben reprezentatív tanulmánykötetet adjunk ki Szent István és Európa címmel, amelyet Makk Ferenc professzorkollégámmal és barátommal együtt ketten szerkesztünk. Ebben húsz külföldi és hazai szerző bemutatja, hogy mit jelentett Szent István korában Európa, mit jelentett a régió és mit jelentett a kettő között Magyarország. Ezzel köszönti a második ezredforduló az első ezredfordulót. Fölkérést kaptam, hogy a millennium tiszteletére készítek el a magyar 11. század új szempontú, majdnem hogy szociológiai jellegű feldolgozását. Hagyományos módon már megírtam ezt a korszakot. Egy ilyen új struktúrájú összefoglaló a források miatt szinte teljesíthetetlen feladat, igazi kihívás számomra. Azt vallom, a kutatói pálya vége felé járó embernek sem kell idegenkednie a kihívásoktól: meg kell tudnia adni rájuk a válaszokat.

Hollósi Zsolt

Szerkesztői asztal

Júniusi számunkban Vekardi László esszéjével és Monostori Imre kritikájával köszöntjük *Domokos Mátyást* – lapunk régi, megbecsült szerzőjét – hetvenedik születésnapján.

*

Néhány szerzőnkről. MÁRTON LÁSZLÓ író, műfordító 1959-ben született, művei a legújabb magyar irodalom kiemelkedő alkotásai. CSIKI LÁSZLÓ eddig verseivel és drámájával szerepelt lapunkban, *A pusztulás gyönyöre* c. próza-kötetéről januári számunkban írtunk. HÁMORI RÓBERT Szegeden él, első regénye *Egérderby* címmel jelent meg. JÁSZ ATTILA a tatabányai Új Forrás szerkesztője. BORSZÉKY GYÖRGY írói álnév, a tanulmány szerzője a Köztársasági Párt hajdani szervezőjének, Nagy Györgynek hasonló nevű fia. Ezzel az írással a hetvenöt évvel ezelőtt elhunyt politikusra is emlékezünk.

Júliusi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, LÁSZLÓFFY ALADÁR, TÉREY JÁNOS, SZEPESI ATTILA,
TORNAI JÓZSEF versei

MÁRTON LÁSZLÓ „dramolettje” (II. rész)

FERDINANDY GYÖRGY, HATÁR GYŐZŐ prózája

Baka Istvánra emlékezünk születésének 50. évfordulóján

Ára: 100 Ft